

Lina Thunström 29/12 1889.

FRAMSTÅENDE
KYRKANS MÄN

HÄRSTAMMANDE FRÅN

VESTER- OCH NORRBOTTEN

AF

J. A. ENGLUND.

LULEÅ
HALLMAN & HELENS FÖRLAG.

Pris 1 kr. 50 öre.

FRAMSTÅENDE KYRKANS MÄN

HÄRSTAMMANDE FRÅN

VESTER- OCH NORRBOTTEN

AF

J. A. ENGLUND.

5:40
3: -

LULEÅ
HALLMAN & HELIN'S FÖRLAG.

Ls-c.c

LULEÅ, 1889.
HALLMAN & HELINS BOKTRYCKERI.

INNEHÅLL.

I.	Erik Henriksson Benzeliuss	sid.	1.
II.	Erik Benzeliuss den yngre	"	8.
III.	Jakob Benzeliuss	"	22.
IV.	Henrik Benzeliuss	"	29.
V.	Andreas Karl Rutström	"	42.
VI.	Per Brandell	"	65.
VII.	Lars Levi Læstadius	"	79.
VIII.	Carl Olof Rosenius	"	88.
IX.	Paul Petter Waldenström	"	100.

FÖRORD.

Dessa korta lefnadsteckningar hafva varit intagna i tidningen Malmberget. Då de nu på begäran utgifvas i bokform, sker sådant utan alla anspråk.

Anledningar till anmärkning torde icke saknas. Så kan det med något skäl erinras, att åtskilliga framstående kyrkans män från Vester- och Norrbotten icke fått rum i denna samling af biografier.

Mera än en torde hafva väntat, att *Nikolaus Olai Bothniensis*, den bekante ordföranden på Upsala möte 1593, sedermera upplyftad på ärkebiskopsstolen, öppnat detta lilla porträttgalleri. Men orsaken till att denne berömde man blifvit förbigången är helt enkelt den, att förf. om honom har sig allt för litet bekant, för att våga sig på hans lefvernesbeskrifning.

Till äfventyrs anser ock någon, att prosten *Nils Grubb* i Umeå, den nitiske och begåfvade själasörjaren, hvilken just för sitt presterliga nit trakasserades, och det af sina förmän, icke bort med tystnad förbigås. Detta har dock icke skett af någon missaktning för den förtjente mannens minne, utan af den orsaken, att Grubb, som icke alls är känd af den stora allmänheten här i Norrbotten, för hvilken biografierna närmast äro afsedda, blifvit föremål för en af P. P. Waldenström författad sakrik minnesteckning,* till hvilken intet nytt bidrag kunnat

* Införd i Hernösands stifts prestmötes handlingar.

lemnas. Visserligen finnas förut också öfver Rutström, L. L. Læstadius och Rosenius m. fl. mera eller mindre omständliga lefnadsteckningar; men de här förekommande innehålla några nya, om än icke alltid väsentliga bidrag till dessa allmänt bekanta mäns karakteristik.

En och annan har ock säkerligen väntat att finna den snillrike lapplandsmissionären Petrus Læstadius i kretsen af de framstående män, som möta i denna cykel af biografier. Men hans religiösa grundåskådning var icke sådan, att han kunde betraktas som en framstående *kyrkans* man, huru mycket han än var det som en literaturs. Någon fördom i detta afseende bör icke gerna misstänkas hos förf., den forðne lärjungen till den lika älskvärde som begåfvade mannen, hvars minne är oförgätligt för hvar och en, som lärt känna honom och framför allt för den som i likhet med mig redan i barnaåren varit fästad vid honom med den innerligaste tillgifvenhet. Visserligen kan det anmärkas, att icke hvarje här biografiskt tecknad medlem af den Benzelska släkten synnerligen utmärkt sig i sin kyrkliga verksamhet, då denna verksamhet betraktas med hänsyn till det kristliga lifvet. En hvar torde dock inse, att alla kyrkans män af denna släkt just genom sin höga kyrkliga plats måste ega en långt större kyrkohistorisk betydelse än Læstadius, hvilken så mycket mindre kunde utöfva något nämnvärdt inflytande i här ifrågavarande hänseende, som han icke inom någon vidsträcktare krets sökte göra sina religiösa åsikter gällande.

Med lika stort skäl som den sistnämnde hade *Olof Palmgren** kunnat få ett rum ibland de personligheter,

* En teckning af hans personlighet förekommer i förf:s artikel: Ur det norrbottniska nyläseriets historia, intagen i Teol. tidskrift 1887.

som äro föremål för dessa minnesteckningar. Denne underbart begåfvade man, som från att vara bonde på mindre än ett och ett halft år tog studentexamen, hade sannolikt blifvit en af kyrkans största män, om han fått lefva. Men då han ej efter sin afsigt hann inträda i den kyrkas tjänst, hvars presterskap han bekämpat i syfte att inom henne framkalla mera lif och frihet, kan han icke inrymmas bland kyrkans män.

Ibland de framstående personligheter, som träda allmänheten till mötes i dessa biografier eller rättare biografiska skizzer, är det endast en, som icke mig veterligen förut varit föremål för en i tryck synlig lefnadsteckning, nemligen den utmärkte andlige folktalaren *Per Brandell*. De öfriga hafva af andra blifvit biografiskt behandlade. Om de nya bidrag och delvis nya synpunkter, som förekomma i vissa af de korta lefnadsteckningar, som nu läggas under allmänhetens ögon, förtjenat att inflyta, derom må läsaren välvilligt döma.

Neder-Luleå i Juli 1889.

Författaren.

I.

Erik Henriksson Benzelius.

I byn Bensby i Luleå socken bodde på 1630-talet nämndemannen Henrik Jakobsson och hans hustru i andra giftet Margreta Jönsdotter. Deras son Erik föddes den 7 December 1632. Syskonen voro många, hvarför väl ingen inom familjekretsen kunde från början ana, att denna bondeson skulle få medel att förskaffa sig en lärdom, som möjliggör befordran till rikets högsta presterliga värdighet. Men hvad som ingen väntade inträffade likväl. Redan i de första barnaåren hade denne Erik ådagalagt ovanliga själsgåfvor. Det var dessa gåfvor, som blefvo anledning till att han med tiden kom att hålla i biskopskräcklan i stället för plogen.

En farbror Olof Persson, som genom döden förlorat sina egna barn, besökte 1639 sin bröder, hvilken hade i rikt mått hvad den förre saknade. Upptäckande den unge Eriks lysande anlag, upptog han honom i barns ställe och förde honom med sig till Upsala för att bekosta hans studier. En sägen förmäler, att den unge bondgossen, antingen innan han utbytte fädernehyddan mot farbroderns hem, eller då han tillfälligtvis var på besök i den förra, plögade stiga upp på en sten och hålla predikan för den åhörarekrets, som endast fans till i hans inbillning. Om denna sägen är sann, så visar detta, att

hos honom det presterliga kallet blifvit bestämdt genom hans håg och anlag, ehuru han icke i början af sin offentliga verksamhet gick den teologiska vägen.*

Under sin skoltid var denne Erik, som efter sin födelseby kallade sig Benzelius, utmärkt bland sina kamrater. Af dessa nämndes han Bensby-Jerker. Från sitt trettonde år säges han hafva varit lärjunge i Hernösands trivialskola. Enligt en annan och lika osäker uppgift har han erhållit enskild undervisning i farbroderns hus i icke mindre än tolf år, till dess han kunde hemta gagn af den akademiska. De gamla klassiska och orientaliska språken jemte i allmänhet de s. k. humanistiska kunskapsämnena voro från början af den unge Benzeli akademiska tid hufvudsakligen föremål för hans studier. Sedermera vände han sin håg till de teologiska kunskapsarterna. Redan som ung student gjorde han sig bekant för sin stora färdighet att uttrycka sina tankar på latin och höll samma år han blef akademisk medborgare tvänne offentliga tal på detta språk. Ännu icke promoverad till filo-

* Öfvannämnda sten, som är af egendomlig bildning, visas ännu af Bensby byamän såsom en märkvärdighet för en hvar, som med kunnedom om denna sägen frågar efter stället för Benzeli första säkerligen mycket ofullkomliga homiletiska försök. En annan sägen ger vid handen, att han redan såsom gosse sagt sig skola blifva biskop, då han af en kvinna, sannolikt tillhörande farbroderns tjenstepersonal, under sina första skolår uppbar förbränelser för sin värdslöshet att icke torka snön från fötterna, då han en vinterdag hemkom från skolan. Då kvinnan missnöjd yttrade: »hvad skall det blifva af en så oordentlig pojke? Det blir väl ingenting, kan jag tro», svarade den unge Benzeli: »Jag? Jag skall bli biskop». Hon uttryckte då sina tvifvel i en så grof form, att den icke kan återgifvas, hvarom hon erinrades, då Benzelius ernått den värdighet, som varit lika mycket föremål för hans förhoppningar, som dess förening med hans person varit föremål för hennes tvifvel.

sophie magister, hade han gjort sig så bemärkt för kunskaper och skicklighet, att han af grefve Magnus Gabriel de la Gardie, svåger till konung Karl Gustaf, blef antagen till informator för två af den mäktige adelsmannens söner. Det var med anledning deraf som han på Stockholms gymnasium höll ett tal öfver tvänne medlemmar af de la Gardieska släkten. Promoverad år 1661, anträdde han två år derefter med den ene af sina lärjungar en utrikes resa. Den andre lärjungen hade af döden blifvit borttryckt. Sedan han besökt flere universitetsstäder i Tyskland och på riksdagen i Regensburg 1664 sett tyska rikets furstar i all deras ståt, begaf han sig till Frankrike, i hvars hufvudstad han någon tid uppehöll sig. Derefter reste han till England, der han liksom förut i Tyskland gjorde bekantskap med flere framstående män och egnade en synnerlig uppmärksamhet åt de olika religionsbekännelser, på hvilka den reformerta kyrkan alltid visat sig synnerligen rik. Isynnerhet tillvunno sig qväkarne hans intresse. Från England begaf han sig till Holland, men flydde snart derifrån undan den utbrytande pesten. Färden ställdes då till Tyskland, der han utgaf en teologisk disputation. Efter att hafva af ekonomiska skäl slagit en tillämnad resa till Italien ur hågen, återvände han till Holland, besökte derifrån Belgien och återkom 1665 till fäderneslandet. Samma år blef Benzelius, hvilken redan som student 1658 blifvit anställd såsom notarie i filosofiska fakulteten, utnämnd till extra ordinarie professor i historia och praktisk filosofi vid Upsala universitet. Året derpå prestvigdes han och erhöll Näs pastorat till prebende, sedan han förut blifvit utnämnd till e. o. professor i teologien. Två år derefter eller vid 36 års ålder blef han ordinarie professor i teologi. Teologie doktorsvärdigheten erhöll han vid 42 års ålder eller

år 1675. År 1687 utnämndes han till biskop i Strängnäs, och tre år senare besteg han ärkebiskopsstolen.

Såsom professor i teologi höll Benzelius föreläsningar i snart sagdt alla grenar af den teologiska vetenskapen. Äfven sedan han intagit biskopsstolen upphörde icke hans undervisareverksamhet helt och hållet. Han erhöll nämligen år 1690 uppdrag att informera då varande kronprinsen, sedermera konung Karl XII i teologien och kyrkohistorien, i och för hvilken undervisning han sammanskref en kort kyrkohistoria på latin. Huru tacksam denne lärjunge i sjelfva verket var, må nu lemnas derhän, men att han i fråga om den praktiska teologiens tillämpning i lifvet, åtminstone i fråga om kärleken till nästan, var föga konseqvent, är obestriddigt, huru mycket än ett jernhårdt konseqvensmakeri genomgick hans politik. Men att Benzelius tog sitt kall allvarligt såsom den kunglige lärjungens informator, är känt. Såsom biskop inlade han äfven stora förtjenster, »besökte flitigt församlingarne, rättade oordningar, befrämjade allt godt och var i gudsfruktan, oegennyttia och en rättskaffens vandel en föresyn för andra». I de arbeten, som under Karl XI:s regering förekommo till förbättrande af kyrkolagen, handboken och psalmboken, deltog han. Mot Svebilii katekes, som ännu med förkärlek begagnas i många norrbottniska bondehem, framställde han betydande anmärkningar, men vid dessa fästes intet afseende. Ärkebiskop Svebiliius, hvars något intriganta karaktär är bekant, fick sitt kateketiska arbete antaget för att under minst tvänne århundraden vara en lärobok för folkets barn. Ett ännu viktigare uppdrag, vid hvars fullgörande Benzelii åsigter ej bröto sig emot andras, som understöddes icke af en större insigt, utan en högre maktställning, erhöll Benzelius sedermera. Han blef nämligen bemyndigad att vid utgifningen af den

kyrkobibel, hvilken utkom 1703, utöfva inseendet, såsom han ock till denna upplaga skref företalet, hvori han meddelar underrättelser om de äldre i Sverige utgifna.

Såsom Benzelius föddes strax efter början af Sveriges storhetstid eller 1632, så slutade han sina dagar helt kort förrän denna storhet nådde sitt slut. Han afled nämligen den 17 Februari 1709. Detta skulle kunna vara en behöflig erinran om att tiden för vårt fäderneslands stora politiska anseende och inflytelse mycket väl rymdes inom gränserna af ett enda menniskolif, om man på vår kosmopolitiska tid skulle vara benägen att mera yfvas öfver fädernas ära än ringakta sitt eget land. Det finnes lyckligtvis ett fält, på hvilket en nation kan visa sig framstående, utan att dess glansperiod är så beroende af yttre förhållanden, att ett enda nederlag kan göra slut derpå. Inom den andliga odlingens område vissna icke lagrarne bort på en enda dag och segrarne äro varaktigare än de, som vinnas på slagfälten. På detta fredliga fält var Benzelius onekligen en framstående man, om ej en stjärna af första storleken. Han var hvarken en religiös heros eller ett banbrytande snille, hvars namn kastar sin glans in öfver aflägna århundraden. Deremot var han en i synnerhet såsom teolog grundlärd man med stor begåfning, hvilken både såsom universitetslärare och såsom biskop var en af sitt lands ypperste.

Hvad som dock synes viktigare än dotta är att han var en from man, att således hufvudets teologi äfven blifvit hjertats, att kristendomen för honom icke blott var ett lärosystem, utan en på hjertat och i lifvet tillämpad sanning. Det bevisar sig af hans förhållande, då han låg på sin dödsbädd. Vi kunna icke underlåta att här meddela ett samtal, som han under denna tid hade med sin äldste och störste son Erik, hvilken i Linköpings

biblioteks handlingar (del. I, sid. 307) lemnat en berättelse härom. »1709 den 24 Januari om aftonen, när jag var hos min k. fader, och satt vid sängen på en stol och talte vid honom, började han klaga öfver sin långsamma sjukdom och hvarjehanda svårheter. Då sade jag: Ett Guds barn måste blifva pröfvadt såsom genom eld. — Han svarade: Jag har haft mycket i dessa dagar att göra med denna elden: kan uti mina fantasier inte få så alldeles klara concepter, men har mycket, som bryr mig, så att jag ofta måste säga: gack ifrån mig, satanas! Jag har tänkt så: skall jag nu ta på läggia mig i disput med honom, det står jag intet ut med; jag kan intet hafva mina tankar så länge tillhoppa: derföre måste jag rent af visa honom ifrån mig. — Jag sade: k. fader, var så gunstig och säg mig, hvaruti, på det jag måtte hafva den lyckan att åtminstone i tid förse mig med nödige vapen, om ock jag en gång skulle bli ansatt; ty han lærer ej skona mig, om han ej skonar eder, min k. fader, som är en sådan Guds man. — Det hafver mig förekommit, sade han, några »dubia de universalitate gratiæ Divinæ»* och sätter fienden mig häftigt an. — Jag sade: vi hafva så fasta och tryggliga löften, att Gud vill ingen syndares död m. m. — Jag tryggar mig ock dervid, sade han, och vidare: Uppehall oss, Herre, att vi måge lefva m. m. — Ja, svarade jag, det är vår fiendes största id, att få Guds ord utur vägen för oss; och sker det, har han spelet vunnit. — Han sade vidare: Det är samnt, deruti arbetar han häftigt; men, Herre, tag icke ditt ord ifrån minom mun, och lät mig icke fela om mitt hopp. — Det vill vara mycket, sade jag, att kunna trösta sig och andra uti anfaktningar; dertill behöfves mera än som bara lä-

Tvifvel om den gudomliga nådens tillräcklighet för alla.

sandet af theologien, definitionum och divisionum vetenskap och observationibus criticis. — Ja, sade han, det är mycket att vara en rätt prest, och fordras en bepröfvad tro och förfarenhet dertill; många löpa till en tid med slaka tömmar, men de få sedan se, huru det bekommer dem; ingen annan grund kan lagder vara än den som lagder är, Jesus Christus; deruppå bygges silfver, gull, hö, strå m. m. — Sedan började han att fråga mig om Joh. Chrysostomo de Sacerdotio, och att jag skulle säga honom något derutur, som jag ock gjorde.»

Denne, den förste ärkebiskopen af den bekanta Benzelska släkten, hade nio barn, af hvilka icke mindre än trenne söner, den ene omedelbart efter den andra, blefvo ärkebiskopar. Döttrarne, likasom de söner, som ej blefvo prester, adlades under namnet Benzelstjerna. Af dessa sist berörda söner blef sonen Olof assessor i Svea hofrätt och Lars bergsråd och landshöfding. Om de manliga medlemmar af ärkebiskop Benzeli familj, hvilka efterträdde honom på den svenska kyrkans mest upphöjda plats, skola vi härnäst lemna underrättelser, churu dessa Benzelier icke äro norrbottningar, om födelseorten afses, churu de äro af norrbottnisk börd.

II.

Erik Benzelius den yngre.*

Den äldste sonen till Erik Benzelius d. ä. och den mest lysande mannen i hela Benzeliska släkten är Erik Benzelius den yngre. Född i Upsala den 27 Januari 1675 den tid fadren ännu var professor, ådagalade han tidigt såsom denne synnerlig håg för studier, hvilken håg han såsom professorsson hade rikligt tillfälle att underhålla och föröka. Fadren, hvars kärlek och ömma omsorg om hans uppfostran af sonen blifvit tacksamt erkända, skaffade honom utmärkta informatorer. Också lönades denna kärlek med en djup sonlig vördnad, som icke minst visade sig deruti, att den unge Benzelius sorgfälligt undvek hvad som kunde misshaga föräldrarne. Ännu helt ung, ådagalade han sin framstående begåfning för lärda sysselsättningar, särdeles för forskningar i historia och fornkunskap. Hans ifver befann sig i jämnhöjd med hans anlag. Såsom ett bevis på hans lust för författarverksamhet må nämnas, att han ännu såsom yngling biträdde fadren, då han utgaf den lilla kyrkohistoria, som denne författat för prins Karl (sedermera Karl XII). Hade Benzelius håg för studier och forskningar, så blef han ock i tillfälle att på ett vidsträckt fält i ungdomen till-

Kallas också Enk Eriki (Eriksson) Benzelius.

fredsställa denna håg. Sedan han tillvunnit sig en viss uppmärksamhet, hvarpå han mottog bevis af en bland den tidens lärdeste män, Sparfvenfelt, försattes han genom ett kungligt stipendium af 6,000 daler i tillfälle att göra en utländsk resa i två år. Under densamma besöktes flere af Tysklands universiteter och dessutom verldstäderna Paris och London. Äfven till Oxford i England utsträcktes denna resa. Lärda förbindelser knötes med en stor mängd af den tidens ryktbarheter inom den lärda världen, af hvilka dock de flesta nu äro temmeligen obekanta för den bildade allmänheten. En mycket hög kulturhistorisk gestalt, som väl aldrig försvinner ur efterverldens minne, var ibland dem, som hedrade Benzelius med sin ynnest. Det var den store Leibnitz. Äfven den franska filosofen Melebranche hörde till dem, med hvilka Benzelius gjorde bekantskap. De ställen, der den unge svensken helst trufdes och mest uppehöll sig, var biblioteken, som öppnade ett så vidt fält för hans forskningar. Isynnerhet var hans vistelse i Paris förmanlig i detta afseende. Denna stad, der han efter sina egna ord fann »en ny verld af lärdom och lärda män», hade äfven denna tid ett bibliotek med ofantliga litterära skatter, som rikt lönade den unge Benzeli forskande möda. Också hängaf han sig här så åt sin forskningslust, att han nog litet tillgodosåg sitt behof af föda. Hela dagen uppehöll han sig i kungliga biblioteket, sedan han till detsamma vunnit fri tillgång, utan att bestå sig annan spis än en semla med litet mullbär, förrän på aftonen dagens arbete slutade.

Sedan Benzelius genom Nederländerna och Tyskland atervändt till fäderneslandet, fick han just den plats, som vid denna tid bäst lämpade sig för honom, då han öfvertog värdnaden om det akademiska biblioteket i Upsala. Bib-

liotekarietjensten vid landets främsta högskola hade förut varit förenad med professorsbeställning, hvarför den förra befattningen icke kunde skötas med den omsorg, som densamma och bibliotekets vikt påkallade. Såsom varande blott bibliotekarie, var Benzelius i tillfälle att helt och hållet egna sin tid åt de bestyr, som med denna tjänst voro förenade. Och det gjorde han på ett sätt, som klart bevisar, att mannen och sysslan passade för hvarandra. Outtröttligt bemödade han sig om att öka bibliotekets samlingar af handskrifter, och då sådana inom något visst vetenskapligt gebit fattades, sökte han anskaffa så mycket som möjligt af hvad som felades.

Så mycken tid än sysslandet med bibliotekets angelägenheter upptog, inskränkte sig ej Benzelius med sin verksamma ande härtill. Flere gamla författare blefvo af honom utgifna af trycket. Genom de af honom anordnade lärda samtalen mellan några universitetets professorer lades grunden till vetenskaps societeten i Upsala. Hans intresse för allt, som kunde befrämja den vetenskapliga bildningen i vårt land, var endast jemförligt med hans brinnande kärlek till fäderneslandet, hvars gagn han på så många områden som möjligt ville bereda. Ehuru han isynnerhet hade egnat sig åt den klassiska litteraturen och historien, så inskränkte han visst icke sin verksamhet till dessa lärdomsgrenar. Så sökte han att väcka kärlek till matematiska studier hos de unga män ur den högsta samhällsklassen, hvilka under hans bibliotekarietid af sina föräldrar blifvit anförtrodda åt hans ledning, och för att hemta ämnen till vetenskapligt tankeutbyte mellan medlemmarne af den förening, som utgjorde början till vetenskaps societeten, ställde han sig i beröring med den berömda Polhem.

Få hafva riktat sin blick på så många skilda områden för mänsklig tankeverksamhet och sökt att ingripa inom desamma som Benzelius. Äfven sedan han hade inträdt i kyrkans tjänst, gjorde han sig isynnerhet känd såsom polyhistor och en litteratör, hvilken nitälskade för allt, som kunde befrämja det svenska folkets odling. Så utgaf han fortfarande flere gamla författare. För Sveriges poesi hyste han varma sympatier, ehuru hans smak icke stod lika högt som hans intresse. Atterbom omtalar i sina »Siare och skalder» att Benzelius lät trycka ett poetiskt arbete af Lasse Lucidor, hvilkens förtjenst som skald är mycket tvifvelaktig. Var Benzelius i afseende på poetisk smak ett barn af sin tid, var han dock i flere afseenden före densamma. Utom att han bildade ett myntkabinett, gaf han genom sitt föredöme anledning till stiftandet af den statistiska tabellkommissionen. För höjandet af den inhemska boktryckerikonsten, icke mindre än för samlandet af de olika provinsdialekterna i ändamål att vinna större kännedom om svenska spraket och rikta desamma, ådagalade han ett varmt och lefvande intresse. En initiativens man som få före och efter honom, egnade han äfven sin uppmärksamhet at öppnandet af en segelled från Östersjön till Kattegat, sedan han genom ett bref från biskop Brask erfarit, att densamma var påtänkt. Han meddelade detta åt sin sväger Svedenborg, hvilken vände sig till Karl XII med plan om en kanalanläggning och fann hos konungen benägenhet dertill, såsom känt är, ehuru planen icke kunde komma till någon verkställighet, då hjetekonungens obenägenhet att sluta fred på rimliga villkor var ännu större. Detta är icke det enda beviset för att Benzelius hade sin blick föga mindre öppen för Sveriges ekonomiska intresse, än för dess litterära, och att kulturen i dess yttre betydelse i honom hade en föga

mindre varm vän än själsodlingen. Hvad som är ovanligt på vår tid, och var det ännu mera på Benzeli dag, är att en biskop later sin son egna sina krafter åt industrien. Det var likväl ett sådant bevis på fördomsfrihet och, vi vaga tillägga, på kärlek till Sveriges ekonomiska framåtskridande, som han gaf derigenom att han lät en af sina söner »applicera sig till manufakturerna», eller med andra ord egna sig åt industriel verksamhet.

Prestvigd 1709, teologie doktor 1719, erhöll Benzeli sista nämnde år Hagby pastorat, ehuru han ännu icke egentligen tillhörde den akademiska lärarepersonalen. Först fyra år derefter blef han fjärde teologie professor i Upsala. Sin professorstjänst skötte han i endast tre år, ty 1726 blef han biskop i Göteborg, hvarifrån han år 1731 transporterades till Linköpings biskopsstol, hvilken han icke lemnade förrän genom döden, ehuru han 1742 utnämndes till ärkebiskop och prokansler i Upsala, hvilket embete han ej hann tillträda. Att han såsom prest och biskop inlade lika stora förtjenster som i egenskap af litteratör och litteraturvän, kan på goda skäl betvivlas. Visserligen får han såsom biskop ett godt vitsord af den nuvarande innehafvaren af Linköpings biskopsstol, och någon anledning finnes visst icke till den uppfattningen af hans presterliga och biskopliga verksamhet, att han vardslösade de göromål, som af kyrkolagen voro honom anbefalda, eller att han uppträdde med den sträffhet mot underordnade, som är egnad att framkalla ovilja. Om sin biskopstid i Linköping säger han själf, att de 12 år, som han tillbragt i denna stad, syntes honom såsom 12 dagar. Men det torde vara anledning till den uppfattningen om honom i nu ifragavarande hänseende, att herde-embetet och dess angelägenheter icke var hvad han *framför allt* älskade. Hans egen sväger Svedenborg, som var

åtminstone icke minst sträng mot sina egna släktingar, säger om honom, att »han icke brydde sig om bibeln eller kyrkan, utan blott om verldsliga ting och egen ära, hvarför han ock hörde till drakens samfund». Men detta stränga omdöme är ingenting så litet som opartiskt. Den verldsbekanta andeskådaren är just icke känd för milda omdömen. Den man, som kan framställa Gustaf Wasa såsom vansinnig af hersklystnad i den andra världen och den store Gustaf Adolf uppenbarande sig i de växlande formerna af en liten gul hund, en katt, en räff, en orm och ett lejon, kunde nog döma orättvist om den kanske störste polyhistor Sverige egt, ehuru han var Svedenborgs egen sväger. Onekligen gifva Benzeli efterlemnade skrifter vid handen, att hvarken teologien eller kristendomen föredrogs var hvad som satte hans penna i verksamhet. De skrifter, som kunna sägas tillhöra dessa gebit, äro högst få. Deremot visade han sig såsom en oförskräckt renlärighetens malsman. Då den bekante Dippel, för hvars hufvudsakliga åsikter en redogörelse kommer att lemnas i minnesteckningen öfver Erik Benzeli broder och vapenbroder i den Dippelska striden, Jakob Benzeli, uppträdde i Stockholm med sina irrlärer, hvilka kryddades med våldsamma utfall mot presterskapet, var Erik Benzeli bland dem, som mest ifrade för att den hänsynslöse irrläraren skulle förhöras och vederbörligen näpasas. Dessutom drog han såsom skriftställare i härad mot denne kyrkofientlige orostiftare. Om äran af en sådan polemik var det icke många bland presterskapet i Stockholm, som tällade. Då han frågade sin broder bibliotekarien och censor librorum Gustaf Benzeli, om någon bland presterna tänkte skriftligen bemöta Dippel, svarade den tillfrågade: »Jag tviflar, att någon här gör sig mödan att svara på Dippels calunnier; deras omsorg går mer

ut derpå att söka de lediga pastoraterna här i malmkyrkorne.» Denna förmodan visade sig dock icke alldeles riktig, enär en af Stockholms präster, kyrkoherden Schröder, med mycket allvar inom kort uppträdde emot den tyske kyrkofränden. Tvifvelsutan var det också icke något eftersträfvansvärdt arbete att skriftligen bekämpa Dippel i anseende till den oro i sinnena han framkallat och den anslutning hans åsikter vunnit hos många, till och med i viss mån hos den vörtnadsvärde Tollstadius. Men Erik Benzelius visade sig såsom en lika oförskräckt som stor vän af den rena lutherska läran.

Att denna renlärighet var förenad med allvarligt nit för ett sedligt lefverne visar sig bäst af den position han intog gent emot landets konung, då denne trodde sig med stöd af sin konungsliga höghet kunna utan blygsel trampa den kristliga sedlighetsens bud under fötterna. I följd af påtryckning från konung Fredrik den förstes gemål, drottning Ulrika Eleonora, hade pretestandet ansett sig tillständigt att bringa konungens förhållande till fröken Taube under diskussion. Resultatet af denna blef, att Erik Benzelius och biskop Aurevillius i Karlstad fingo i uppdrag att göra konungen föreställningar. Den som framförde dessa var Erik Benzelius, som i detta syfte djerft inträdde i konungens rum, under det att hans följeslagare stannade i yttre rummet. Föreställningarna mottogos nådigare, än då den yngre brodern Henrik Benzelius några år senare verkade för samma ändamål. Konungen lofvade bot och bättring, ehuru, såsom historien förmäler, bättringen blef af mycket kort varaktighet. Det var såsom prästerlig politiker Benzelius utförde detta kinkiga uppdrag, hvilket han naturligtvis icke åtagit sig, om han ej ifrat för tukt och goda seder.

Den oväntade mannens politiska verksamhet är den icke minst märkvärdiga. Det ligger i sakens natur, att en man med hans mångsidiga begåfning skulle spela en betydande rol på den politiska banan, då han såsom biskop i kraft af sitt embete hade att delta i den under frihetstiden enradande riksdagens förhandlingar. Hans personliga anseende måste göra hans röst hörd och gifva vikt åt hans ord. Redan såsom bibliotekarie yttrades om honom, enligt Malmström, att han var »ett ungt ämne till allt lysande, som blifvit och sedan kunnat blifva hans lott på hvilken hög plats i staten på den civila vägen som helst». Att han blifven biskop ej jäfvade detta omdöme är känt. Och likväl har man svart att gilla hans förhållande såsom politisk person, då man oväldigt granskar det partis åtgöranden, till hvilket han anslöt sig. Det är visserligen lätt att efteråt, då resultaten af Hattpartiets verksamhet ligger för öppen dag, strängt bedöma de misstag, hvartill detsamma gjorde sig skyldigt. Men nog kan man utan orättvisa säga, att anslutningen till Hattpartiet från Benzeliis sida förefaller besynnerlig. Oneligen tänkte detta parti stort om sitt land, men ledsamt nog tänkte det icke lika sant, och just därför att det hvarken förstod att uppfatta landets kraf och krafter eller rätt använda de resurser, som funnos, bragte det Sverige till undergångens brant. Man hade kunnat vänta, att Benzelius haft en säkrare blick för de faktiska förhållandena och mindre lyssnat till politiska pratmakare, hvilkas klingande fraser då, såsom äfven sedermera, åstadkommit bortkastandet af så mycket klingande mynt och satt landets välfärd på spel. Visserligen tillhörde ej Benzelius de egentliga krigsvännerna. Då under 1734 års riksdag fråga var om att Sverige stöd på Frankrike, skulle inlata sig i krig med Ryssland — på hvilken riksdag det

s. k. Hattpartiet bildades — talade Erik Benzelius deremot såsom medlem af sekreta utskottet, i hvilket han alltid invaldes under sin riksdagsmannabana. Och medgifvas måste till hans heder, att han 1740 visade sig tveksam i afseende på det da tilltänkta ryska kriget samt yrkade, att man icke skulle försumma tillbudet förlikning, såsom både Fryxell och Malmström enstämningt gifva vid handen. Men att han icke bestämdt motsatte sig 1742 års krig och att han under en af de många riksdagar han bevistade talade för förbund med turkarne, hvarför han i sin egen prebendekyrka fick halla tillgodo med en föreställning i anledning af hans härigenom visade opresterliga tänkesätt, är ett faktum, som bevisar, att statsmannens säkra och omfattande blick icke hade fallit på den mangsidige mannens lott, om han än i sin politik adagalade en frisinthet, som man knappast kunnat vänta. Ehuru han på det hela taget ganska nära förenat sig med Hattpartiet, i hvilket han snart framstod såsom en af de inflytelserikaste personerna, och han i många hänseenden delade detta partis förvillelser, hvarför han var en af dem, som den upproriska dalallmogen tänkte lata springa öfver klingen, för den händelse de kunde bemäktiga sig hufvudstaden, omfattade han visst icke sitt partis tyranniska asigter om friheten, hvilken de togo i beslag för sin egen räkning, men af hvilken de icke unnade en enda smula åt motståndarne. I grunden republikan, ville han icke veta af något förtryck af det ena partiet gentemot det andra. Exempelvis må nämnas att, då den bekante riksdagsmannen i borgarståndet Plomgren ansåg bästa medlet till undertryckande af klander mot det herskande partiet vara att »hugga hufvudet af den som det förtjänade», påminnte Benzelius derom, att »man hos ett fritt folk ej kunde förekomma fritt tal om allmänna ärenden».

I fall presterlig uppskofspolitik kan anses såsom politisk visdom, ådagalade han prof derpå, då han, när under 1739 års riksdag sekreta utskottets dom öfver de afskedade riksraden blifvit understäld standernas pröfning, föreslog att pretestandets beslut skulle uppskjutas, »till dess man något från de andra standen fått höra». Häraf ser man, att samma slags politik år 1865, hvilken så bittert klandrades såsom höjden af ovishet, hade ett gammalt föredome, mera märkligt än efterföljansvärdt.

Att Benzelius var en af Hattpartiets ledare är antydt. Detta visar sig deraf, att han tvänne gånger, innan han blef ärkebiskop, blef vald till talman i preteståndet, då rikets högsta presterliga värdighet af tillfälliga orsaker icke var på riksdagen representerad. Också var det enligt allmänna föreställningssättet för politiska förtjenster till fromma för det herskande partiet, Hattarne, som han 1742 erhöll den ärkebiskopliga värdigheten. Samtidigt gafs åt hans son Albrekt statsanslag till inrättande af en fabrik, hvarjemte hans måg Fellenius utnämndes till professor. Såsom partibelöning åt Benzelius ansags ej blott hans egen befordran, utan ock de förmåner, som kommit nämnde hans anförvandter till del.

Sakerligen var det icke minst det politiska arbetet, som undergräfvade den mangsysslande mannens krafter och vallade hans död, innan han nått någon synnerlig hög ålder. Sjuk hemkom han från 1743 års riksdag till Linköping, der han afled den 23 September 1743.

Om Benzelius än ej egentligen hade *den* storheten, att han bröt nya banor inom något af vetandets många omraden, hvarför hans skrifter för den bildade allmänheten nu mera äro temligen obekanta, så var han dock en man med en begåfning vida öfver det vanliga måttet. Såsom vetenskapsman hade han förvärfvat sig »ett stort

nann» både inom och utom Sverige. Möjligen hade han splittrat sitt vetenskapliga intresse på för många föremål för att inom något område kunna vara en sekulär storhet. Hans förtjenst synes hafva legat uti biblioteks- och arkivforskning och stor förmåga att skriftligen moddela resultaten af sin forskning. Utan tvifvel ligger, såsom Söndén uttrycker sig, »en oratorisk öfverdrift» i Dalins af G. Gezelius såsom sitt eget upptagna yttrande: »I hans skrifart regerade det attiska saltet, den lakoniska kortheten, den gamla romerska smaken, den engelska styrkan, den franska lifligheten och den svenska renheten.» Benzeli stilistiska förmåga var stor och allmänt erkänd, om den också ej var så utomordentlig, som Dalin vill göra den. Härmed förenade han en lärdom, hvilken hänvisar på en receptiv förmåga, som fallit på få människors lott. Enligt den berömda orientalisten Lindgrens omdöme var Erik Benzelius den lärdaste af de män, som innehafte den ärkebiskopliga värdigheten i vårt land, icke ens den mångkunnige Reuterdahl undantagen. Att denna lärdom icke hindrade Benzelius från praktiska initiativ är i det föregående visadt, ehuru dessa väl icke företrädesvis hade en kyrklig karakter.

Huru denne berömda ärkebiskop än må uppfattas såsom herde och kyrklig embetsman, visst är, att han i förhållande till sin religiösa standpunkt var en samvetsgrann man. Också yttrade han, da han blickade tillbaka på sitt politiska lif: »Gud vare lof för mot och med! Ett godt samvete är bästa trösten.» Trött af arbete och möda, lade han sig ned på sin dödsbädd, nöjd att skiljas ifrån verlden. De förhoppningar om en evig frid efter tidens oro, som man tänkte sig glädja och styrka honom i lifvets sista stunder, blefvo på ett synnerligt vackert och tilltalande sätt åskådliggjorda genom den minnes-

penning, som till Benzeli ära präglades efter hans död. Den föreställer på fränsidan i ett litet skepp en nästan afklädd man, som hissar sitt segel och lossar tåget, hvar med farkosten varit bunden vid en klippa, slagen af vågorna, på hvilken biskopsbonaden är qvarlemnad; hans blick är riktad åt en hamn i fjärran. Ofverskriften är: »Cupio dissolvi» (Jag åstundar skiljas hädan. Fil. 1: 23).

Erik Benzelius var likasom hans broder landshöfdingen Lars Benzelstjerna mag till den berömda Skarabiskopen J. Svedberg. Den förre var gift med Anna Svedenborg, en äldre dotter till nämnde biskop, den senare med Hedvig Svedenborg, en yngre dotter.

Liksom den äldre Erik Benzelius har äfven den yngre sitt porträtt i Neder-Luleå sakristia, men icke i profil såsom den förre, utan en face.

III.

Jakob Benzeliuss.

Den tredje ärkebiskopen af den Benzeliska släkten var Jakob Benzeliuss. Han föddes i Upsala den 25 Februari 1683, då hans fader, den förste, som antog namnet Benzeliuss och gjorde det berömdt, ännu var teologie professor. Liksom den äldre brodern Erik åtnjöt han en sorgfällig uppfostran med syftning att göra honom till en lärman sasom fadren blifvit. Efter att hafva 1703 tagit den filosofiska graden, blef han påföljande år adjunkt i filosofiska fakulteten och två år senare i den teologiska. Härmed stannade hans egentliga befordran i tolf år, då härtill ej må räknas, att han fick Näs prebendepastorat år 1709, enär detta sätt att öka akademiadjunkternas inkomster hörde till ordningen. Innan sistnämnda förmån erhöles, hade Jakob Benzeliuss gjort en utländsk resa, under hvilken han besökte universiteter och lärde i Danmark, Tyskland, Frankrike och Holland. Bland den tidens berömda män, med hvilka Benzeliuss gjorde bekantskap, är den ädle biskop Fenelon, hvars rykte icke sasom de flesta af den tidens ryktbarheter bortdött med den tid, på hvilken de lefvat, utan sträcker sig till våra dagar och kommer att fortleva, så länge kristlig fromhet i förening med snille tillerkännes något värde. Först 1718 blef Jakob Benzeliuss teologie professor i Lund. Efter att 1725 hafva

erhållit teologie doktors värdighet, befordrades han år 1731 till biskop i Göteborg och efterträdde sålunda sin äldre broder Erik, som sagde år utbytte detta stift mot Linköpings. Ännu en gång blef han nämnde sin berömda broders efterträdare, då han efter hans död besteg ärkebiskopsstolen år 1744.

Denne, den andre af ärkebiskop Erik Henriici Benzeliis söner, hvilka trädde i fadrens fotspår på samma lysande befordringsbana, var icke lika mangsidigt begåfvad som den äldre brodern, men också splittrade han icke sin själsverksamhet på så skilda föremål som han. Den verksamhet, som var oskiljaktigt förenad med hans kall och för hvilken han uppbar sin lön af folket, upptog hela hans tid, med undantag af de år han tillbragte utomlands och de tider han i kraft af sitt embete deltog i riksdagsarbetet. Han var i främsta rummet teolog och i det andra politiker. I den förre egenskapen utgaf han af trycket en lärobok på latin i teologien, som kanske längre än någon annan sådan varit begagnad vid den studerande ungdomens undervisning i detta ämne. Ännu ett godt stycke in i detta århundrade begagnades Benzeliis »Repetitio theologica», för att lemna rum för en annan Göteborgsbiskops teologiska, på samma språk skrifna, »compendium»,* hvilket snart måste vika för en svensk lärobok i teologien, sedan man kommit underfund med, att det mycket väl går för sig att på modersmålet meddela de teologiska elementerna. Både i afseende på den kyrkliga teologien och den praktiskt kyrkliga verksamheten ådagalade Jakob Benzeliuss ett allvarligt nit, som förskaffade

* Dock må anmärkas att vid flera gymnasier användes Wöldikes compendium efter Benzeliis, innan Bruhns teologiska lärobok började begagnas.

honem ett stort anseende bland kyrkans män på hans tid. Till bevis derpå må nämnas, att han var uppförd på flere biskopsförslag, hvilka dock icke föranledde hans utnämning, emedan han afböjde flyttningen från den biskopsstol, som han en gång emottagit, ända till dess den högsta presterliga värdigheten erhöles. Hvad som icke minst visar, huru angelägen han var att tjena den kyrka, till hvars män i första ledet han hörde, var att han sasom biskop i Göteborg samlade den mera försigkomna studerande ungdomen omkring sig för att meddela densamma undervisning genom de s. k. »collegia privatissima», som han höll öfver sin förut omnämnda »Repetitio theologia». Sorgfälligt vakade han öfver ordningen inom de stift, som blifvit honom anförtrödda. En vän af renlärighet och god ordning, hyste han inga sympatier för några slags abnormalt eller med de vanliga kyrkliga sedvänjorna icke öfverensstämmande andliga rörelser. Då de af herrnhutismens stiftare Zinzendorf till Sverige utskickade proselytmakarna Gradin och Dober uppträdde inom Göteborgs stift, blefvo de af denne dess davarande biskop förbjudne att predika inom stiftet, hvilket hade till följd, att de begåfvo sig till Upsala, der de af ärkebiskop Steuchius mera vänligt mottogos. Under det Benzelius bevistade 1734 års riksdag, kom till pretestandets kännedom, att en besynnerlig andlig rörelse uppkommit i Främmestads församling, tillhörande Skara stift. Andeliga sammankomster eller s. k. konventiklar hade blifvit hållna. Menniskor hade strömmat till församlingen från mera aflägsna bygder. Den religiösa känslan hade hos många blifvit stegrad ända derhän, att svimningar påkommit under gudstjensten m. m. Stiftets domkapitel, som inhemtat upplysningar och gjort undersökning på stället, hade förklarat, att denna rörelse »hade smak af ett fanatiskt väsende, som torde hafva svåra på-

följder med sig, om den icke i tid hämmades». Sedan underrättelser om dessa rörelser kommit till riksdagens pretestand, var det J. Benzelius, som fick uppdrag att på stället undersöka förhållandet. Förloppet är för författaren icke känt. Men att denne framstående biskop hade blick för de religiösa rörelser, hvilka på ett ovanligt eller rent af besynnerligt sätt springa i dagen, men komma från en djupt liggande källa, det kan likväl be-
tviflas. Härmed vilja vi dock visst icke bestrida, att Benzelius var lika from och allvarlig som en rättänkande och *för sin tid* upplyst person.

En långt mera märkvärdig rörelse inom det kyrkliga området, hvars hämmande tog den utmärkte mannens ortodoxa nit och skicklighet i anspråk, uppkom 1726 eller samma år det bekanta konventikelplakatet utfärdades. Nämda år infann sig här i Sverige den vidt bekante *Johan Konrad Dippel*, mot hvilken först Erik Benzelius d. y. uppträdde. Mannen var en af dessa psykologiska gåtor, hvilkas förklarande är med de största svårigheter förenadt. Född 1673 ej långt från Darmstadt i Tyskland, var han en man af vidsträckt kunskaper i teologi, medicin och juridik. Från början omfattade han de ortodoxas åsikter i strid mot pietisterna, men sedan han genom ett utsväfvande lefnadssätt förstört sin ekonomiska ställning, så att han måst fly för sina fordringsegare, och hans förvillelser framkallat samvetsqual, öfvergick han till pietisterna, hvilkas i grunden djupare religiositet tilltalade honom. Men icke länge stannade han på den pietistiska standpunkten. Fördjupande sig allt mer i en mystisk religionsåskådning, som han stälde i förbindelse med astrologi (stjerntydningskonst) och alkemi (guldmakeri), drog han i härnad mot kristendomens hufvudsanningar. I stället för det skrifna Guds ord satte han ett från Gud

omedelbart utflödande och i alla människors hjertan inneboende gudomligt ord eller ljus, som förmenades vara nödvändigt för skriftens rätta förstånd. Kyrkans uppfattning af försoningen genom Kristus förkastade han. Gud är, menade han, idel kärlek, men icke straffande rättfärdighet. Han behöfver ej försonas med oss, utan endast vi med honom. Och Guds son har icke kommit i världen för att tillfyllestgöra för våra synder och förtjena oss saligheten, utan blott för att bringa oss tillbaka från kärleken till kreaturen till kärleken till det högsta goda samt derigenom försona oss med Gud. Sakramenterna och all yttre gudstjänst ansåg han onyttiga. Den sanna kyrkan förklarade han vara de frommas gemenskap, men trodde att, »likaväl som de kristne, judar, hedningar och turkar genom det inre ljusets uppväckande kunde vara Jesu lärjungar och medlemmar af kyrkan». För öfrigt ansåg han, att en verklig kristendom läte förena sig t. o. m. med irriga åsikter om Kristi person och embete eller rent af brist på all kunskap derom, endast hjertat var paverkad af hvad som var kristendomens kraft. Vid framställandet af dessa sina åsikter utför Dippel i grofva otidigheter mot kyrkan och presterskapet. Underligt är ej, att en sådan nitisk renlärlighetens målsman som Jakob Benzelius drog i härnad mot en man med sådana kätterska åsikter. Efter att hafva strax i början af Dippels uppträdande gjort ett utdrag af hans skrifter, åtog sig den lärde biskopen på presteståndets anmodan »att ådaga-lägga Dippels villfarelser och uppsätta ett förslag till dennes bortskaffande ur riket». Men som den af sin tid högt värderade teologen icke lät sin ortodoxa ifver löpa bort med all hänsyn till juridisk rättvisa och billighet, yrkade han tillika, då saken kom under öfverläggning i ståndet, att Dippel måtte höras. Något förhör tyckes dock

icke hafva kommit till stånd. Den religiösa äfventyraren hade icke ringa försäkringar bland ridderskapet och adeln, hvarför presteståndets hemödanden att hindra hans anfall på kyrkan och dess lära misslyckades. Äfven saknade han från början icke allt stöd hos Sveriges konung, som kallat in honom i riket för att begagna hans råd såsom läkare, ehuru konungen skall endast en gång hafva tagit hans medicinska kunskap i anspråk och för öfrigt mycket litet frågade efter hans teologiska åsikter. Dippel förblef i Sverige från sommaren 1726 till Dec. 1727, i början af hvilket år han från Skåne begaf sig till Stockholm. Sistnämnde år och månad måste han resa till sitt land igen, sedan han i en skrift »om den af dimmor och förvirring omtöcknade klara glansen af Kristi evangelium» öppet afslöjat sina villomeningar. Men om Dippel hade farit, så var Dippellianismen kvar. I anseende till de strider och den religiösa förvirring, som den tyske otros-hjelten lemnat kvar såsom ett ledsamt minne af sin vistelse härstädes, föreslog Benzelius i presteståndet år 1731, att en offentlig vederläggning af Dippels läror skulle utgifvas. Ståndet fann detta vara i sin ordning och gaf den biskoplige förslagsställaren uppdraget att sjelf författa denna vederläggning. Med anledning deraf uppsatte Benzelius en skrifvelse, hvars titel karakteriserade tiden och honom sjelf. Titeln var: »Memorial angående de gudlösa läropunkter, som genom den lede fiendens anstiftan och hans verktygs bearbetande på flere orter i riket dels munteligen dels skrifteligen utspridas.» Han hemställde dervid, att ärendet måtte föredragas för k. m:t och hän-skjutas till de andra stånden.

Om denne allmänt aktade medlem af Benzeliernas släkt icke höll sig tillbaka ifrån strid, då det gälde den rena lutherska läran, som han älskade af innersta hjerta,

så var han deremot i högsta grad fridsam, då han rörde sig på det politiska fältet. Visserligen hörde han såsom bröderna till hattpartiet och räknades till de pålitligaste medlemmarna deraf, men han kunde lika litet räknas till de mest stridslystne som till de mest verksamme hattarne. I partiondskans öfvergrepp mot besegrade motståndare ville han icke deltaga. Sjelf förklarade han, att han alltid var benägen för den mildaste åtgärden, och han handlade alltid i öfverensstämmelse med sina ord. Han synes hafva lagt mera hjerta in i politiken än politiken på hjertat. Utan tvifvel förblef riksdagsarbetet för honom ett främmande fält, för hvilket hans människovänliga karakter och fridsamma lynne under ett sådant stormupprördt tidskifte, som frihetstiden var, icke rätt lämpade sig. Ingen var mera afgjort fiende än han till det under denna tid vanliga lytet att på allt sätt nedsvärta sina politiska motståndare. Då den omständigheten att i sekreta utskottet intet protokoll fördes lemnade ett godt utrymme för denna en af frihetstidens mörkaste skuggsidor, uttalade Benzeliuss vid slutet af riksdagen 1727 den önskan, »att ingen deputation måtte hållas, der intet protokoll fördes på hvad som talades och svarades och att aldrig något finge sägas om någon person, ehö han vara munde, som ej kunde bevisas m. m.» Denna Benzeliuss människovänlighet och mildhet stod i förening med en tillbörlig anspråkslöshet, som hindrade honom från att lägga sig i saker, som han icke begrep. På frihetstiden var det alldeles såsom i våra dagar förhållandet, att många bland riksdagsmännen trodde sig begripa hvad ärende som helst, hvilket kom under riksdagens pröfning, äfven om detsamma förutsatte fackstudier, såsom t. ex. militära frågor. Benzeliuss var icke så anspråksfull. När fråga var om tillsättande af den svenska krigshärens öfverbefälhafvare och icke mindre omständliga

än hetsiga öfverläggningar härom höllos, yttrade han: »jag är af den tanken att k. m:t och rådet veta bättre, hvem som är tjenlig och skicklig att föra kommando vid arméen, än jag».

Jakob Benzeliuss afled under pågående riksdag i Stockholm den 19 Juni 1747. Likpredikan hölls af öfverhofpredikanten och kyrkoherden i Klara, sedermera ärkebiskopen Samuel Troilius, ur hvilkens predikan några ställen så mycket hellre må anföras, som man deraf kan se, huru tiden i vissa hänseenden repeterar sig sjelf. »Vi lefva», säger han, »i de tider, på hvilka en hop väderbanar i religion, de der icke allenast sjelfva lata sig beveka och omföras af allehanda lärdomsväder, utan söka ock, hvad till dem står, föra andra ifran enfaldigheten i Kristo Jesu, icke mindre oroa var församling, än okunnighet, oskick och sjelfsväld hotar vart rike med brist på dugliga och nyttiga lemningar, både i det andeliga och verldsliga ståndet, när ungdomen i landet icke rättsliga skött och uppfostrad varder. Bägge delarne lago salig Herr Ärkebiskopen högt om hjertat. Han kunde icke utan grämelse se våra ynglingar, da de ännu böra sitta vid boken, blanda sig i regeringssaker, och i otid döma om det, som, då de först blifvit skicklige gjorde till rikets tjenst, sedan nog kan mätta dem. Han ville, att allting skulle hafva sin tid, och, såsom en rätt Prokansler, vände all sin åhoga derhän, huru bokvett och seder, lärdom och gudsfruktan måtte täfla med hvarannan att pryda rikets ungdom. Och såsom all annor kunskap är förgäfvess, mera skadelig än gagnelig, der man icke rätteligen känner den sanno Guden och den han sändt hafver, Jesum Kristum; så var detta sjelfva hufvudverket, salig Herr Ärkebiskopen i all sin tid dref, att med grundligt eftertryck utvisa sanningens väg och med brinnande nit

densamma försvara. Han hatade allan falskan väg, och skulle hans embetes myndighet emot någon brukas, så var det ju för allt emot dem, som voro lösaktiga antingen i läro eller lefverne. Han var en nitälskande *Herrans* man. Han var ock en trogen *Konungens* man. Att finna hvad nyttigast och helsosammast är, vid rikets bedröfveliga kastande af invärtes oro och utvärtes osäkerhet, är i sanning icke något barnaverk. Det fordrar icke allenast mogna och förfarna, utan ock ärliga män, hvilka, under ett så dyrt verk, aldrig låta enskilda afsigter sig insmyga. Jag dristar sätta salig Herr Årkebiskopen för ett berömvärdt och lysande exempel härutinnan. Han var icke bland de talträngde, hvilka alltid vilja synas och äro så fulla med ordom, att deras ande ängslas i deras buk; men när det behöfdes, så talade han med besked och eftertryck för konung, råd och ständer; så skydde han för ingen; så aktade han hvarken gunst eller ogunst; så såg han aldrig på någons person, utan sade oväldigt, hvad han fant rätt och bäst vara; och då han hade Gud och samvetet på sin sida, tyckte han sig med nog många röster vara understödd, alltid tröstande sig dervid, att rätt måste ändå blifva rätt och thy måste all from hjertan tillfalla. Felade han härvid uti något, så var det deruti, att han, af nit för det allmänna, förgat sig sjelf och sin egen helsa; ty i sanning kunne vi tro, att denne riksdagen förkortade hans dagar.»

IV.

Henrik Benzelius.

Denne var den tredje af den gamle Erik Benzelii söner, som uppnådde samma höga kyrkliga värdighet som fadren. Han föddes i Strengnäs den 18 Augusti 1689 den tid fadren ännu såsom biskop i stiftet bodde derstädes. Efter att hafva studerat i Upsala, der han aflagt prof på lärdom, utan att det dock omtalas, att han blifvit promoverad inom filosofiska fakulteten, företog han en utrikes resa, hvilken omfattade icke mindre än sex år. Men också sträckte sig denna resa vida längre än de, som hans bröder företagit före honom. Den inskränkte sig ej inom vår verldsdel; äfven angränsande delar af Afrika och Asien besöktes.

Efter att hafva rest inom flere landskap i fäderneslandet, hvarunder han äfven vid sommarsolståndet besökte Torneå, begaf han sig 1712 till Königsberg och derifrån öfver Polen och Ungarn till Bender. Denna tid uppehöll sig Karl XII der, en lika besvärlig gäst för sina godmodiga turkiska beundrare, som han med allt sitt hjeltmod var en besvärlig konung för sitt talmodiga och tappra folk. Med »synnerlig nåd» emottogs den unge Benzelius af konungen och tillsades att afvakta hans befallning, men den kungl. nåden var denna tid icke utan sina faror, och dess solsken lyste snart då, såsom ofta förr, öfver molnen

af krutrök. Efter Benzeli ankomst till Bender inträffade den bekanta kalabaliken, der man möter tvänne under: det öfverdådiga hjeltomodets och det förryckta egensinnets. Benzeli fick den föga afundsvärda lyckan att vara tillstädes i denna strid mellan de fa och de många. Han blef af tartarerna tillfangatagen, men genom konungens mellankomst räckte denna fångenskap endast nio dagar. Lösgifven besåg han det förfallna hus, der konungen så tappert försvarat sig och fann då på muren af en okänd hand tecknad en latinsk vers, som i fri öfversättning på svenska lyder:

Fölle ock detta hus,
 ikväl husets herre dock star;
 fölle världen i grus,
 honom det ej rubba förmår.

Sedan Benzeli i Demotika uppvaktat konungen, erhöi han hans befallning att predika. Predikoprofvet synes hafva befastat Karl XII:s fördelaktiga tanke om Benzeli intelligens, ty nagon tid senare blef han på konungens bekostnad skickad till Konstantinopel för att derifrån företaga en resa i österländerna. Ungefär ett år uppehöi han sig i den turkiska hufvudstaden, under hvilken tid han flitigt öfvade sig i de orientaliska språken och förskaffade sig kännedom ej blott om den grekiska kyrkans likasom om andra österländska kyrkosamfunds tillstånd, utan ock om det turkiska rikets historia och författning. Benzeli, som synes förut hafva blifvit prestvigd, tjänstgjorde under sin vistelse i den turkiska hufvudstaden såsom legationspredikant till April 1715, då han begaf sig till åtskilliga öar uti Arkipelagen, hvarefter den egentliga resan till orienten vidtog. Benzeli besökte nu Libanons inbyggare, besåg Baalbeks sedermera af Lamartine beskrifna storartade ruiner, uppehöi sig en kort

tid i Damaskus och gjorde utflykter till de ställen i Fönicien, der fordom Tyrus och Sidon blomstrat såsom verldshandelns medelpunkter. Naturligtvis försummade han icke att besöka det land i österlandet, hvilket ojemförligt mer än något annat utöfvar dragningskraft på de kristna. I Palestina gjordes utfarter till flere bibliskt märkvärdiga ställen, sasom Nazaret, Kana i Galileen, Tabor, Nain m. fl. I Joppe bodde Benzeli i ett kloster, enligt en sägen beläget på samma ställe, der lädermakaren Simons hus stått, hvarest aposteln Petrus vistades, sasom i Apostlagörningarnes 10 kap. omförmäles. Från Joppe begaf han sig öfver Rama och Lydda till Jerusalem. Under resan till sistnämnda stad blef den karavan, till hvilken han anslutit sig, anfallen af rövare, som dock icke voro af det allra svåraste slaget. Skonande de resandes lif, tillagnade de sig endast några kappor af de handlande, som medföljde karavanen. Anländ till Jerusalem den 26 Nov. 1715, insjuknade Benzeli i en häftig feber dels i följd af resans besvärligheter, dels af ovana vid klimatet. Sjukdomen räckte dock icke längre än tre veckor, under hvilken tid han i ett latinskt kloster måste hålla sig vid sängen. Återsteld till helsan, besåg han Kristi graf, Golgata, Josafats dal, Zions berg och Betlehem, der den heliga krubban enligt folktron bevarades. Under denna tid mottog han på sina armar det märke, som plägade inristas på dem, hvilka besöka dessa för de kristna så betydelsefulla orter. Hans intresse för allt märkvärdigt på dessa ställen var så varmt, att det väckte uppmärksamhet, och minnet deraf försvann icke på samma gång, som han öfvergaf det heliga landet. Ännu trettiofem år senare, då en annan svensk forskningsresande, Hasselqvist, besökte dessa ställen, rakade denne en munk, som med

tillfredsställelse erinrade sig Benzelius från den tid, da han såg honom i Betlehem.

Från Palestina styrdes kosan till Egypten, der han besåg landets verldsbekanta minnesmärken, såsom pyramiderna och katakomberna. Derifrån gjordes en utflykt till »steniga» (petreiska) Arabien, hvarvid han anställde noggranna undersökningar om israeliternas uttag ur Egypten, samt besökte Sinai och Horeb. Äfven under sin vistelse i Egypten begagnade Benzelius tillfället att genom umgänge med flere lärde förkofra sig i österländska spraken, i hvilka han förvärfvade sig högst ovanliga insigter. Sjutton år senare hörde en annan svensk, Carleson, flere med högaktning tala om Benzelius, och en lärd judisk rabbin, hvars undervisning den vetgirige svensken isynnerhet begagnat, betygade då, att han i språkkunskap och särskildt österländska språk icke känt Benzeli li.

Öfver Faraonernas land begaf sig Benzelius öfver Livorno till Bourbonernas. Till Paris anlände han visserligen sasom en främling, men icke med ett främmande namn. Ty dels var namnet Benzelius genom de två äldre brödernas vistelse i verldsstaden väl känt inom de vetenskapliga kretsarne derstädes, dels hade han sjelf gjort sig känd genom sina orientaliska forskningar. Isynnerhet hade hans namn en god klang för professor Henrion, som föreläste i syriskan. Då Benzelius en gång uttamm sig för att bevista en föreläsning af nämnde professor, steg denne ned ur katedern och helsade med mycken artighet främlingen välkommen. Anledningen till den utomordentliga hedersbetygelsen af denne franske lärde var dock icke blott den, att ryktet om Benzeli li forskning i orienten spridt sig i mycket vida kretsar och äfven kommit till Paris lärda verld, utan ock den, att Henrion, i hvars hus Erik Benzelius d. y. bott under sin

vistelse i Paris, genom denne fatt underrättelse att Henrik Benzelius, hvilken latt igenkändes för ett visst slägttycke med nyssnämnde broder, skulle vid denna tid infinna sig i verldsstaden. Efter ungefär ett års vistelse derstädes närmade han sig hemmet. Sedan han dock tillbragt ännu ett år på utländsk botten och derunder i Altdorf utgifvit och försvarat en teologisk afhandling: »Om Guds nad mot de fallna människorna och försoningen i Kristus» samt genom sina stora kunskaper om österlandets kulturförhållanden varit i tillfälle att biträda en lard holländare, Rolandus i Utrecht, med flere upplysningar, då denne i ny upplaga utgaf ett vetenskapligt arbete om Palestina, begaf han sig till Sverige. I Göteborg fick han Karl XII:s befallning att infinna sig hos konungen, da sysselsatt med Fredrikshalls belägring. På vägen dit mottog han underrättelsen om att hans konungslige gynnare hade fallit. Benzelius afbröt då sin färd till konungens högqvarter och reste till Upsala. Året derpå flyttade han till Lund, der han på befordringens trappa efter hand uppsteg till domprost och slutligen biskop, efter att forut hafva varit professor, först i den filosofiska och sedan i den teologiska fakulteten. I den förra var Benzelius, märkvärdigt nog, först e. o. professor i filosofi och sedan i österländska språk. Invald 1746 i vetenskapsakademien, efterträdde han året derpå sin broder Jakob Benzelius på ärkebiskopsstolen. Härigenom måste han framträda i det politiska lifvets förgrund på en tid sådan som frihetstiden, då styrelsens tyngdpunkt låg hos dem, som minst förstodo att styra rikets ständer, hvilka lemnat ett sorgligt bevis på att det obegränsade mångväldet, äfven om ett starkt aristokratiskt inflytande gör sig gällande, är fördorfligt för ett land, som är nog olyckligt att få det samma på sin lott. Att redogöra för Henrik Benzeli li

politiska bana kan så mycket mindre vara afsigten, som en sådan redogörelse blefve mera omfattande än intressant. Endast några få drag ur hans riksdagslif må här få rum.

Det var Henrik Benzelius, som jemte biskop Schröder fick det ledsamma uppdraget att underteckna den af den förre uppsatta skrift, som efter fröken Taubes återkomst till Stockholm å preteståndets vägnar affattades och hvilken till konung Fredrik I riktade föreställningar både om hans kristliga pligt att såsom den ringaste undersäte lyda Herrens bud, om hans konungsliga pligt att föreläsa land och folk med goda efterdömen, om hans tacksamhetspligt mot den som skänkt honom kronan, om hans menskliga pligt mot sig sjelf, nemligen att tänka på sitt timliga mits heder och nu vid annalkande ålderdom tillika på sin själs salighet. Denna skrifvelse hade icke den minsta påföljd. Den mottogs icke af konungen, som denna tid hade stöd af hattpartiet och därför mycket kort och bestämdt förklarade, att ständerna icke hade rättighet att blanda sig i hans enskilda angelägenheter. Henrik Benzelius hade således icke samma framgång, då han med en biktfadars skärpa och allvar skulle tillrättavisa landets konung, som hans broder haft förut. Anmärkas bör att den senare, bevekt af drottningen, hade en stor andel i preteståndets beslut att mera välment än visligt bestraffa konungen för hans ringaktande af pligtens bud. Så mycken urskillning ådagalade dock Henrik Benzelius i afseende på denna riksskandal, att han, när fråga uppkom i preteståndet om fröken Taubes bestraffning, fästade uppmärksamheten derpå, att saken tillhörde den enskilda själavarden och borde öfverlemnas åt vederbörlig biktfader.

Under striden mellan hofpartiet och vännerna af det s. k. fria statsskicket hade utkommit en tidskrift, som

kallade sig »Ärlig Svensk», hvilken under förra delen af år 1745 begynte utgifvas med två blad i veckan och fortsattes till langt in på följande år. I denna tidskrift framhölls, huru mycket Sverige lidit och förlorat under den sista enväldsregeringen, huru förnuftigt det nu gällande statsskicket var, huru en konung borde lyssna icke till oansvariga gunstlingar eller s. k. smekungar, utan till rådgifvare, som voro inför folket lagligen ansvarige, hurusom ständerna voro radets principaler, inför hvilka de skulle hvarje riksdag svara o. s. v. Emot denna tidskrift uppträdde Henrik Benzelius i egenskap af ärkebiskop. I en till regeringen aflemnad skrift begär han, att tryckningen af tidskriften måtte förbjudas, så framt ej innehållet blefve förut granskadt och gilladt. Häröfver infordrades utlåtande af censor librorum Oelreich, hvilken hade att svara för allt hvad »Ärlig Svensk» innehöll såsom den der tillatit tryckningen. Detta utlåtande innehöll ett försök till vederläggning. Denna vederläggning lägger tydligt i dagen, att bibelns ord på denna tid på ett högst lättsinnigt sätt begagnades. »Ärlig Svensk» hade till stöd för sin kärlek till friheten anført Pauli ord: I ären dyrt köpta, blifven icke menniskors trälar. Ärkebiskopen hade med anledning deraf anmärkt, att Paulus med dessa ord och andra likartade ordalag icke afsett någon borgerlig samhällsställning, utan blott en andlig trældom under antingen Gamla Testamentets lagar eller datidens falska profeter, hvarför »Ärlig Svensk» ej bort förblanda en sådan trældom med den verldsliga. Oelreich svarade att »Ärlig Svensk» ej gjort sig skyldig till en sådan förblandning, det vore endast exempelvis som tidskriften på verldsliga ting använt hvad som blifvit sagdt om andliga. Paulus hade nemligen talat om falska andliga apostlars anfall mot Kristi Evangelium

och »Ärlig Svensk» hade lämpat det på falska politiska apostlars anfall mot Sveriges grundlagar o. s. v. Ärkebiskopen hade sagt, att bibels språk ej borde på förväntat och oförståndigt sätt brukas om världsliga ärenden. Oelreich svarade, att de ifragavarande bibelspraken blifvit af tidskriften använda till försvar för frihet, samvete och besvurna lagar och att detta vore ingalunda något förväntat och syndigt, utan »ett dygdigt och andligt bruk. Dessutom», tillade han, »befinnas presterna sjelfva och det helt nyligen hafva i predikningar och andeliga tal likaledes tagit bibliska talesätt och använt dem på världsliga ting, och det på ett vida betänkligare sätt, t. ex. när man på kronprinsen Gustafs födelse lämpade Esaie ord om Frälsaren, nemligen: oss är födt ett barn, en son är oss gifven (Es. 9: 6); och vid prinsessan Sofia Albertinas födelse likaledes på hennes moder, Lovisa Ulrika, bibels ord om Kristus, nämligen att hon gått i döden för vår välfärd, samt ock på den gamle konung Fredrik aposteln Johannes liknelse om den högste Guden, nämligen om den gamle, som sitter på stolen och hvars hufvud är såsom hvit ull (Uppb. 1: 14). Den som drog det kortaste stract i denna strid blef ärkebiskopen, hvilken genom sin i sjelfva verket svaga och obetydliga skrift skall hafva adragit sig både åtlöje och tadel. Tidskriften blef af kanslikollegium och rådet frikänd.

En mindre för Benzelius sjelf förödmjukande rol utförde han efter upptäckandet af den tillämnade statskuppen, för hvilken tvänne af Sveriges mest högättade män Brahe och Horn jemte flere andra, i sjelfva verket patriotiskt sinnade män, blefvo offer. Drottning Lovisa Ulrika, hos hvilken de trädar, som satte revolutionspartiet i rörelse, löpte tillsamman, skulle da erhålla en allvarlig tillrättavisning af presteståndet. De maktegande

hade öfverenskommit, att drottningen, hvilken såsom politisk person ej hade någon makt eller något ansvar och därför ej kunde anklagas utan i sammanhang med konungen, skulle behandlas icke såsom drottning, utan endast såsom menniska och hennes stämplingar emot statsskicket såsom ett brott icke mot staten, utan mot kristendomen. Hennes bestraffning skulle därför verkställas af presterna och dessa icke såsom politiska domare, utan såsom själsörjare, hvilka det alago att vaka för hennes själs omvändelse och eviga salighet. Det s. k. frihetspartiets hämdkänsla iklädde sig således skrymtaktigt en andlig dräkt. Presteståndet, som sannolikt mycket mera bekymrade sig om ständernas herravälde och frihetstidens sjelfsväld än om drottningens omvändelse och salighet, gick beredvilligt de maktegandes ärenden på samma gång som sina egna. Säkerligen var det icke Herrens, som presterna gingo, då de ytterligare förödmjukade konungatronen i drottningens person, efter att hafva deltagit i förödmjukandet af konungen.

Sedan det högvärdiga standet hade åtagit sig att gifva uttryck åt den harm och förbittring, som jäste hos frihetspartiets mäktige anhängare, icke minst dess hufvudmän, var det Benzelius jemte biskop Troilius, som skulle med bestraffningens ord vända sig till Sveriges drottning, det Brandenburgska husets stolta dotter. Den förre inledde med några ord den ovanliga akt, då undersåter strängt bestraffande talade till sin monarks gemal. Troilius uppläste den skrifvelse, hvori Lovisa Ulrika på ett mycket mera skoningslöst än grannlaga sätt tillrättavisades. I denna skrifvelse talades om, att hennes maj:ts sinnelag vore af en bedröflig art mot rikets ständer och invånare och detta enligt uppgift af just de personer, som latit bruka sig till redskap för landsförderliga anlägg-

ningar. När man lockar andra till afsteg, så kommer deras synd på anstiftarens hufvud, liksom de aflidnas blod ropar öfver dem, som varit orsaken till deras brott och olycka. I skrifvelsen yttrades vidare: den Högste har förlänat Eders maj:t många stora konungsliga egenskaper. Han låte dertill komma också en sann gudsfruktan och en sann kärlek till undersatarna, hvilka dygder äro majestätets yppersta prydnader o. s. v. När drottningen sade sig aldrig hafva tänkt något ondt, anmärkte ärkebiskop Benzelius, att hjertat är falskt, och Troilius tillade, att emedan drottningen blifvit uppfostrad i en stat med envaldsstyrelse, torde hon hafva mot Sveriges regeringssätt fattat så stor ovilja, att hon icke kunde se något ondt i sina försök att detsamma öfverändakasta. Följden blef att drottningen måste, såsom känt är af historien, förödmjuka sig ända derhän, att hon förklarade »sitt misslag för alla sådana anlagda och nu sist genom Guds nad upptäckta skadliga stämplingar», som — utgatt från henne sjelf.

Var Benzelius vän af det för Sverige så förderfliga statsskicket, var han det deremot icke af tryckfriheten, hvilken han med understöd af sin brorson, biskop Benzelstjerna, bekämpade på riksdagen 1760—1762. I likhet med sina bröder saknande den omfattande politiska blicken, och vida större orientalist än statsman, insåg han icke, att tryckfriheten, så mycket den än kan missbrukas, är ett värn mot tyranniets förakt för samhällets lagar, tyrannerna må vara flere eller en.

Hedrande för Benzelius var, att han på 1752 års riksdag uppträdde med förslag att afskaffa kungörelsernas uppläsande från predikstolen. Det vittnade både om blick och hjerta för kyrklig ordning. Skada blott, att han i

detta afseende haft så få likar bland de maktogande inom samhället.

Såsom prest och biskop har Benzelius skördat icke så litet beröm. Huru välgrundadt det är, kan nu icke lätt afgöras. Att han var något konservativ såsom prest, är ovedersägligt, äfvensom att denna hans konservatism sträckte sig nog långt. Under den tid han innehade Lunds biskopsstol var det som de nitiske presterna Carl von Bergen och Petrus Murbeck, båda beskylda för att genom sin pietistiska verksamhet framkalla irriga rörelser bland folket, blefvo föremål för sträng näpst af Lunds domkapitel. Med den förre förfor domkapitlet så strängt, att det ådrog sig en tillrättavisning från regeringen. Det visar sig häraf, att hos denne Benzelius återfanns det grunddrag, som synes genomgå hela släkten, nemligen afvoghet mot hvarje religiös lifsyttning, som sträckte sig utofver de noggrant utstakade skrankor, som de statskyrkliga myndigheterna uppställt. Denna afvoghet framträder äfven i Benzeli förhållande mot den bekante Andreas Carl Rutström. Innan ännu den egentliga förföljelsen mot sistnämnde prestman börjat, blef denne uppkallad inför Stockholms stads konsistorium. Ärkebiskop Benzelius, som för tillfället presiderade, straffade då den andlige folktalaren för att han endast »per momenta» affattat sina predikningar och varnade honom isynnerhet för att vänja sig att blifva extemporatör eller »extemporanius», sasom orden lyda.

Att denne Benzelius var en mycket framstående man, är obestriddligt. Visserligen mätte han sig icke med sin äldste broder i snilletts rikedom, likasom icke heller med Jakob Benzelius i biskopligt och presterligt värde, men han var dock en man af sedligt och pligttroget allvar, af stor lärdom och utmärkt begåfning. I ett afseende öfver-

träffade han alla medlemmar af Benzeliska släkten och de fleste svenskar i hans tidehvarf, nemligen i omfattande språkkunskap, hvori han sannolikt var en af de utmärktaste män, som lefvat i vart land. Att han åtnjöt ett stort anseende af sin samtid visar sig af den karaktäristik han erhållit i Gezelii biografiska lexikon, som utgafs endast 20 år efter hans frånfalle. Denna karaktäristik må, så naiv den förefaller oss, här anföras sasom karaktäriserande kanske mera författaren än densammas föremål. Benzelius var enligt Gezelii omdöme »en stor lärare sasom academicus, stor biskop och bar outtröttlig omsorg för den svenska kyrkans beständiga vältrefnad. Egde ett utvaldt bokförråd och oaktadt all sin höga lärdom, satt han i sista stunden vid boken, så tätt hans många vigtiga embetssysslor det tillåto. — Munter, ljustig glad och alldeles intagande i sitt väsende, ehuru med ett allvarsamt utseende. Hans seder liknade den gamla världens ärbarhet.

Ärkebiskop Henrik Benzelius var gift med Emerentia Rudensköld, dotter till Linköpingsbiskopen Torsten Rudeen och hans fru Magdalena Wallvik. Äktenskapet var barnlöst. År 1758 afled den siste af de stora Benzelierna. Benzeli porträtt finnes äfven i Neder-Lulea kyrkas sakristia. Ansigtstrycket är hos honom mildare än hos fadern och den äldste brodern.

Af den frejdade Benzeliska släkten funnos äfven tvänne andra biskopar, nemligen den yngre Erik Benzeli och Anna Svedenborgs son Carl Jesper Benzelius, som innehade Strengnäs biskopsstol, och Lars Benzelstjerna, hvilken var son till landshöfdingen af samma namn och Hedvig Svedenborg, och dog som biskop i Westeras. Ingen af dessa biskopar i tredje ledet kunde fullt mata sig med de äldre Benzelierna i begåfning. Det

vill synas som om de på fädernas samhällsställning klättrat upp till kyrkans högre platser. Härmed är icke sagdt, att Benzeliska släkten mot slutet af frihetstiden urartat. Flere medlemmar af denna märkvärdiga familj hade ganska vigtiga samhällsuppdrag. Så var en af släkten, nemligen Mattias Benzelstjerna öfverpostdirektör och tillika statssekreterare, ledamot af kungl. vetenskapsakademien, hedersledamot af kungl. vitt-, hist- och ant-akad. samt ledamot af kungl. vet.-soc. i Upsala. Denne stod i det närmaste vänskapsförhållande till den berömda Adlerbeth, af hvilken han fick de högsta loford hade för lärdom och begåfning. Sistnämnde medlem af Benzeliska släkten var son till ärkebiskop Jakob Benzelius. En annan medlem af släkten, lagmannen L. Benzelstjerna hade af ständerna erhållit uppdraget att vara informator för konung Adolf Fredriks tredje son i ordningen, prins Fredrik Adolf, en befattning, som var lika litet angenäm, som den blef langvarig.*

* För kuriositetens skull må det nämnas, att den nioårige prinsen var så yr och sjelfsväldig, att han stundom med drottningens bifall måste af Benzelstjerna bindas fast vid en stol, för att tvingas att mottaga lärarens undervisning. En dag upptäcktes på prinsens arm flere blaa och gula fläckar. Ehuru Fredrik Adolf uppgaf sina lekar och studior med prins Karl sasom orsak dertill och det dessutom ofta hände, att prins Gustaf hemligen plagade nypa bröderna i armarna, då han icke vågade på annat sätt ge luft åt sin vrede, var drottningen nog svag för sina barn och nog orättvis mot Benzelstjerna att anklaga denne som gerringsman. Det hjälpte icke att han var känd som en lugn och fridsam herre samt prinsens kavaljer den bekante skalden G. F. Creutz talade för hans oskuld. Drottningen vidhöll sin anklagelse, i hvilken konungen sasom sin gemals trogna öko instände. Följden blef, att Benzelstjerna begärde och erhöi afsked från sin befattning.

V.

Andreas Karl Rutström.

En man, som i ojämförligt högre grad än någon af Benzelierna är känd af den svenska allmänheten och på folket utöfvat religiöst inflytande, är Andreas Karl Rutström. Det är en för vårt fädernesland mörk och sorglig tid, som bildar bakgrunden till denne märkvärdige prästmans lif. Äfven det tidskifte, då han först skådade dagen, var icke egnadt att sprida glädje och tillfredsställelse. Visserligen vaknade då hos vårt folk förhoppningar om en bättre och lyckligare framtid, men nöd och elände tryckte det hårdt hemsökta landet. Den förödmjukande freden i Nystad, som väckte djup sorg i alla fosterländska hjertan, hade blifvit undertecknad den 30 Augusti 1721. Det misshandlade svenska folket kunde åtminstone åter draga andan efter de förfärliga olyckor, som förvallats först genom Karl XII:s egensinne och sedan genom svagheten hos den närmast efterföljande styrelsen, som, för att begagna den snillrike Hans Järtas ord, spilkat upp hjeltens klubbla till svafvelstiekor, emedan den var för tung att lyfta. Men det långa krigets och de dystra hemsökelseernas oundvikliga följder funnos kvar och gjorde sig på många sätt kännbara.

Denna tid bodde i nu varande Neder-Luleå församlings kyrkostad eller den s. k. Gamla staden en af karo-

linerna, fältväbeln Nils Rutström, gift med Brita Steen eller Birgitta Sten, såsom äfven hennes namn tecknas. Dessa makar hade åtta barn, ibland hvilka tre söner. Två af dessa dogo i sin späda alder. Den äldste sonen föddes den 30 November sistnämnde år eller 1721 och erhöll den 2:a påföljande December i dopet namnet Andreas Karl. Sannolikt gafs åt den nyfödde det senare namnet efter den vid Fredrikshall på dagen jemnt tre ar förut stupade hjeltekonungen, hvilken väl var föremål för denne karolins beundran, såsom för alla hans kamraters.

Liksom det var en tid af olycka och förödmjukelse, på hvilken Andreas Karl Rutström föddes, så var det ock en sorglig period af vårt fäderneslands historia, som hans mannaalder tillhörde. Olycka och förödmjukelse för honom själf utmärkte slutet af hans bana.

Märkvärdigt nog, är det helt och hållet obekant under hvilka ekonomiska omständigheter Rutström erhöll den skolbildning, som var en förutsättning för det kall han blifvit bestämd att bekläda. Visserligen är det känt, att fadern lefde under sonens ungdomstid och att modern öfverlefde den senare; men man känner icke dessa makars förmögenhetsvilkor. Det är dock högst sannolikt, att karolinen på en af härens lägsta befälsgrader icke hade några synnerliga tillgångar på en tid, då välståndet var högst sällsynt och fattigdomen allmän. Säkertligen var det understöd knappt, som den svenske fältväbeln kunde lemna sin son under dennes studier. Antagligen måste den unge Rutström under desamma kämpa medelöshetens vanliga kamp och hindrades derigenom att vid universitetet förskaffa sig en grundligare bildning.

År 1745 blef den sedermera så ryktbare predikanten prestvigd och anstald som komministersadjunkt i Stock-

holms storkyrkoförsamling. Tre år senare utnämndes han till fängpredikant. Redan innan han hunnit taga detta steg på befördragens bana, hade han börjat draga uppmärksamheten till sig för sitt presterliga nit och sin i sitt slag stora predikoförmåga. Menniskoskaror utströmmade till de kyrkor, i hvilka han uppträdde som predikant. Nagra betydande kunskaper ansågs han dock icke ega. Man har likväl anledning till den förmodan, att det betyg om svaga teologiska insigter, som honom gafs af Stockholms stads konsistorium, då han under de mot honom riktade förföljelserna inför denna myndighet examinerades, färgades af den ovilja emot hans person och lärosätt, som gaf sig luft i dessa förföljelser. Var han icke en lärd, man, så var han, hvad bättre är, en folkets man, som förstod hvad som större delen af de lärde männen i kyrkan icke förstodo, att rycka sina åhörare med sig och att genom evangelium, om än något ensidigt förkunnadt, framkalla kristligt lif i hjertan, förut försänkta i andelig likgiltighet och världsträldom.

Och lif, verkligt kristligt lif, var det, som väcktes genom Rutströms predikningar, hvad man än må säga om det *sätt*, hvarpa han förkunnade eviga livets ord. Sasom känt är, hade han till en viss grad anslutit sig till den af grefve Zinzendorf stiftade brödraförsamlingens lärouppfattning eller den s. k. herrnhutiska, enligt hvilken Guds kärlek, bevisad genom Kristi lidande och död, så skjutes fram i förgrunden, att lagens vikt och betydelse icke tillräckligt klart och tydligt framställes. Till det predikosätt, för hvilket denna lärouppfattning ligger till grund, hörer att mala Kristi lidande med så sinliga färger som möjligt, och ordandet om hans blod och sår, betecknande detta lidande, möter ständigt i det herrnhutiska partiets predikningar, liksom i dess sånger. Att den mer eldige än

betänksamme Rutström i sina predikoföredrag vid framhallandet af människans frälsning genom Kristus var något ovarsam i sina uttryck, må medgifvas, och att brödraförsamlingens uppfattning af kristendomen så af honom framhölls och betonades, att missförstånd kunde uppstå, kan icke bestridas. Ovisst är dock, om han, sasom det pastas, i en predikan yttrat, att Gud kastat alla vara synder på Kristus, så att det var ingen synd och ingen syndare mera kvar, utan det var allenast en syndare på hela jorden, den som Gud gjorde till synd; det är: Gud tog hela syndaklimpen och alla våra synder och kastade allt sammans i helvetes eld och lät allt brinna; att det heter icke: synden skall förlutas, utan synden är förlåten; att det är falskt att vilja hafva ett återuppriktadt Guds beläte o. s. v. Sådana uttryck, om de verkligen blifvit begagnade, kunna lätt missförstås, ehuru de innebära ingenting annat än framhallandet af den bibliska läran om den allmänt gällande försoningen genom Kristus. Och de kunna på intet sätt rättfärdiga den förföljelse, som Rutströms predikningar framkallat. Möjligt är för öfrigt, att denne i sina extemporerade föredrag icke alltid iakttog hvad ämnets höghet och rummets helg fordrade. Men ändå var det behandlingssätt, som han rönt från Stockholms stads konsistorium, i sjelfva verket ovärdigt en korporation af prester, i denna egenskap kallade att vara fridens män och icke den andliga grälaktighetens.

Den unge presten hade icke länge hunnit samla andäktiga åhörarskaror omkring predikstolen, förrän hans förmän i stadskonsistorium började kalla honom inför sitt domsbord. Man hade ett mycket i ögonen fallande miss-hag till Rutströms både person, lärosätt och lära. Detta misshag var det, som föranledde hans inkallande den ena gången efter den andra. Man gaf luft åt detsamma på

flera sätt. Till och med hans extemporerande af predikningar gaf anledning till varning, sasom i Henrik Benzelii lefnadsteckning är nämndt. Man skrapade honom för likt och olik, utan att dock kunna skrapa bort vare sig hans herrnhutism eller det icke så litet utmanande sätt, hvarpå den samma framträdde i hans predikningar. Man inskränkte sig ej till att gifva honom en faderlig tillrättavisning för hans något hetsiga och själfkrädiga* uppträdande, hvilket sannolikt var på sin plats; man skulle nödvändigt göra honom till en irrlärare, hvilket han icke var. Om han i ett mindre fint språk med förkärlek betonade *en* af kristendomens sanningar, följer ej deraf, att han förnekade de andra. Man kan med grofva färger måla *en* sida af en byggnad, utan att derföre förakta en sådan standpunkt, från hvilken man kan öfverskåda byggnaden i dess helhet.

Det var egentligen år 1750, som den svara förföljelse utbröt, hvilken förbittrade Rutströms lif. Dock hade han redan förut blifvit förbjuden att predika, men detta förbud hade efter en kort tid blifvit upphäfdt. Sedan han nämnde ar i storkyrkan hallit en predikan öfver gudaktighetens stora hemlighet, att Gud är uppenbar vorden i köttet, blef han stäld under tilltal inför Stockholms stads konsistorium, och detta ehuru denna predikan hade slagit an på flera af rikets rad. Försöket att få predikanten fald strandade på de presters utsagor, hvilka konsistorium inkallade som vittnen, i det af fem endast en, den anklagades afsyurne fiende, magister Stenbeck, vitt-

* Ett bevis på R:s själfkrädighet var, att han som fängpredikant utbytte den gamla psalmboken emot Zions sånger. Att *han* föredrog de senare för den förre med dess någon gång framträdande lagiska kantigheter, är naturligt. Men åtgärden var dock lika obefogad som onyttig.

nade emot honom. Alla bemödanden att snärja Rutström misslyckades. Men det teologiska hatet liksom det politiska solver icke gerna. Tar det sig en blund, blir denna helt kort, helst om föremålet för detta hat är rörligt och närgånget. Rutström, hvilken hade icke så litet af karolinens mod, hvilket han nu visade i värf, som borde höra till de fredligaste i världen, fortfor att predika som förr, visserligen lika evangeliskt, men ock i en form, som hänvisade på, att han icke det minsta frågade efter hvad de andliga fäderna i konsistorium tänkte om hans predikosätt. Om fiendtligheten mot herrnhutismen hade velat slumra in, så fick den icke vara i fred för den utmanande tonen hos denna läroforms svenske malsman på denna tid. Följden blef ock, att denne knappt en månad efter förra förhöret, åter kallades inför konsistorium för att stå till svars för en på 18:e söndagen efter Trinitatis hållen predikan öfver »fienderna, som till Jesu fotapall lagdo vore». Sasom man vid förhöret med anledning af den förra predikan begagnat prestmannen Odins hustru Eva Beata Törngren som redskap för Rutströms anklagande, så använde man henne äfven nu, men derjemte en annan qvinna, spanmalshandlaren Haggrens hustru Kristina Lundgren. Men äfven denna gång misslyckades försöket att stöta den förmenta kättaren, enär icke mindre än nio manliga vittnen talade till hans fördel. Deraf lät dock ej de andliga fädernas förbittring emot den ädle grefve Zinzendorfs eldige lärjunge afväpna sig. Med anledning af Rutströms predikan påföljande söndag, den 19:e efter Trinitatis, förmådde man stadsfiskalen att begära stämning å den förhatlige presten, som nu blef af konsistorium suspenderad, sedan han blifvit förvägrad att enligt sin begäran afgifva skriftlig förklaring. Den olagliga domen öfverklagades hos Svea hofrätt, som åter-

visade malet till konsistorium. Vid ny handläggning af detsamma inför nämnda kyrkliga forum intygade förut anskaffade vittnen, att han begagnat flere förgrifliga uttryck; men till sina vedersakares öfverraskning, visade den anklagade, att orden funnos i *Luthers skrifter*, hvarvid den vördsamma frågan framställes om *sadan »auktoritet vore god och nöjaktig»*. Suspensionen maste upphävas, men konsistorium ansåg sig dock befogadt att lata i protokollet anteckna om Rutström, att han erhållit första varningsgraden, en atgärd, som icke talar för rättvisan hos denna kyrkliga myndighet. Året derpå anstades åter den man, hvilken hans förmän beslutit att störta. Men denna gang var det icke en predikan, utan en skrift, benämnd brevexling emellan Nikodemus och Christophilos, som var det kastvapen, hvilket man ansåg nog skarpt att fälla den djerfve folktalaren från predikstolen. Ryktet förmälde, att denne var författaren. Och nu ingrep efter vederbörlig anmälan sjelfva justitiekansleren i saken. Han stälde Rutström under fiskalisk aktion inför kämmersrätten, af hvilken han, oaktadt icke full bevisning kunde åstadkommas, dömdes skyldig att vara författare till ifrågavarande bok, som ansågs mycket kättersk och förgriflig. Den anklagade hade nemligen i densamma gjort nagra anmärkningar samt skrivit tvänne bref, hvilka man ansåg tala för, att han var författaren. Detta författareskap hade han förnekat inför sina förmän. Nu ansåg man, att, oaktadt hans nekande, tillräcklig bevisning härför forefunnes. Att domen från ren juridisk synpunkt var rättvis, vaga vi betvifla. Imellertid blef den salunda dömda åter kallad inför konsistorium; men Rutström, hvilken förmodligen tyckte sig hafva fatt nog af sina förmäns mera bistra än kärleksfulla förmaningar, infann sig ej, emedan han ansåg sig icke vara skyldig

till denna inställelse, da han öfverklagat kämmersrättens dom. Icke desto mindre blef han såsom författare till en kättersk bok suspenderad, hvarjemte malet såsom religionsmål öfverlemnades at hofrätten. Ehuru denna öfverdomstol icke ansåg den anklagade kunna fällas, stadfästades dock suspensionen, förmodligen för Rutströms missfirmliga skriftsätt, för hvilket han böttaldes, och han för öfrigt stela hållning gent emot sina förmän. Hofrättens dom blef dock icke bestående. Den dömdo gick med klagomal till kongl. maj:t, som upphäfde domen, men likväl, besynnerligt nog, dömdo Rutström till varning af konsistorium, hvilken varning han maste emottaga, huru påkostande det än var. Som suspensionen blifvit på högsta ort upphäfd, måste den för de andliga fäderna sa misshagliga presten åter insättas i utöfning af sin fangpredikantsyssla. Äfven blef han ånyo adjunkt i storkyrkoförsamlingen, sedan konsistorii försök att förmäna honom i tjenstgöringen derstädes brutit sig emot kongl. maj:ts vilja. Konsistorium erhöll ett bestämdt tillkännagifvande från konungen, att »Rutström skulle njuta dess höga utslag till godo och fa tillträda de prestsysslor, som honom tillförene uppdragna voro». Äfven den kongl. domen blef sedermera, da han hunnit inlägga stora förtjenster såsom medlem af hattpartiet, upphäfd af de maktägande ständerna, hvilka ströko ett bredt streck öfver allt hvad någon offentlig myndighet domt till den förföljde prestens nackdel. Denne blef i alla afseenden frikänd, men af en partidomstol, en domstol på trissor, hvilken af den politiska vindkastningen med stark fart fördes än åt ena sidan och än åt den andra. Nämdo domstol var denna tid den högsta i landet, sedan den verkställande och domande maktens tyngdpunkt genom atskilliga omständigheter från regeringen kommit sa langt

ner, att rättvisan vreds på sned och hela samhället fördes nedat, således båda kommo ur sin rätta bana. I nu ifrågasvarande mal förfor dock denna partidomstol i ett afseende rätt. Den förkättrade var ingen kättare och hade ej bort behandlas sasom sådan.

Rutström fick nu en fyraårig hvilotid från vidare strider. Och möjligen hade han fått vara fri från alla anklagelser, om han icke blandat sig i politiken på ett sätt, som är för ingen del efterföljansvärdt. Derigenom fick han äfven andra fiender än dem, som icke talde hans sätt att uppträda som prest och predikant. Han blef nu föremål för ett dubbelt hat och förskaffade sig kanske ännu bittrare motståndare inom det politiska lägre än inom det kyrkliga. Det teologiska hatet är bittert, det må tala från katedern, från den kyrkliga embetsstolen eller från konventikeln. Det politiska hatet är icke bättre, men det har, åtminstone på senare tider, vanligtvis varit mycket mäktigare. När båda räckt hvarandra handen, har den, som de båda vapenbröderna bekämpat, intagit en högst farlig ställning. Detta har Rutström fått erfara.

Det var ett sorgligt läge, hvori vart fädernesland befann sig den tid, på hvilken han lefde och verkade. De tvenne politiska partierna, Mössor och Hattar, kämpade om väldet och deras taflan om besittningen af statens roder framkallade bitter tvedrägt inom nationen. De senare hade i Rutströms yngre år öfvervigten och dermed den politiska makten, äfven sedan de bragt fäderneslandet nära undergångens brant. De voro naturligtvis rädda om sin makt, såsom ofta är fallet, att ju sämre man styr, desto hellre vill man styra. Hvarje försök att göra slut på deras maktställning, liksom i allmänhet på det olycksbringande mångväldet, var därför den största förbrytelse i hattpartiets ögon. Ett försök år 1756 att minska de

enrådande ständernas makt och utvidga konungens var genom drottningens föranstaltande bragt å bane. Rutström, hvilken genom riksrådet Palmstjerna kommit i närmare beröring med hattpartiets ledande män, visade en synnerlig ifver att upptäcka de komplottens trådar, som år 1755 började från konungabusset utspinnas öfver landet, i afsigt att påföljande år bringa den tillämnade statskuppen till stand. Den presterlige politikern säges, för att tjena både sitt parti och statsskicket, hafva tillåtit sig spioneri och ett försatligt utlockande från oförsigtigt folk hvad som angick statsk uppsplanen. Hans politiska verksamhet egde då helt och hållet rum utanför riksdagen. Visserligen blef han en gang vald till riksdagsman för Stockholms komministrar, men det var längre fram i tiden och sedan han blifvit kyrkoherde. Valet blef för öfrigt öfverklagadt och han måste utgå ur prestandet, oaktadt det medhall han hade hos rådet, som tillhörde hattpartiet.

Rutströms politiska förtjenster synas framförallt hafva bestått i att vara en slug och verksam handtlångare åt några partiets främste män, sasom den bekante politikern Fersen och den store fästningsbyggaren general Ehrensvärd, till hvilka han stod i nära förhållande. På dessa förtjenster satte han, sig till föga heder, så till sägandes, kronan, då han, blifven bataljonspredikant vid artilleriet, hvars chef Ehrensvärd var, efter den tillämnade statskuppens upptäckande höll ett passioneradt tal, hvori ordades om »*tyranners våldförande regeringslusta*», om »*den rasande af trældomsanden upprörda roten Korahs djerfhet att strida mot lefvande Gud (!) och anfälla den oomkullstöttliga frihetsklyppan, Sveriges fundamentallag*».

Rutström ansågs hafva gjort sig så förtjent om det herskande partiet, att han borde belönas, och belöningar uteblefvo icke. Om han fick emottaga 4.000 daler på

sin del, da statens tillgångar tömdes för att belöna dem, som inlagt likartade förtjenster, lemnas derhän. Men känt är, att han blef teologie doktor i Greifswald, innan han ännu fatt pastorat. För att förskaffa honom denna utmärkelse skola hans vänner hafva tillatit sig den listen att titulera honom pastor adjunktus, hvilket kunde anses som t. f. kyrkoherde och pastor designatus Holmiae eller utnämnd kyrkoherde i Stockholm, enär teologiska fakulteten i nämnda tyska universitetsstad aldrig skulle hafva skänkt doktorshatten åt en man på Rutströms davarande laga embetsgrad. Dermed stannade icke det herskande partiets tacksamhetsbevisning. Rutström blef kyrkoherde i Ladugårdslands församling, och det, såsom man påstår, utan att han aflagt pastoralexamen. Han hade sökt Luleå pastorat, då ett af rikets största, och skulle sannolikt genom den mäktiga inflytelsen af hattpartiets chefer hafva fått det, så litet han dertill var kompetent efter då gällande befordringslagar. Till sin stora olycka afstod han från sistnämnda gäll, hvilket då gafs åt rektorn vid Klara trivialskola, regementspastor Lang. Rutström föredrog att bo i Stockholm i stället för i den stilla, från det oroliga politiska lifvets brännpunkt aflägsna hembygden. Det gäll han föredrog erhöi han icke utan protester. Han blef kyrkoherde i förutnämnda Stockholmsförsamling tvärtemot pretestandets gensaga, och han blef det utan församlingens hörande, liksom emot den ordning lagen stadgade, af konsistorium ensam uppförd på förslaget utan den vanliga ansökningstiden af två månader. Vid fullmaktens utfärdande vägrade konungen sin underskrift och namnstämpeln begagnades, hvarigenom utnämningen bokstafligen stämplades till en partisak. Nu tycktes lyckan lysa på Rutströms väg, men det blef blott en solglimt, och han skulle pröfva på lifvets vidrigheter ännu mera än förut.

Först och främst fick han till komminister den stridslystne *Murbeck*, som förut haft samma trosuppfattning som han, men nu blifvit en lika häftig som oböjlig pietist. Under sin studenttid hade denne komminister gjort sig känd för sin ovanliga armstyrka,* men nu ådagalade han en kraft, som icke hade sitt säte i armarne. Brinnande af ifver för människors omvändelse, men icke tålände, att den skedde genom någon annan slags predikan än hans, polemiserade han ordentligt emot Rutström, hvilken han ofta, ehuru utan namngifvande, anföll i sina aftonsångspredikningar. Sålunda hände det att församlingens pastor, som till slut icke kunde lida angreppen från komministern, gaf sidobugg åt denne i högmesse med den påföljd att den senare så mycket hellre förnyade sina angrepp emot den förre i aftonsången. En gång hade Murbeck rent af målat Rutström som antikrist, då en gumma från en af bänkarna afbröt predikanten med de orden: »du är själf antikrist». Den lika duglige som häftige komministern, hvilken i teologisk grälaktighet

* Wieselgren omtalar i Murbecks biografi såsom en allmän sägen, att denne, hufvudet högre och äfven starkare än alla andra, var studenternas anförare vid alla både dåliga och oskyldiga upptag; att han en gång, då han på en krog anfölls af en skara hämdgiriga gesäller, som gjort en obehaglig bekantskap med hans armstyrka och för att öfvermanna honom släckte ljuset, tillgrep en »långsall», svängde den, som något glänste i mörkret, och hotade att genomstinga den, som gjorde motstånd, hvarefter han med blotta handkraften utkastade den förskräckte skaran; att han en annan gång i spetsen för de öfver biskopen i Lund forgrymmade studenterna, som af honom fått ett för dem kränkande tillmål, genom fönstret kastade ett lefvande svin, som uedtoll mdt för prokansleren just då, under en af honom hallen festmåltid, hans skäl föreslogs — en lifslevande paminneelse om den ohöfliga benämning biskopen gifvit studenterna, af hvilka ingen blifvit bjuden till gästabudet.

vida öfverträdde sin närmaste förman, blef för fredens skull befordrad till kyrkoherde uti Fridlefsstad i Blekinge, der han synnerligen utmärkte sig och lemnade varaktiga spår af sin trägna och trogna herdevård. Men Rutströms bana blef icke lugnare för det, att han blef befriad från den stridslystne kaplanen, så stora prof den förre än ådagalade på sin duglighet såsom kyrkoherde.

Den storm, som mötte honom vid hans snart sagdt första steg på embetsbanan, hvilade sig några år, men endast för att bryta ut så mycket våldsammare. Redan innan han utnämndes till kyrkoherde i Ladugårdslands församling, hade han blifvit anklagad för en Palmsöndagen 1757 halten predikan i riksrådet baron Palmstjernas bem under en dennes sjukdom. För denna predikan, hvilken naturligtvis handlade om nattvarden, blef Rutström anstastad af Stockholms konsistorium, för hvilket han måste framlägga sitt memorialkoncept eller utkast. Man fann honom vid granskningen deraf luta än till kalvinism, än till herrnhutism, än till den katolska villfarelsen. Kättare skulle han blifva, lika godt på hvad sätt det skedde. Resultatet blef intet annat än att hvad konsistorium ville framför allt förekomma, det skedde nemligen att han blef en medlem af denna domstol, såsom kyrkoherde i sistnämnde församling. Nu ordnades ett ordentligt spionerisystem emot den förhatlige mannen. Man skaffade sig personer, hvilka här och der i bänkarne upptecknade hvarje vågadt uttryck, och hustrun till hans egen klockare, som var skicklig i snabbskrifning, skall hafva »på listen kring kyrkdomen ofvanför predikstolen» antecknat sådana ställen, som *hon* (!) fann irrlärliga. Förhör följde

* Detta möjliggjordes genom läktarens läge. Denna är i Ladugårdslands, nu Östermalms kyrka högre belägen än predikstolen.

på förhör. Men den förhörde var mera än vuxen sina mot honom fiendtliga embetsbröder. Man kunde icke få fast honom. Han hade på sin sida både sanningen och en ovanlig fyndighet. När alla försök att störta honom, misslyckades genom hans öfverlägsna försvar, tog man till hjälp den teologiska fakulteten i Upsala, hvars pluralitet bestod af Mössor, således Rutströms politiska motståndare. Fran fakulteten utgick ett förkättringsutslag, i form af betänkande, hvori förordades den anklagades af-sättning, då naturligtvis ett annat lika hedrande i form af resolution utgick från stadskonsistorium. Nu bestormade man hofrätten att med detta dubbla stöd af myndigheter, som väl skulld förstå sig på renlärigheten, om dän än litet begrepe af den högre juridiken, näpsa den orolige Ladugårdslandspastorn. Atgårdens väckte mångas ogillande* och gaf Rutström, som med sin ovanligt mångsidiga begafning var bättre jurist än sina kamrater, anledning att öfver denna olaglighet besvära sig hos justitiekanslern, som lät besvären ligga oafgjorda i tio månader. Nya anklagelser framkommo fran personer inom Ladugårdslands församling, men möttes af hedrande intyg fran kyrkorådet och icke mindre än sjuttio hederlige och till en del lärde män, tillhörande församlingen. Det blefve

* Wieselgren omtalar i sin Svenska kyrkans litteraturhistoria, att den bekante professorn Sam. Odman meddelat honom följande anekdot från denna tid: I en tidning inflöt en annons så lydande: »Da domkapitlet dömde doktor Rutström af med embetet, sof det under en tung nattmössa.» Boktryckaren ålades haraf att uppgifva författaren. Han uppgaf kyrkstoten (kyrkvaktaren) i Jakob. Denne var blind. Da han af domstolen tillfrågades, hvem som hjälpt honom att skriva, uppgaf han kyrkstoten i Maria församling. Men nu hade denne händerna bortfrusna. När man frågade honom, huru han kunde skriva, svarade han: »Jag höll pennan med foten.»

för vidlyftigt att omnämna alla enskilda detaljer i den förföljelse, som under flera år fortgick emot den hatade mannen. Vi vilja blott nämna, att han var föremål för det mest orättfärdiga förfaringssätt från konsistorii sida och att hofrätten, hvars advokatfiskal var en bundsförvandt till konsistoriifullmäktig, emot Rutström icke tillfullo iakttog den ovelld, som man haft rätt att vänta. Den förföljde var således nu nära att duka under, men tog i sin nöd sin tillflykt till regeringen, som oaktadt konsistorii opakallade underdaniga hemställan om Rutströms afsättning från embetet, till dess slut blefve i saken, fann för godt besluta, att undersökningen i hofrätten skulle afstanna. Några af regeringens ledamöter föreslogo till och med, att så väl konsistorium som hofrätten och aktor i målet skulle ställas under åtal. Denna gång stannade segren på den förföljdes sida.

Men den storm, med hvilken denne kyrkans tjänare hade att kämpa, skulle snart blifva så stark, att den sopade bort honom från hans plats både i kyrkan och inom fäderneslandet. Hittills hade vindstötarna varit mindre farliga än häftiga. Sa blef icke förhållandet nu. Det uppstod ett oväderseentrum, som var långt mäktigare än det, som fanns i Stockholms konsistorii sessionsrum. Mösspartiet började komma till välde och i mån deraf försämrades ställningen för denne hattpartiets hängifne vän, då hans fiender drogo hans sak inför riksdagen. Man vädjade från konungatronen till de 1760–1761 församlade ständerna. Vid denna riksdag, en skamfläck för vårt fäderneslands parlamentariska historia, under hvilken samma rådsherrar först tadtades och afsattes, sedan prisades och återinsattes i sina embeten, hade Mössorna i början öfvervigten, och äfven mot slutet af densamma utöfvade de, understödda af hofvet och med tillhjälp af

åtskilliga omständigheter, ett mycket stort inflytande. Nästföljande riksdag, som sammanträdde år 1765, gaf åt det under så många år från statsrodret undanträngda mösspartiet en alldeles oomtvistlig öfvervigt. Huru utsigterna för Rutström, denne Hattarnes verksamme anhängare under sådana förhållanden skulle ställa sig, kan en hvar lätt tänka sig. Religionsprocessen började åter 1762 efter derom af ständerna fattadt beslut, och slutdomen föll 1765. Den så länge och så ihärdigt angripne prestens sak var nu ohjelpigen förlorad. Utgångspunkten för anklagelserna var att han förmenades hafva förkastat lagen, nekat bättringens nödvändighet och vändt upp och ned på hela salighetens ordning. 26 vittnen återopades, hvilkas anteckningar togos för goda, huru mycket de än voro behäftade med motsägelser och bristande sammanhang. Det hjälpte icke, att den anklagade framlade en predikan på söndagen Septuagesima om Guds godhet och stränghet, i hvilken han framställt lagens förhållande till evangelium och trons till gerningarne m. m. Det hjälpte icke, att den teologiska fakulteten i Köpenhamn, till hvilken han vädjat, funnit denna predikan »ren, lärrik och uppbygglig». Lika litet förbättrades Rutströms sak deraf, att han icke blott kunde stödja sig på 77 vittnen, af hvilka 7 muntligen och 70 skriftligen intygade renligheten af hans predikningar, vittnen, som konsistoriifullmäktig doktor Pettersson, till skam för sitt eljest aktade minne, jäfvade såsom villfarande i tron och icke vittnesgilla förr än de af konsistorium blifvit examinerade. Icke heller hjälpte det, att icke mindre än femhundra medlemmar af Ladugårdslands församling ville enhälligt bevitna den älskade lärarens uppbyggliga lära och oförvitliga lefverne. Rutström skulle störtas, och han blef störtad. Den gamla anklagelsen fick ett förment stöd af

en ny, riktad emot en predikan på 3:dje söndagen efter Trettondedagen år 1759 om »Rättfärdiggörelsen genom trona». Den nye konsistoriifullmäktigen magister Stenbeck, som med anledning af denna anklagelse förordnades, vände sig äfven mot sådana uttryck i sistnämnda predikan, hvilka voro hemtade från Luthers egna skrifter. Så ifrigt var bemödandet att få den anklagade fäld. Detta bemödande kröntes med den framgång, att Rutström dömdes af hofrätten till suspension, visserligen icke på sadana skäl, som »hufvudakten och ransakningshandlingarna gafvo vid handen», utan därför att han två gånger varit suspenderad och visat sidovördnad och olydnad mot konsistorium, tillåtit sig anstötliga utlätelser och vårdslöshet i predikoembetets förrättning, förseelser för hvilka Rutström aldrig blifvit anklagad. Icke ens med denna framgång voro hans fiender belatna. Det teologiska och politiska hatet kunde icke tillfredsställas med så litet. Partityrans dom maste blifva strängare. Hofrätten dömde slutligen föremålet för detta hat, den nitiske presten, till afsättning från embetet. Denna dom stadfästades af regeringen, som derjemte straffade honom med landsflykt. Ett enda riksråd, baron Reuterholm, ställde sig helt på Rutströms sida och yrkade till och med, att Stockholms konsistorium och dess fullmäktige, allmänna åklagarne och sjelfva hofrätten skulle ställas under tilltal, hvilket de, såsom oss synes, mycket väl förtjent, utan att man derföre behöfver fritaga Rutström från de fel, som härrörde från hans lynne och temperament. Detta baron Reuterholms yrkande förtjenar så mycket mera uppmärksamhet, som han tillhörde mösspartiet och således var en politisk motståndare till Rutström. Och det hedrar denne rådsherre icke minst därför, att han genom sitt försvar för den anklagade presten blottstälde sig för bittert hat hos den

förföljdes motståndare. Också hade hans uppträdande i denna sak så när kostat honom hans plats i radet, från hvilket han höll på att bli utvoterad för sin djerfhet att försvara Rutström.

Den så orättvist dömda mannen måste således gå i landsflykt. Hvar och en inser, att utan hans inblandning i den tidens politiska strider skulle icke domen hafva blifvit så svår, utan på sin höjd inskränkt sig till suspension från embetet. Med skäl kan man likväl fråga, hvarföre landsflyktsstraffet skulle drabba just honom och icke andra medlemmar af hattpartiet. Skulle alla dessa af den hämdgiriga partipolitiken drifvits utom landets gränser, så hade det blifvit en större folkvandring än den, som vår tid har att uppvisa. Om endast de mera verksamma ibland ifrågavarande partimän delat Rutströms lott, skulle han ändå fått ett både talrikt och till en del mycket förnämnt sällskap, af hvilket många vida mer än han ingripit i händelsernas gång. Domen blir således, huru man än betraktar den, en skam för de dömande.

Såsom landsflyktig uppehöll sig Rutström än i Danmark, än i Tyskland. I Hamburg vistades han minst två års tid, under hvilken tid han var sysselsatt med studier och brefvexling med sina vänner i Sverige. I utlandet lefde han i godt förstånd med några af sin tids bästa teologer och prester, hvilka icke som Stockholms presterskap regerades af blindt nit för den lära, hvars innersta kärna de tyckas icke hafva fullständigt känt, och af en förkättringslust, hvars okristlighet de icke lärt sig inse.

Under detta tidskifte af Rutströms vaxlingsrika lif kunde han icke glömma sitt fädernesland. Fattigt och armt, tog det emot honom, då han först skadade dagen i det ringa tjället högt uppe i norden. Sönderslitet af partistrider, gaf det honom många sår, hvilka voro endels af

honom oförvållade, om han också själf, såsom antydt är, ådragit sig en del af desamma. Tillåtande, att rättvisan förqvåfdes i partiyrans hvirfvel, hade fäderneslandet utkastat denne sin son öfver sina gränser. Och likväl, detta land var fortfarande föremål för den landsflyktiges kärlek. Denna kärlek fick ett rörande poetiskt uttryck i den nyårsönskan till Sveriges rike, som han 1767 nedskref i Hamburg och som börjas med de orden:

Mitt kära fosterland, du drottning uppå jorden!
Till dig, min hulda mor, min matta tanko går.
Jag i ditt sköte lag, men är en främling vorden.

Men icke ens sedan Rutström blifvit drifven öfver sitt fäderneslands gränser och måste äta landsflyktens bittra bröd, fick han vara i fred för sina fienders hat. Onskefullt beskyldes han för att genom gift hafva undanröjt en af sina vänner, hvilken testamenterat honom sin betydliga förmögenhet. Naturligtvis blef ryktet snart vederlagdt och den landsflyktige fick sin heder upprättad, såsom han hade rätt att fordra.

Deremot erhöll han aldrig någon verklig upprättelse för den orättvisa han lidit, då han emot gällande lagar och författningar förlorade sitt embete. Väl återkallades han från landsflykten, då hattpartiet år 1769 ånyo kommit till valdet, men sin kyrkoherdebeställning återfick han aldrig. Då han sistnämnde år kom tillbaka till fäderneslandet, ville visserligen konungen återgifva honom hans förlorade plats, men Stockholms konsistorium och presterskap, hos hvilka hatet mot herrnhutismen och dess främste svenska malsman var oberoende af alla vexlande och hvarandra korsande strömningar inom den politiska atmosfären, hade en annan åsigt än konungen. Och denne var nog svag att lata sin vika för deras, hvilka ansågos

bäst kunna förstå sig på behandlingen af religiösa orostiftare. Också erhöll Rutströms presterlige motståndare ett mäktigt stöd af riksdagspresterna, sedan saken dragits inför ständernas forum. Det hjälpte icke, att Rutström den 9 Maj 1772 ingaf en förklaring rörande den mot honom förda religionsprocessen m. m. I denna förklaring yttrade den så orättvist behandlade mannen till slut: »Är då friheten ingenting? Är då ingen lag? Ack, hvad säga Sveriges väktare härom? Ack, mitt fädernesland! Ack, min gamla fattiga mor, min hustru, mina barn! Ack, oveldige allmänhet! Ack, riksens höglöfliga ständer! Ack, du evige Gud, som allt vet». Dessa ord voro en suck ur ett sorgset och förorrättadt hjerta, som nog fatt gensvar i många andras. Den rättvisan måste man dock göra den förföljde mannens motståndare, att de icke underkände hans intelligens lika mycket som hans presterliga duglighet. I statens tjänst ansågo de presterliga myndigheterna Rutström vara användbar, men icke i kyrkans i anseende till den oro han åstadkommit. »*Han hafver*», heter det i presterskapets ingifna betänkande, »*ett sådant hufvud, att han till allt dogse är*». Det var ju naturligt, att man vid sadant förhallande trodde sig kunna ta honom förflyttad till ett område, der man fick vara i fred för hans predikningar och deras verkan på folket. Med anledning häraf blef det emellan de maktogande öfverläggning om, hvilken statstjänst åt Rutström skulle anförtros. Fråga var att han skulle utnämnas till uppsyningsman vid Tumba pappersbruk, hvarigenom han skulle hafva kommit i ett väl aflägsset förhållande till literaturen, till hvilken äfven han bidragit, och det på ett verksammare sätt än många andra med mera oomtvistadt rykte. Under dessa öfverläggningar verkställes Gustaf III:s revolution, då Rutström, sasom en farlig

politisk motståndare genom sitt inflytande på folket, inmanades i häkte. Enligt uppgift af Wieselgren, hvilken blifvit följd af Bäckström, dog Rutström samma dag revolutionen börjades, men enligt nyare och säkrare uppgifter afled han ungefär 9 veckor senare eller den 20 Oktober 1772. Den uppgifna dödsorsaken var vattusot. Hans fränfalle inträffade dagen före den, som blifvit bestämd till hans frigifvande. Här af kan man se, att denne ringe prestman genom sin makt öfver folket ansågs farligare än Gustaf III:s motståndare bland statens högst uppsatte män, riksraden, hvilka en mycket kort tid höllos fängslade.

Rutströms utseende var icke fördelaktigt, sasom ett porträtt af honom utvisar, om också hans yttre ej var så obehagligt, som Fryxell framställer det i sin *skuggteckning* af hans person. Hans andliga begafning var deremot mycket framstaende. Med tankereda och skarpsinne förenade han en fyndighet, som aldrig svek honom och många gånger satte hans motståndare i förlägenhet. Med dessa gafvor var en handlingskraft förenad, som icke ryggade tillbaka för några svarigheter. Derjemte var han i besittning af en populär vältalighet, som för sin tid var stor nog, om den också icke haller provet inför var tids fordringar. Den andlige skalden var dock hos Rutström ojemforligt större än den andlige talaren. Väl är det sant, att han i en viss vekhetens sötna öfverträffade till och med sin förebild greve Zinzendorff och att hans formsinne icke motsvarade hans känsla. Medgifvas maste också, att den herrnhutiska klangen mycket starkt ljuder genom hans sånger; men i känslans innerlighet och fantasiens rikedom, hvilka i hans s. k. Zions nya sanger blifvit stälde i Kristi tjänst, är han af så andliga skaldar i vårt land öfverträffad. Särskildt utmärker han sig för galvan att tala till folket, i hvilket

afseende knappast någon religiös skald kan med honom jemföras. Också hafva hans sanger utgått i minst 18 upplagor, och ännu för ett eller annat tiotal af år sedan sjöngos de i de stilla kretsar, som mera enskildt ämlas omkring ett föreläst eller enkelt af prest eller lekman forkunnadt bibelord. Nu äro dessa sanger på de flesta ställen undanträngda af Sankeys och Palmqvists men ännu äro de gamla vännerna till ett evangeliskt forkunnadt ord med förkärlek fästade vid ifragavarande sanger, och äfven i våra dagar börjas mången andaktsstund med den skona Rutströmska sangen: »Kom huldaste förbarnare, som herde ibland faren», en sang, som oaktadt det nog starka bilderspråket har något oändligt ljuft tilltalande. Om denne märkvärdige kyrkans tjänare, sasom vi förut medgifvit, hade sina fel, sasom en benägenhet för vrede, hvarigenom han förleddes till en hänsynslöshet, som nedsatte hans person, sasom en herskande lust till trots, äfven der detta på intet sätt kunde hafva sin grund i samvetets och pligtens bud, och sasom en orolighet i lynnet, hvilken hindrade honom från att begränsa sin verksamhet inom den krets, på hvilken han af sjelfva sin naturliga själsdaning och de religiösa intryck han emottagit fatt en ganska tydlig anvisning, så kan man icke rättvisligen förneka, att han var på det hela en mycket framstaende man. Sasom sådan, ja till och med som en lärofader gäller han ännu för en icke ringa del af det svenska folket, under det att hans motståndare, med undantag af Tellstadius, och kanske Pettersson, äro för den stora allmänheten temligen obekanta.

Rutström var gift med Brita Stjernman, med hvilken han hade två barn, en son och en dotter. Den förre var medicinalrådet och ledamoten af svenska akademien doktor Karl Birger Rutström, en poet, som icke just befattade

sig med att skriva poem och en läkare, som icke gerna skref något recept. Han var en man af mangsidigt vetande, för hvilket naturvetenskapen och literaturen voro kära föremål. Ledamotskap i nämnda akademi vanns med tillhjelp af en prisbelönt för sin tid utmärkt översättning af ett stycke ur den romerska skalden Ovidii arbeten. För politiken hade den förföljde prestens son en fruktan, som naturligtvis icke var fädernaärfd, men som var ett arf från faderns missöden, hvilka hörde till sonens sorgliga barndomsminnen.

Rutströms fader synes hafva omkommit i det finska kriget 1742, så förderfligt för både högre och lägre befäl vid Westerbottens regemente. Modern dog af slag den 17 December 1775. Det var en kvinna, som fått sin dryga del af lifvets sorger och vedermöda. Förlusten af hennes man efterfoljdes af en annan, i det hennes magorganisten Karl Hernodius, drunknade den 14 Juli 1765; och slutligen upplefde hon de olycksöden, som hemsökte hennes son, föremålet för det moderliga hjertats stoltaste förhoppningar. Hon fick bevittna, huru som han med sin brinnande ande och sin öfverlägsna begafning steg upp till ett stort eller åtminstone vidsträckt rykte. Men hon lefde ock den tid, då han, liksom han varit en brottslig och skadlig person, förvisades från fäderneslandets jord. Och slutligen emottog hon på sin höga alderdom, levande i armöd hos sin dotter, nämnde Hernodii enka, det sorgliga budskapet att den älskade sonen dött i fängelse. Nog blef således den kvinna pröfvad, hvars son var den ryktbare Andreas Karl Rutström.

VI.

Per Brandell.

Vi komma nu till en man, hvars namn visserligen icke är lika allmänt känt som Rutströms, men hvars värde som prest och människa icke såsom dennes är omtvistadt. Denne man är Per Brandell.

På ungefär samma tid som Sellergren i södra Sverige verkade för en levande, en praktisk kristendom, uppträdde denne norrländske prest, genomträngd af samma anda, utrustad med nästan enahanda gåfvor, riktande sin verksamhet mot samma mål.

Han föddes år 1781 i Piteå landsförsamling och Hakansö. Föräldrar voro bonden Per Persson Brandell och hans hustru Katarina Olofsdotter i nämde by. Fädernesläkten härstammade från Norrköping, hvarifran en handtverksogesäll inflyttat och bosatt sig i sagda församling. År 1806 intogs P. Brandell i Piteå trivialskola. År 1811 blifven student, prestvigdes han i Upsala den 4 Oktober påföljande år och förordnades till adjunkt åt komministern i Högsjö, efter hvars död han förestod tjensten till 1817, då han blef v. pastor i biskopens prebendepastorat Nora. I denna egenskap tjenstgjorde han äfven, sedan han blifvit den 29 Juli 1832 utnämnd till komminister i Skög, en till Nora hörande annexförsamling. Sist befordrades han till komminister i Ullanger år 1839, der han dog den 4 Maj 1841.

Brandell visade tidigt prof på ovanliga själsgåfvor. Äfven det religiösa sinnet gaf sig till känna redan i hans spädlare ålder. Också möttes ej i föräldrahemmet sådana föredömen, som hos barnen förqväfva i stället för att utveckla hvarje i hjertat groende lifsfrö till verklig kristendom. Hans föräldrar, isynnerhet modern, voro gudfruktiga menniskor. De hörde till de läsare af den gamla, goda stammen, som sedan längre tid funnits i Vester- och Norrbotten. Redan tidigt väcktes hos den unge Brandell håg för bibelordets betraktande och vid nio års ålder försökte han, med biträde af den ringa skriffärdighet han då egde, att göra ett utdrag ur bibeln af hvad som lifligast hade anslagit gossens sinne, öppet för kristliga intryck. Det flitiga bibelläsandet blef icke utan tidigt inflytande på hans hjerta. Hos barnet tändes en gnista af religiöst lif, som visserligen under större delen af ungdomsåldern förhindrades att upplåga, men en gång i mannaåren skulle blifva en klart lysande eld, uppenbarande sig i ett förkunnande af sanningens lif-gifvande ord, genom hvilket mångt i världen förfruset hjerta uppvärmdes. Gossen hade hört den fromma modern bedja Gud för den älskade sonens väl, och från den stunden slingrade sig genom hans lif en ader af fromt allvar, som understundom doldes af ett lifligt sinnes kanske något yra glädftighet, men aldrig fullkomligt afbröts under ynglingaarens frestelser.

Dessa voro dock icke ringa. I anseende till Brandells lifliga själsförmögenheter och glada lynne var han eftersökt af sina jemnåriga, då det skulle gå muntert till, och kallelsen dertill efterkoms gerna, så vida sällskapet var sadant, att det inskränkte nöjet inom gränserna af sedlighet, vett och anständighet. Brandells qvickhet elektriserade de samqväm, hvori han denna tid deltog.

Till hans karakteristik hörer äfven omnämmandet af det mod, som utmärkte honom i ungdomen. En händelse, som lemnar tydligt bevis härpå, torde böra härfa rum.

Under 1809 års krig, vid den tid då en fördehning af ryska hären var förlagd i Piteå, företog sig en till den samma hörande soldat att beskatta allmogen genom att hos hvarje bonde upptaga tvenne kappar korn, under stränga hotelser för den händelse hans fordran afslogs. På detta sätt hade han lyckats sammanbringa åt sig 7 tunnor. Brandells rättskänsla reste sig emot ett sådant förfarande. Han beslöt att sätta en gräns för den sjelfgjorda uppbördsmannens prejerier. Till detta ändamål ofvertalade han en gammal soldat att vara sig behjelpig att uppsöka ryssen och frantaga honom hans rof. Soldaten väpnade sig och begaf sig i väg, åtföljd af Brandell, som, i den händelse att expeditionen misslyckades i anseende dertill att ryssen var beväpnad, litade på sina fötters snabbhet, i hvilket hänseende han var särdeles utmärkt. Den ryske marodören försökte försvara sig med sin sabel, med hvilken han fäktade, för att hålla sina motståndare på afstand, men blef af soldaten afväpnad. Kornet frantogs honom och återställdes åt sina egare.

Här äfven ett annat drag. Då räkning skulle ingifvas till den fiendtlige generalen å de prestationer, som på vederbörlig requisition blifvit lemnade af bönderna i Piteå socken, vågade ingen bonde framlemna räkningen, emedan man befarade, att penningarne skulle blifva bortröfvade på återvägen; men Brandell, som äfven nu förlitade sig på sin förmaga som snabbspringare, vågade försöket och lyckades.

Vid 25 års ålder började han studera. Dessförinnan hade han redan tjent som dräng i sin födelsesocken. Utan

att kunna påräkna något särdeles understöd från hemmet begaf han sig till Piteå stad, för att låta sig inskrifvas i dervarande skola. Hans kassa var icke särdeles stor, och sedan han förskaffat sig sin grammatica latina, hade han icke mer än 30 kr. att räkna på för sina studier. Icke desto mindre genomgicks skolans lärokurs, och det mycket fort. Da Brandell intogs i Hernösands gymnasium, lyckades han erhålla kondition hos gästgifvaren Hultin i Solleftea och Hullsta, hvarigenom honom bereddes möjlighet att genomgå sistnämnda läroverk. Hans kunskaper kunde dock i anseende till den korta tid han tillbragte vid läroverken, icke ens blifva af så mycken grundlighet, som i allmänhet da för tiden fanns hos prester, och vanligtvis icke var synnerligen stor, då de blifvit ordinerade utan att hafva aflagt någon högre examen vid universitetet. I bibeln deremot var Brandell så hemmastadd, att han kunde den nästan utantill. Den enda gren af verldsligt vetande, hvori han kommit till någon skicklighet, var aritmetiken, med hvilken han, redan innan han intogs i skolan, var förtrogen.

Det religiösa lifsfrö, som lag och grodde i den fattige bondsonens inre, blef redan då han tjenade som dräng utveckladt. Under denna tid synes han hafva kämpat hårda strider, hvarunder sinnet var särdeles beklämdt och nedtyngdt. Det lag länge ett bedröfvansens mörker öfver hans själ. Märkvärdig är den händelse, som kom detta mörker att vika för det ljus, som ensamt kan lugna, hugsvala och tillfredsställa hjertat, sargadt och nedslaget under fruktlösa strider och fäfänga försök att i egen kraft segra, der endast segren kan komma ifrån Gud. Han skulle en gang å sin husbondes vägnar leverera hö åt rotens soldat. Som denne gjort sig känd för en synnerlig benägenhet att svärja, var detta uppdrag för Brandell

särdeles ovälkommet. Han fogade sig likväl efter den befallning han erhallit. För att hindra soldaten från att följa sin gamla vana påskyndade den fromme drängen skindans uttömmande, hvarigenom svärjaren knappast, om han velat, fatt tid att sara honom med sin osed. När höet kommit på sin vederbörliga plats, ville Brandell aflägsna sig; men då soldaten med enträgenhet bad honom gå in, lät han öfvertala sig dertill, och märkvärdigt nog hördes icke heller da någon svordom, utan han blef i stället uppmanad att läsa något för soldaten, som förklarade, att detta skulle roa honom, emedan han visste, att den unge mannen läste särdeles väl. Luthers postilla blef således nedtagen från hyllan, och Brandell började. Men dervid föll hans öga just på hvad han sjelf behöfde för sitt bedröfvade hjertas tröst. Hans själs oro skingrades, och han fick erfara den frid, som han förut fäfangt sökt, der den icke var att finna.

Under sin tjenstgöring i Högsjö trädde Brandell i aktenskap med Anna Brita Geting, med hvilken han fick någon liten förmögenhet, hvarigenom han försattes i tillfälle att göra afbetalning på sina under studietiden åsamkade skulder. Denna afbetalning blef så mycket lättare, som flere af hans fordringsegare efterskänkte räntorna. Sedan han några år före sin utflyttning till Ullanger fått emottaga Nora prestbord såsom vice pastorslön, efter det biskop Franzén tillträdt sitt embete, blef det för honom lättare att försörja sin talrika familj.

Det är egentligen fran och med Brandells tjenstgöring i Nora, som hans stora rykte som andlig talare började utbreda sig. Liksom Sällergren i Småland, anslog äfven den norrländske presten en prediketon, som icke förut, åtminstone på länge, blifvit hörd i den del af stiftet, der han verkade. Det brinnande nit, hvaraf talaren sjelf

lifvades och som återspeglade sig i hans föredrag, den utomordentliga makt han egde öfver det oförberedda ordet, det inre lif, som utströmmade i hans ord, det lifliga framhållandet af människans förderf och oförmåga att uppfylla Guds lag å den ena sidan samt af Kristi kärlek och allena gällande förtjenst å den andra sidan — allt var någonting nytt, som icke blott väckte uppmärksamhet inom församlingen, utan äfven förde predikantens rykte till allt aflägsnare orter. Snart strömmade människor från alla håll för att höra den underbara rösten, som ljud manligt allvarlig på samma gång som innerligt bevekande i det rymliga templet vid Norasundet. Mången gång var kyrkan så öfverfylld af människor, af hvilka flera vallfärdade från öfra Angermanlands fjelltrakter, att fönsternischerna voro fullsatta. Isynnerhet var långfredagen en vallfärtsdag, da man från alla kanter sammanströmmade till Nora, hvarföre också en icke så obetydlig del af dem, som ämnat sig till kyrkan, måste stanna utanför tempeldörrarne. Äfven husförhören voro talrikt besökta af personer, som icke tillhörde församlingen.

Brandells tal flöt alldeles obehindradt, huru länge hans föredrag än räckte. Skriftlig förberedelse kom aldrig i fraga, åtminstone under hans tjänstgöring i Nora. Icke ens liktalen skrefvos alltid, innan de höllos.

Denna ovanliga, äfven af motståndare erkända förmåga i förening med den inre öfvertygelsens värme utöfvade ett stort inflytande på befolkningen, icke blott i Nora pastorat, utan ock i angränsande församlingar. Dock icke blott detta. Såsom fröet, hvilket föres af vinden, understundom på ett aflägsnare ställe träffar en tjenlig mark, der det kan slå rot och utveckla sig till en grönskande telning, hvilken är af samma natur, som det träd, hvarifran fröet kommit, och växer under samma sol och

vederqvickes af samma regn från himmelen, så fördes i följd af Brandells genom ryktet utvidgade inflytelse mångt andeligt lifsfrö äfven till aflägsna orter, der en likartad gudaktighet uppblomstrade i ljuset af samma evangelium, i den upplifvande kraften af samma anda. Lärjungar till denne ovanlige kyrkans tjänare anträffades äfven i långt från Nora belägna församlingar. Der inflytelsen af hans predikan visade sig, började folket mer än förr hålla sig till Guds ord. Och att detta icke blef utan verkan på sedligheten, lär en hvar lätt förstå, som förmår uppskatta bibelordets kraft att omskapa människohjertat. Men Brandells inflytelse sträckte sig ej blott till folket. En helt ny skola af prester uppstod, som predikade den rena lutherska kristendomen, förkastande det torra moralpredikandet och det pathetiska effektsökandet, hvilka utgingo från en besynnerligt sammansatt eller betänkligt vacklande dogmatisk grund.

På den nya anda, som gifvit sig tillkänna hos en del af stiftets presterskap, har Brandell utöfvat ett inflytande, som icke rättvisligen kan förnekas. Men länge verkade han ensam i den riktning, som hans egen uppfattning af bibelns innehåll honom anvisade. Sedermera uppträdde Selahn, vice pastor i Hernösandsbiskopens andra prebendepastorat, Säbrå, och först mot slutet af sin lefnad understöddes Brandell af några lärjungar bland det yngre presterskapet.

Försmädelse fattades icke. Särdeles behaglig var icke heller hans ställning till åtskilliga embetsbröder, som med harm sägo, att flera af deras åhörare, kallade »Norafarare», vallfärdade för att höra den jemförelsevis olärde vice pastorn i det biskopliga prebendet. Men folkets boundran för den ovanlige själasörjaren tillväxte. Man nöjde sig ej alltid med att besöka den kyrka, der Brandell var

pligtig att predika. Man ville äfven någon gang höra honom i sin egen. Så hände det, att flera medlemmar af en närgränsande församling, Nordingrå, för att mera allmänt få hemta uppbyggelse af hans predikningar, anhöllo hos sin pastor, en gammal teologie doktor och riksdagsman, att Norabornas prest måtte tillatas under en helgdag predika i Nordingrå. Sasom skäl för sin begäran anförde de, att den utmärkte grannpresten talade så raskt och oafbrutet. Pastor i församlingen, en i sitt slag nitisk prest och i alla afseenden en hedersman, hvilken visserligen i likhet med Brandell icke begagnade predikokoncept, men talade med en för åhörarne tröttande långsamhet, kände sig, sasom naturligt var, sårad af denna anspelning på hans tröga talargåfva, och svarot blef: »är man rätt förstig, så är man nöjd att få dricka litet i sender, utan att lägga sig hufvudstupa i qvarnrännan.»

Märkvärdigt nog, var aldrig bitterheten mot Brandell så stor som mot hans vapenbroder under sanningens fana, Selahn, som icke gick fri från trakasserier. Någon svarare förföljelse uppkom icke heller emot den sistnämde. Att Brandell varit på något sätt förföljd, är icke bekant. Till biskop Almqvists heder må nämnas, att han skyddade dem bada. Han var en man, som hade blick för förtjensten, äfven då den var af annan art än hans egen. Biskop Franzén synes hafva varit vänligt stämd emot sin vice pastor i Nora.

Nu mera äro Brandells förtjenster allmänt erkända. Också var han en man, hvars hjerta mera än de allra flesta andras, var genomträngdt af de sanningar han predikade. Till bevis på hans uppmärksamhet på sig själf må följande karaktärsdrag tjena. En af hans drängar hade handlat tvärtemot hans uttryckliga befallning. När Brandell fick honom i sigte, ännu på tämligen långt af-

stånd från tjänaren, som var sysselsatt med något arbete ute på marken, kände han vreden upplåga. Hade han då framträdt till drängen, för att förebrå honom hans olydnad, så skulle han — det visste han förut — hafva yttrat något mera än han kunnat försvara. Han valde derföre en omväg, innan han kom fram till den olydige tjänaren, och ändamålet dermed vanns. Hans sinne hade lugnat sig, och han kunde nu med allvar, men utan hetta gifva tjänaren de förmaningar och varningar denne behöfde till sin rättelse. Ett exempel, rätt nyttigt att efterfölja, helst för hetlefrade hushönder.

Brandell behöll sasom prest sitt glädtiga lynne, men glädtheten var helgad, emedan hjertat blifvit det. Ibland sina socknebor var han gladt meddelsam och underhöll dem, då tillfället dertill var lämpligt, med för dem intressanta berättelser, hvaraf han hade ett icke ringa förråd i sitt ovanligt starka minne; men vanligen meddelades berättelsen så, att af den samma kunde hemtas en andlig vinst, en behållning för hjertat och lifvet. Hans kristendom var icke surmulen, men den var, hvad som just är det vigtiga, allvarlig, en hjertats och dermed lifvets kristendom.

Då denne mans rykte icke stannat inom det stift han tillhörde, utan gått langt derutöfver och slutligen beredt honom ett rum i kyrkans historia, kan det vara skäl att något närmare skärskåda de egenskaper, som förskaffat honom detta rykte. De voro visserligen själsörjarens, men i ännu kögre grad den andliga talarens. Lika trogna, sanvetsgranna och nitiska prester som Brandell hafva funnits utan att derföre erhålla ett så stort namn; men de hafva saknat hans begåfning. Visserligen gynnades hans stora anseende af omständigheterna, ome-

dan han var den förste, som inom Hernösands stift på ett framstående sätt predikade en hel, fulltonig kristendom, sedan en längre tid antingen en torr moral eller ett med främmande element betänkligt uppblandadt Guds ord blifvit hördt från predikstolarne. Men utan hans ovanliga begåfning, hade icke hans reputation blifvit sådan den blef. Man får dock icke föreställa sig, att han utmärkte sig genom det yttre föredraget, hvad man kallar utförandet, eller genom vältalighet i detta ords vanliga betydelse. Hernösandsbiskopens andre ryktbare prebendeprest var i dessa hänseenden väsentligen olik Brandell. Selahn, lika underlägsen honom i förmåga att tala utan förberedelse som han var honom öfverlägsen i grundlig biblning, förenade med utförsgafvor, hvilka sattes öfver Wallins af atskilliga personer, som hört dem båda, en betydande vältalighet. Tvungen att sorgfälligt förbereda sig för sina föredrag, sökte Selahn gifva sitt språk en viss lyftning och afrundning, utan att höja det öfver allmänhetens fattningsgafva. Brandell brydde sig icke om uttryckens mejlande och polerande, men blef ända icke trivial och platt. Vördnaden för bibelordet afpräglade sig äfven i den form han gaf åt dess förkunnande såsom väl alltid är förhållandet, att vördnaden håller föredraget uppe, då den ena eller andra mensklige svagheten vill draga det ned. Språket var väl icke alltid hos honom grammatikaliskt korrekt, men det smög sig troget omkring de tankar, hvilka det på en gång klädde och blottade; och det höjde sig till en viss enkel vältalighet genom den kraft och åskådlighet det erhölet af sitt lika klart tänkta och djupt kända som rika innehåll. Det behöfdes lika litet någon retorisk som deklamatorisk konst eller röstens ovanliga klang, styrka och böjlighet för att fångsla åhörarnes uppmärksamhet genom ett sådant tal.

Brandell hade visst stora anlag att tala till folket, men hans vältalighet var dock framför allt hjertats. Och man vet hvad inflytande den varma öfvertygelsen utöfvar på en människas tal. Den gamle Quintiliani ord: »Hjertat är det som gör talaren», blifva en sanning för alla tider. I synnerhet gäller den samma om en öfvertygelse, tillkommen genom inflytelse från ofvan. Springbrunnen sänder högt sin stråle, då han har en högt belägen källa, och hans vatten behöfver icke genom något annat tryck än ifrån källan eller genom någon konst bringas i höjden.

Innehållet i Brandells andliga tal på och nedanför predikstolen utmärkte sig ofta för en ovanlig rikedom af tankar, om än det understundom förmärktes, att dessa med förkärlek samlade sig omkring hvad han sist hade läst, likväl utan att förlora sin individuella prägel. Denna rikedom var egnad att väcka förvåning äfven hos lärda män. Då den nyligen aflidne doktor E. J. Nordenson, en man, som med större utmärkelse än någon före eller efter honom, eröfrat den akademiska lagern i Upsala, besökte ett af Brandell hållet husförhör, fick han höra den ryktbare andlige folktalaren i ett oafbrutet jemnt förlöpande föredrag, som upptog en god del af husförhöret — utveckla treenighetsläran. En sådan tankarnes rikedom, för hvilken talaren alltid hade den passande formen till hands, väckte den lärde åhörarens synnerliga förvåning.

Brandells riktning var evangelisk, utan att lagens betydelse på något sätt af honom förbisags eller förbigicks. I anseende till denna grundriktning hos hans predikareverksamhet blef han föremål för hänsynslösa anfall af den i ensidigt lagisk anda redigerade Nordisk kyrkotidning, då han vid ett tillfälle uppträdde som talare i Stockholm. I öfverensstämmelse med denna evangeliska uppfattning af den kristna läran älskade han icke starka

lagiska uttryck; och skräckbilder, hvilka, äfven om de framträda i en bländande belysning af den största vältalighet, icke uppvärma en enda själ till krislig kärlek, voro icke i den mans smak, som ville verka genom att upplysa och kärleksfullt beveka.

Se här ett exempel. Hösten år 1840 hölls ett nykterhetsmöte i Sabra, der den vördade mannen var tillstädes och uppträdde. Före honom bestogs predikstolen af då varande högmessopresten i Hernösand, en Brandells lärjunge, som ännu denna tid stannat på en lagisk standpunkt. Van att i sina predikningar röra sig ibland åskviggarna från Sinai och bemödande sig att injaga en helsosam bäfvan hos sina åhörare, sökte han i sitt nykterhetstal genom skräckbilder förmå folket till nykterhet. Ibland annat yttrade han ungefärligen följande ord: »Om dödskillarne af alla dem, som genom missbruk af spritdryckerna förkortat sitt lif, skulld spikas öfver dörren till den krog, der den farliga drycken af dem erhållits, undrar jag, huru många ville gå in på den krogen. Om valnaderna af dem, som omkommit genom det omåttliga förtärandet af sadana drycker, skulld omgifva det fartyg, som haft till bestämmeelse att frakta spritvaror, hvem skulld vilja vara kapten på det fartyget?» Brandell satt under detta föredrag som en uppmärksam åhörare. Då han efter detsammias slut uppträdde på den andliga talarestolen, blef hans tal ett helt annat. Det var lugnt, upplysande, men ända varmt och dermed värmande. Han vände sig emot supsedn och, följande drinkaren redan från hans barndom genom ungdoms- och mannaåldrarne, visade han, hurusom denne lastens beklagansvärde slaf efter hand blifvit förd från måttlighetssupandet till den förnedrande dryckenskapen. Talet kunde icke förlora genom sin sans, men måste vinna genom sin sanning.

Brandell dog, som det uppgifvits, af kräfta. Ett eller annat år före sin död angreps han af en mycket svår tandvärk. Mot denna plåga användes en kur, som var farlig och fordrade stor försigtighet, hvilken måhända icke blef iakttagen. Kuren aflopp så, att käken skadades. Den sista tiden af den märkvärdiga mannens lif blef i följd häraf en lidandets tid, hvarföre döden med sin eviga frid icke kunde annat vara än en efterlängtnad vän för denne trogne Herrans tjänare.

Tvenne af Brandells söner hafva blifvit prester, hvilka båda värdigt trädt i faderns fotspår. Tvenne af döttrarne blefvo gifta med män af dennes stånd, af hvilka den ene, den icke länge sedan aflidne J. Kerfstedt, af de prester, som tillhöra Brandells homiletiska skola, kommit honom närmast i begafning som andlig folktalare.

VII.

Lars Levi Læstadius.

Der för det närvarande den förmögnaste man i Arjeplogs socken är bosatt, bodde för 88 år sedan f. d. bergsfogden Carl Læstadius och hans hustru i andra giftet Anna Lisa Jansdotter; men stället, som heter »Jäckvik», var då en armodets boning. I denna boning föddes den 10 Januari 1800 dessa makars äldsta barn, som i dopet erhöll namnet Lars Levi. Redan i den späda barnaåldern flyttade han med sina föräldrar jemte sin yngre broder Petrus till Arjeplogs kyrkplats. Men familjens ekonomiska ställning blef icke bättre för det, och den största fattigdom med dess oundvikliga följder blef ett minne, som från barndomen åtföljde de två namnkunniga Læstadierna genom lifvet. Från sistnämnde ställe kommo de helt unga till sin halfbroder Carl Erik Læstadius, komminister i Qvickjock, af hvilken de erhöilo den förberedande undervisning, som behöfdes för inträde i Hernösands gymnasium. År 1816 intogs Lars Levi Læstadius i detta läroverk. Efter slutad lärokurs derstädes aflade han jemte sin yngre broder år 1820 studentexamen, och fem år senare eller 1825 prestvigdes han i Hernösand.

Redan innan Læstadius inträdt i kyrkans tjänst, hade han egnat sig at botaniska forskningar och det med icke

obetydlig framgång. Han hade upptäckt flere för den svenska floran obekanta växter, af hvilka en, »*Carex Læstadiana*» efter honom fatt sitt namn.

Hans lag för naturforskning fick en god näring efter hans prestvigning, då han utnämndes till pastor i Kare-suando, rikets nordligaste pastorat, till hvilket i hans namn ansökning blifvit ingifven till domkapitlet af stiftets biskop. Genom sin bosättning högt upp emot fjellen kom han i tillfälle att bättre lära känna den svenska fjellvegetationen än någon annan af hans samtida. Äfven den största botaniker Sverige någonsin haft, med undantag af Linné, den store E. Fries, måste halla till god med att i frågor rörande denna vegetation mottaga rättelser af den bortgömda fjellpresten, som icke begrafde sina pund på samma gång han i mångas ögon i ödemarken begrafde sig sjelf. Læstadii namn sasom naturforskare hann snart till Europas vetenskapliga värld, och detta namn nämnes ännu med aktning af den botaniska forskningens målsmän.

Men fann han näring för sin vetenskapliga forskningsifver i den bortgömda vrå af faderne-landet, der han lefde och verkade, så var det äfven något annat, som der fick näring, nemligen hans förakt för icke blott allt öfverflöd, utan ock för hvad som med skäl tillhör den bildade mannens lefnadsvanor och anspråk på bekvämlighet. Læstadius utvecklade här den böjelse för den till cynism angränsande enkelheten i sina vanor, hvars ursprung är att söka icke blott i hans själsdanning, utan ock i de torftiga vilkor, under hvilka han uppvuxit. Att kläda sig efter sitt stand och att inrätta sitt hem efter fordringarna hos den samhällsklass han tillhörde, ansåg han som ett öfverflöd, hvilket var honom sa mycket mera misstänkt, som estetisk smak, oaktadt all hans ganska

rika fantasi, icke fallit på den begåfvade mannens lott. När han var högtidsklädd, bar han en grå rock af vadmal och ofta nog finnpjexor; att förse sin pipa med munstycke ansåg han till ingenting tjena. Detta egendomliga sätt att uppträda, som icke har varit utan inflytande på det religiösa parti, hvars upphofsman han är, blottstälde honom för att förvexlas med medlemmarna af en helt annan klass.* Anstötligt var det i mångas ögon, att han

* Da Læstadius skulle vara ledsagare för några franska vetenskapsmän på deras forskningsfärd genom lappmarken, reste han dem till møtes och befann sig under denna resa ombord på det ångfartyg, som fordes af den bekante kapten Kempf. Læstadius, som hade dacksbujett och åt ur matsäck, var klädd som en ordentlig dackspassagerare. Icke desto mindre tog han sig för att sätta sig på trappan till aktersalongen. Kempf, som fick se honom der, rot at honom på sitt vanliga sätt, att han skulle packa sig bort och begifva sig till fördäck. Endellertid hade de franske vetenskapsmännen kommit ombord och frågade, om någon hade sett pastor Læstadius. Då de erhöilo den upplysningen, att han fanns ombord, väckte detta en så glad tillfredsställelse, att de, sedan bekantskap med den blifvande ledsagaren blifvit fästerad, bestalde en god middag, till hvilken Læstadius och kaptenen inbjödos. Kempf blef visserligen något flat, då han såg, att det var Læstadius, som han så sträfft och föga höfligt tillrättavisat, men han sköt skulden på den tillrättavisade och yttrade till honom: när man är prest, så kan man kläda sig som en prest. — För öfrigt var icke detta den enda gång, som Læstadius stötte emot den lika barske som duglige ångbatskaptenen. En ännu lofvande prest, känd för sitt kristliga allvar, sammanträdde en gång under en resa på den af Kempf forda ångbaten med ett fruntimmer af varm kristlig öfvertygelse och samtalade en gång med henne i religiösa ämnen. Under samtalet var Læstadius, hvilken också kommit ombord, en stum, men uppmärksam åhörare. Kempf, som icke kunde tala några samtal i religion, gick förargad fram och tillbaka på dacket, då han hörde att det var fråga om sådana ting, som för honom voro lika obegripliga som deras omnämnande var förhatligt. Slutligen kunde han icke längre dämpa sin vrede, utan riktade förnärmande ord till de samtalande. Men den som nu icke längre var stum, det var Læstadius. Han uppträdde

med den på sin höjd för Karesuando lämpliga kläde-
dräkten äfven uppvaktade stiftets biskop, den i fråga om
sådana saker med alla sina förtjenster mer än vanligt
nogräknade Franzén.*

År 1844 aflade Læstadius sin pastoralexamen, då han väckte synnerlig uppmärksamhet genom en på latin författad skrift, kallad »Crapula mundi» (verldens råa), hvori han med skärpa gisslade vissa verldsvanor, isynnerhet den lyx, som tillkommit genom skuldsättning. I denna skrift får man också veta, att det för en kristen är likgiltigt, om han betalar skatt till ryssarnes kejsare eller turkarnes sultan, åsigter, som skulle undergräfvat all fosterlandskärlek, om de gjorde sig gällande, hvilket lyckligtvis väl aldrig blir förhållandet. Vid denna tid höll han i Hernösands domkyrka en predikan, hvilken vittnar icke blott om den genialitet, som onekligen fanns hos mannen, utan ock om det kristliga allvar, som hos honom börjat uppkomma.

emot den bistre befälhafvaren på ångbaten. Da denne icke kunde försvara sig emot den honom i intellektuelt hänseende så ofantligt öfverlägsne presten, blef han så förbittrad, att han utbrast: »Om icke presten tiger, kastar jag or öfver bord». Men denna hotelse gjorde naturligtvis icke den minsta effekt. Och den som måste rymma fältet, det blef den bistre sjelfherskaren på ångbaten, som så litet förstod att beherska sig sjelf.

* En af Læstadii vänner sedan ungdomsåren, hvilken hade blick för detta olämpliga sätt att uppträda inför stiftsstyrelsens främste man, lofvade Læstadius att draga försorg om, att han skulle få en svart prästrock af klade. Den lappske presten, som aldrig var stadd vid någon synnerligt god kassa, trodde, att han skulle få denna dräkt för intet, och gick in på förslaget. Dräkten erhöles, men efterföljdes af en räkning, som var en mindre behaglig öfverraskning. Sedan denna tid skall den grå vadmalsrocken vid högtidligare tillfällen blifvit utbytt mot en svart prästrock.

Under de första 14 åren af sin vistelse i Karesuando skötte visserligen Læstadius sitt prestembete så ordentligt, att han icke kom i någon obehaglig beröring med kyrkolagen, men något kristligt lif fanns icke denna tid hos honom, enligt hans eget medgifvande. Under nämnda år började en inre brytning, som skulle blifva af betydelse för många tusende människor. En son, Levi, vid hvilken faderns hjerta var synnerligen fästadt, blef då bortkallad. Sorgen öfver förlusten af detta älsklingsbarn kom Læstadius att gå in i sig sjelf och undersöka sin invärtes människas ställning till Gud. Han fann vid denna själfpröfning, att hans tro förut varit död, hvarför den icke kunnat bestå och skänka undergifven frimodighet i lifvets pröfningar. Något bättre började röra sig i den lappske vetenskapsmannens hjerta. Det var dock först genom samtal med en troende lappflicka, Maria, med hvilken han på en af sina visitationsresor sammanträffade i Åsele, som han kom i den ställning, att han om sig sjelf kunde säga: det gamla är förgånget, si allting äro nu ny vordne».

Den förändring, som försiggatt i Læstadii inre, fick ett uttryck i hans predikningar. De blefvo icke blott olika dem han förut hållit, utan ock alla andras. I ett groft bilderspråk, som understundom fördes in på sådana omraden, att de icke kunna läsas i ett anständigt sällskap, besträffade han den djupt sjunkna befolkningens laster och framför allt dryckenskapen. Det bildrika föredraget var oftast lika sträfft som originelt. Man hörde mycket af tordönet från Sinai, men litet af det milda ljud, det ljud af ett sakta väder, som möter från Golgata. Men understundom smälte den lagiska hårdheten för den kärlekens eld, som brann i den stränge lagpredikantens inre. Så var t. ex. förhållandet, då han höll sin afskedspredikan i Karesuando kyrka strax före

flyttningen till Pajala. När han uppmuntrar »de qvittande småsparvarne», som ofta frysa och svälta, att förtrösta på Gud, då är det som man hörde slagen af det varma hjertat, som så innerligt älskade det fattiga, i mera än ett afseende vanlottade folket i det nordligaste Sverige. Den tiden kunde hans åhörare förstå hvad den förunderlige mannen menade med sina egendomliga föredrag. Men så var det icke från början, sedan han som predikant fatt en ny riktning, efter att såsom människa hafva beträdd en ny väg. De bilder, hvarpa hans predikoföredrag voro så rika, begrepos icke genast, men de väckte uppmärksamhet och gafvo anledning till begrundande. Omsider fattades saken, och det med den verkan, att en fullständig brytning inträffade med församlingens föregående både lif och vanor. Det blef en rörelse, knappast egande sin motbild i den svenska kyrkans historia. Ty denna rörelse stannade visst icke inom Karesuando församling. Som en väldig fjellström brusade den fram genom Torneå ådal med sidogrenar in i Norge och Finland. Den utmärkte sig icke blott genom sin sedligt omskapande kraft, utan ock genom märkvärdiga syner, sorge- och fröjdeskrän samt krampaktiga kroppsrörelser eller s. k. likutuksia. Oaktadt dessa egenheter kan man icke annat än med beundran skåda den religiösa och sedliga hvälfning, som genom denne beundransvärde mans predikningar förmedlades. Sällan eller aldrig har väl en befolkning i så hög grad inom ett så vidsträckt område från det djupaste sedliga förfall blifvit lyftad till en så hög standpunkt af kristligt allvar. Till dessa verkningar bidrog i hög grad att Læstadius utsände lekmän, hvilka på andliga sammankomster eller i s. k. »skolor» verkade för kristligt lif. Det må väl vara, att den rörelse, som han framkallade, på sina ställen efter hans död urartat och att

en läroåskådning bildat sig, som icke förefanns hos honom själf, såsom bigtens dels upphöjande till ett oundgängligt salighetsvilkor tvärfemot Frälsarens egen uppfattning i liknelsen om fariseen och publikanen, dels missbrukande till värn undan lagens näpst för olaglighet och brott. Men man kan icke förebå Læstadius de förvillelser, som hans anhängare *endels* latit komma sig till last. Om floden, som utbreder sig i en vid strömbädd, uppslammas under sin färd till hafvet, icke får man tillskrifva detta densamma källa bland fjellen, och nog är hennes vatten lika klart för det.

Det var icke blott såsom själasörjare som Læstadius de senare åren framstod i sin egendomlighet. Han uppträdde äfven såsom religionsfilosof, och det originella hos mannen visade sig äfven nu lika stort, men icke lika följdrikt, och vi vaga tillägga, förtjenstfullt. Genom studier af materialistiska författaresh arbeten hade han fatt en af dem paverkad lifsåskådning, som skulle hafva varit helt och hållet tröstlös, om icke kristendomens inflytelse på hans hjerta hade varit tillräckligt stark för att bilda en motvigt. Emellertid går ett materialistiskt grunddrag genom det quasivetenskapliga arbete, »Därhushjonet», i hvilket han nedlagt resultaten af sina forskningar så väl inom menniskoandens och naturens område, som inom den värld, som kan sprida ljus öfver båda. I detta arbete förnekas visserligen själens tillvaro såsom ett väsende, skildt från det kroppsliga, men likväl fasthållas kristendomens grundsanningar genom en tankegång, som är mera egendomlig än klar och lättfattlig. Denna skrift stämplas af Læstadii vanliga sätt att uppträda mot sina motståndare, och de, som han fränkänner andligt lif, få erinringar derom på ett sätt som, hvad man än må säga derom, icke är estetiskt skönt. Så talas der om menni-

skor, som hafva »en iskällare i magen», om »den döda tron», som »sitter i peruken» o. s. v. Arbetet torde icke vara något egentligt inlägg i den menskliga forskningens stora arbete, utan snarare böra betraktas sasom en kuriositet i kulturhistorien. Læstadius synes icke hafva varit utrustad med de gafvor, som äro erforderliga för en religionsfilosofisk spekulatiön, så rikt begafvad han än må hafva varit som naturforskare och praktisk religiös reformator.

I sistnämnda egenskap har han onekligen gjort sig förtjent af ett bland de allra främsta rummen i hela vårt lands kyrkohistoria. Ingen har på senare tider förmedlat en rörelse, så omfattande, så nedbrytande alla sedeslhetens skrankor, så hastigt sig utbredande och så mäktigt att behålla sin gamla lifskraft som den genom hans verksamhet framkallade. Efter hans död har den s. k. læstadianismen utbredd sig öfver en stor del af storfurstendömet Finland och äfven trängt in i rent svenska församlingar af vårt fadernealand. Äfven i Nord-Amerikas förenta stater har denna kyrkliga riktning uppträdt i följd af den finska emigrationen till desamma. Ledsamt nog gör sig hos denna riktnings anhängare, om än icke hos alla, en ofördragsamhet gällande, som kommer partiet, oaktadt det myckna goda, som hos detsamma finnes, der det nemligen icke är blott en form, att intaga en särdeles låg standpunkt från själsodlingens synpunkt. En hvar, som icke medgifver biktens allena saliggörande egenskap eller erkänner absolutismens oafvisliga pligtbud i nykterhetssaken, är föremål för deras strängaste domar. Fordringar på en viss godtyckligt bestämd enkelhet i klädedrägt framställas, hvilka mera hänvisa på ett inskränkt partisinne än ett sunt omdöme. Tvifvelsutan finnas dock inom partiet stilla kristna, som mera lefva

det fördolda lifvet i Gud, än de syssla med fördömandet af menniskor, hvilka tillåta sig afvikelser från læstadiernas på fri hand uppgjorda lageodex.

Læstadius var visst icke så ofördragsam som anhängarne till en stor del blifvit, men deremot ådagalade han en utmanande rättframhet, då han i det enskilda sökte verka för kristendom och nykterhet. Det var med en viss hänsynslöshet han riktade sitt tal till sådana, som han icke ansåg vara delaktiga af kristligt lif.

Den utmärkte mannens arbetsförmåga och håg att verka i sitt kall motsvarade den andekraft, som hos honom förefanns. Men arbetskraften sattes på så svåra prof, att den förr tog slut, än förhållandet blifvit, om ansträngningarne varit mindre. Dessa ansträngningar i förening med den själseld, som var egnad att så till sägandes tära på det svaga kroppsomhöljet, satte en gräns för hans arbete och hans lif, innan den genom naturens ordning uppdagna gränsen nåddes. Förr än den egentliga ålderdomen var hunnen, hade hans vandring slutat, så märkvärdig och för många så betydelsefull. Læstadius afled den 21 Februari 1861 i Pajala, till hvilken församling han erhållit transport från Karesuando. Utsträckt på en björnhud i ett dragigt rum, dog han som han lefvat, med samma tro och under samma ansprakslösa yttre omständigheter, liksom han i döden hade velat visa sitt förakt för världen, mot hvars öfverflöd och äfven bekvämlighet hela hans lif varit en protest. Det minne han lemnat kvar, då han själf gått bort ur tiden, kommer alltid att blifva ett aktadt och i vissa hänseenden stort minne för hvar och en, som förstår att skilja skalet från kärnan och icke låter de egenheter, som temperament och lefnadsomständigheter framkallat, undanskymma det upphöjda i hans person, det goda i hans verksamhet och det

höga i hans lifs mål. Skilda röster kunna ljuda öfver hans graf, men till den grafven nalkas en hvar med vördnad, som älskar kristligt lif och allvar och ärliga sträfvanden att befrämja dem, sträfvanden, som hafva sin grund deruti, att hjertat är uppfyllt af det förra och verksamheten genomträngd af det senare.

Læstadius var gift med nybyggardottern Brita Cajsa Læstadius, hvilken den 4 Mars 1888 vid 83 ars ålder afled i Pajala prestgård, der hon vårdats af dotter och mäg. Det berättas att, sedan lysning afkunnats i den församling hon tillhörde, en af lappmarkssocknarne, färdades denna härdade och raska fjellens dotter på skidor den många mil långa vägen till Karesuando, för att sammanvigas med sin trolovade. Af detta äktenskap föddes många barn, till större delen döttrar, af hvilka flera blefvo gifta inom bondeståndet, hvartill deras härdade uppfostran gjort dem fullt dugliga.

VIII.

Carl Olof Rosenius.

På Nysätra pastorsboställe finnes högst två stenkast ifrån prestgården spår efter en byggnad, som förut statt derstädes. Platsen kallas »Sö'i hörne», hvarmed Nysätrabon plägar beteckna ett sådant ställe, som ligger söder om hans bostad i en af hans egor bildad vinkel. Då nämde byggnad ännu fanns qvar, bodde der för omkring 70 år sedan en pastorsadjunkt vid namn Anders Rosenius och hans hustru Sara Margreta Norenus, hvars fader, skolmästaren Olof Norenus i Arjeplog, var en mera begåfvad än ordentlig person. Denne skolmästare hade varit prest, men hans presterliga embetstid slutade före hans lif. Hans mag utmärkte sig genom ett icke blott nyktert förhållande, utan ock genom ett stort presterligt nit, hvarför han åtnjöt icke ringa anseende af folket, änskönt hans sätt att utföra sina predikningar gjorde dem svårfattliga, ehuru deras form var lika enkel som deras innehåll var kristligt.

Under den tid Anders Rosenius med sin hustru bodde på nyss omnämnda ställe, föddes honom den 3 Februari 1816 en son, som i dopet erhöll namnet Carl Olof. Året derefter flyttade föräldrarne till Piteå, der fadren först tjenstgjorde som nådarspredikant och sedermera sasom pastorsadjunkt, då den nye kyrkoherden,

doktor Hesselgren tillträdde gället. Derifrån skedde 5 år senare flyttning till Elfsbyn, följande år till Råneå och år 1824 derifrån till Neder-Kalix, der familjen stannade till 1829. Under vistelsen i Neder-Kalix började Carl Olof jemte den två år äldre brodern Erik Anton sina studier. Lärare för de tvenne begåfvade gossarne var dåvarande vice pastorn magister Carl Eurenus, sedermera kontraktsprost och kyrkoherde i Neder-Kalix. Redan då utmärkte sig Carl Olof Rosenius för en lätt fattningsgafva och ett symnerligen klart och redigt förstand. Själs-gafvorna hos honom voro mindre lifliga än hos den äldre brodern, hos hvilken tankens snabbhet och fantasiens rörlighet voro förherskande, men själsförmögenheterna voro mera grundliga hos den yngre, hvilket nog visade sig i framtiden. I Piteå skola fortsattes de påbörjade elementära studierna fran varterminen 1828, men vistelsen vid denna trivialskola blef icke langvarig. Fadren, som fick göra en mera trågen än angenäm bekantskap med sacri ministerii adjunkters lott på denna tid, att flytta från ställe till ställe, hade blifvit missiverad till Safvar sommaren 1829, med anledning hvaraf Carl Olof och hans broder inskrefvos i Umeå skola, hvars undervisning åtnjöts ända tills de bada bröderna år 1833 flyttade till Hernösands gymnasium.

Redan under sin barndomstid visade Rosenius icke blott den samvetets vakenhet, den hjertats finkänslighet, som lider af allt ondt och har det goda till sitt ständiga ögonmärke, utan ock en böjelse för begrundandet af andliga ting, som gaf löfte om att hans väg genom lifvet skulle blifva ovanlig. Han hörde till de människor, hos hvilka redan i barndoms- och ungdomstiden hjertat drages till den osynliga världen och de himmelska tingen, änskönt det likväl är just denna tid människan helst

dåras af jordiska bländverk och lockas af de ting, som i världen äro. Denna åt det andliga vända själsriktning var orsaken till att den unge Rosenius icke i studierna gjorde de framsteg, som svarade emot hans begäfnings. Under hans gymnasitid fann man alltid honom och hans äldre broder vara de nedersta eller bland de nedersta i den klass de tillhörde, och de båda intelligentia ynglingarne ansågos allmänt af sina kamrater för att vara synnerligen svaga i sina stycken. Också hade bibeln för dem vida mera intresse än skolgrammatiken, hvilket icke må väcka någon förundran, och de voro mera benägna för att halla andliga sammankomster än läsa öfver sina lexor. Följden blef också den, att deras kunskaper i skolämnena icke denna tid voro synnerligen stora. Den äldre brodern ersatte genom flitiga studier under sin studenttid hvad som brast honom i underbyggnad från gymnasium. Den yngre säges aldrig hafva blifvit student, ehuru han nära ett år vistades i Upsala.

Uti hans biografi af icke namngifven författare (eller författarinna) uppgifves, att han af sin klena helsa föranledts att öfvergifva studierna. Ett rykte säger dock, att orsakerna till den korta vistelsen vid universitetet voro af rent ekonomisk natur, emedan han med sitt s. k. viaticum* såsom lån bisprungit sina fattiga föräldrar, men icke kunnat återfå lanet. Ryktet är alls icke osanno-

* Såsom bekant ett understöd för fattiga studerande inom Hernösands stift, hvilka i och för emottagande af detta understöd, efter predikan i de församlingars kyrkor, som af vederbörlig myndighet i Hernösand blifvit upplätta till viaticeringsdistrikt, och sodan viaticerbrevet blifvit uppläst, resa eller åtminstone rest omkring by för by, gård för gård. Den hjälp, som de derigenom erhållit, har varit ganska betydlig, då många socknar ingått i ett viaticeringsområde, i det få fattiga ungdomar under året utgått från vederbörande läroverk. Då

likt. Om någon gjort sig känd för den uppoffrande oegen-nyttan, som kännetecknar det äkta kristliga sinnelaget, så är det väl Carl Olof Rosenius. Få hafva väl de varit, hvilka så litet som han skulle hafva tvekat i valet mellan sin egen framtid och egna förmåner å ena sidan och uppfyllande af den barnsliga kärlekens pligt mot föräldrarna å den andra, om ett sådant val kommit i fråga. Hvilka än orsakerna voro till det tidiga afbrottet i hans studier, visst är att han kanske just i följd af detta afbrott kom att intaga en vida mer inflytelserik plats inom kyrkan, än om han tagit äfven de högsta examina med de högsta betyg.

Det var dock icke genast som den fromme och begafvade mannen uppnådde en så betydande position. Han måste derförinnan genomgå en kris, visserligen smärtsam, men likväl gagnelig genom det förödmjukande inflytande det utöfvade på hans hjerta, som, huru barnafromt det än må hafva varit, nog såsom hvarje annat behöfde luttas. Mörka tvifvel på kristendomens, ja all religions grundsanningar bemäktigade sig den unge mannens själ. Man kan lätt föreställa sig hvad han led deraf. När man med hela sin själ lefver i en värld, upphöjd öfver hvardagslifvet med dess så ofta kortsynta äflan och rastlösa jägtande efter hvad som skall blifva stoft; när denna högre värld i en hast sönderspillras af tviflet och man liksom befinner sig ibland gruset af hvad som var det högsta föremål för ens kärlek och förhoppningar, nog är det lätt att föreställa sig, huru man då skall vara till

Rosenius såsom »viaticant» predikade i Neder-Kalix kyrka, hade han till ingångsspråk i sin predikan: »huru skall en ungdom sin väg osträffligen gå.»

Det kan utan öfverdrift sägas, att få människors lif gifvit ett så klart och tillförhålligt svar på frågan, för så vidt det kan sagas om någon syndig människa.

moder, jagad liksom ur en lustgård i en öken, der ingen läskande vattukälla finnes. Under dessa tvifvel och inre slitningar vände han sig först till sin forne lärare, prosten Eurenus för att af hans andliga erfarenhet mot taga råd och ledning. Goda råd erhöles visserligen, men utan verkan. Det var den bekante metodistpredikanten Georg Scott, med hvilken Rosenius blifvit bekant i hufvudstaden, som blef ett redskap att bringa ljus i det mörker, hvaraf den unge mannens själ omgaf. Bekantskapen med honom hade äfven en annan påföljd. Det blef ett samarbete mellan de båda männen i syftning att framkalla ett mera allmänt kristligt lif, icke blott i hufvudstaden utan i hela landet. I detta syfte utgafvo de tillsammans en andlig tidning, den sedermera så bekante Pietisten, hvars förste hufvudredaktör Scott var. Sedan denne lemnat Sverige med anledning af det sorgliga uppträde, som lade klart i dagen både raheten hos den lägre befolkningen i Stockholm och ofördragsamheten hos dem, som uppretat densamma, emedan de icke fälde en frihet, som icke gynnade deras enskilda åsikter, ändock de ville gälla för synnerligen frisinna, blef Rosenius tidningens ende redaktör. Hans verksamhet såsom sådan hade en utomordentlig framgång. Prenumerantantalet uppsteg under flere år till öfver tio tusen och ända måste årgångarne till en del flere gånger omtryckas. I sammanhang med spridningen af nämde tidskrift och såsom naturlig följd deraf växte Rosenii religiösa inflytande i landet. Till slut blef det så stort, att ingen person af hans samtida landsmän på det rent religiösa området utöfvade på befolkningen en sådan inverkan som han. Ofta reste han ut till olika delar af fäderneslandet för att muntligen förkunna de sanningar, som han med sådan framgång skriftligen framlagt. Med många af de troende

i landet stod han genom brefvexling i beröring, och ehuru icke prest utöfvade han en biktfaders kall inom en vidare krets än någon af kyrkans vigda tjänare. Da år 1856 Fosterlands-Stiftelsen blifvit bildad på föranledande af framlidne pastor H. J. Lundborg, var det Rosenius, som antagligen var den mest inflytelserike mannen i stiftelsens direktion. Exempelvis må nämnas, att da ifran en församling i norra Ångermanland af några ordets vänner upplysning begärdes i en kyrklig fråga, erhöles visserligen svar på frågan, men med det tillägg, att Rosenius, hvilken för tillfället var borta från hufvudstaden, der styrelsen hade och har sitt säte, var den som bäst kunde besvara frågan. Till honom var det, som vännerna till ett evangeliskt framställningssätt af kristendomen i synnerhet sågo upp såsom den tillförlitligaste ledaren och andlige rådgifvaren.

Det var Pietisten, som hufvudsakligen upptog Rosenii literära verksamhet. Hans skrifter för öfrigt äro mindre omfattande. Märkvärdiga äro hans andliga sånger, hvilka utan att tillkännagifva någon egentligen hög poetisk begåfning likväl äro värderika för sitt uppbyggliga innehåll och derigenom banat sig väg till folket, hvilket icke lyekats åtskilliga andra andliga skalders, som från estetisk synpunkt ega företräde.

Det var steg för steg som Rosenius banade sig väg till den plats, han intog i opinionen hos »de stilla i landena» och, man kan tillägga det, hos den stora allmänheten. Från början betraktades han allmänt med misstänksamma blickar utom den trängre kretsen af vänner, som med fortroende lyssnade till hans ord. Det fanns borgare i Stockholm, som ansågo sig skola »skämmas ögonen ur sig», om deras hustrur skulle gå och höra Rosenius och blifva läserskor. De nitiska presterna i den svenska kyrkan

buro icke i allmänhet upp honom, emedan de ansågo hans framställning af kristendomen vara ensidigt evangelisk. Jemförelsevis fortast tillvann han sig förtroende ibland de strängt lutherskt sinnade ibland landets varma kristna. Men efter hand kom han till en helt annan ställning till den allmänna opinionen. Alltmer tillvann han sig förtroendet ibland de präster, som nitälskade för en varm evangelisk-luthersk predikan och ett derigenom framkalladt kristligt lif. Ordets vänner i mellersta och nordliga Sverige började betrakta honom såsom en lärofader, som de stälde högre än någon samtida, möjligen med undantag af doktor Fjellstedt, och de verldsligt sinnade upphörde att i honom se en skadlig person och skenhelig skrymtare, ehuru han icke blef fredad för angrepp. Af egen erfarenhet fick han pröfva, och det i hög grad, hvad det vill säga att gå genom ondt rykte och godt rykte. Så blef han i tidningen »Folkets röst» beskyld för att hafva försmillat de medel, som tillkommit genom fruntimmers offrande af sina nipper till förmån för hednissionen, och »ärkeengeln» Rosenius, såsom han ondskefullt kallades, blef på det svartaste sätt smutskastad. Men han kunde dock numera gå och resa hvart han ville, utan att blifva begäpad såsom ett skadligt underdjur. Den aktning, som han började tillvinna sig inom kyrkans mera allvarliga kretsar, återverkade i sin mån på den religiöst likgiltiga eller fiendtliga hopen.

Äfven sedan den utmärkte mannen vunnit allmänt förtroende ibland de varma vännerna till en evangeliskt-luthersk trosåskådning, fick han göra nedslående erfarenheter ifråga om de menskliga sympatiernas och förtroendets ombytlighet. I följd af statsmakternas likgiltighet för krafven af ömtaliga samveten, påverkade af en missledd renlärighetsifver, hade separatism bildat sig i Neder-

Luleå församling och derifrån utbredd sig i flere norrländska kyrksocknar. Rosenius kunde icke, och det med skäl, sluta sig till den separatistiska rörelsen. Han förmodade icke finna något bibliskt stöd för de norrbottniska läsarnes söndring ifrån en kyrka, ur hvilken de icke blifvit utdrifne. Möjligen satte han med sitt evangeliska sinne icke lika stort värde som de på de »gamla» böckerna, der man får läsa, att Guds nåd förvärfvas genom dopet och tron, hvilket är en sjelfmotsägelse, då hvad som förvärfvas icke är någon nåd, och att man genom dopet förpligtar sig till en sannskyldig helighet, hvilken ligger utom den menskliga förmågan. Nog af, han blef kvar inom kyrkan. Hade han utgått, skulle den svenska statskyrkan sannolikt svigtat på sina grundvalar, så stort var hans förtroende bland folket, men när han icke så handlade, utan förhöll sig såsom man kunde vänta af en man med hans andliga upplysning, vände sig de separerades hat emot honom, helst som han skriftligen sökt att upplysa dem om deras misstag och visa dem, att tillräckliga orsaker till separation saknades. Ett exempel må anföras på den afvoga sinnesstämning, som mot honom gjorde sig gällande bland separatisterna. En prest tillfrågade en gång en separatistisk dam, hvad hon tyckte om Rosenius. Hon svarade: »Icke synnerligen, han är ingen kristen.» Da presten förundrad frågade: »huru så?» Svarades: »icke kan väl den vara en kristen, som i likhet med Rosenius varit en afton på bjudning hos landshöfdingen i Umeå». — Brytningen med de förra vännerna, hvilka skiljt sig från kyrkan, blef fullständig. Det afslitna bandet kunde icke återknytas.

Huru för öfrigt Rosenius outtröttligt verkade för den vigtiga sak, som lag honom så ömt om hjertat och i hvad förhållande han stod till andra framstående män,

för hvilka kristligt lif var en hjerteangelägenhet, är omständligt framlagt i den lefvernesbeskrifning, som utkom efter hans död. Några detaljer i detta hänseende kunna icke lämpligen få rum i denna korta minnesteckning, och de behöfva det icke heller.

Den omfattande verksamhet, det trägna arbete och det öfveransträngande af själs- och kroppskrafter, som detta tog i anspråk, undergräfvade Rosenii helsa. Hans kroppshyggnad var visserligen stark, men äfven en sådan kan duka under, om arbetet ställer för stora anspråk derpå. Det trägna stillasittandet vid skrifbordet utöfvade ett skadligt inflytande på den genom sjelfva sin kroppskonstitution för slaganfall blottställda mannen. Sådana anfall uteblefvo icke heller, och detta medan han ännu befann sig i sin medelålder. Fyra gånger instälde sig slagattacker, den tredje, då han talade från en predikstol i Göteborg, den fjärde föranledde hans död, churu icke ögonblickligen. Efter mer än två dygns sanslöshet afled han den 24 Februari 1868.

Rosenius var gift med Agatha Lindberg, räntmästare-dotter från Umeå, med hvilken han hade fyra barn. Hans numera aflidna maka öfverlefde honom.

Fråga vi oss: hvilka voro orsakerna till Rosenii utomordentliga inflytande, så svara vi helt enkelt: han var en man för sin tid. Detta inflytande kan icke närmast förklaras af hans begåfning, ändock denna var visst icke ringa. Som andelig skriftställare visade han på intet sätt någon öfverlägsen formel förmåga. Hans stil är oftast naken och hans framställningssätt stundom så omständligt, att en sak, som kan åskådliggöras på ett blad, stundom upptager fyra, såsom förhållandet är med hans förklaring öfver Romarebrevet. Deremot använde han en enkelhet i stilen, som är högst berömvärd, helst om

man tar i betraktande deras låga bildningsgrad, för hvilka han närmast skref. Med denna enkelhet var en klarhet förbunden, till hvilken man finner få motsycken äfven ibland andliga skriftställare. Innehållet af hans skrifter utmärker sig för en biblisk grundlighet och förtrogenhet med Luthers skrifter, som man sällan om någonsin funnit i vårt lands andliga litteratur. Såsom talare ådagalade han icke någon hänförelsens värma, någon inspirationens glöd, som plägar känneteckna den inflytelserike andlige folktalaren. Hans röst var icke behaglig, utan snarare tvärtom. Men han egde deremot, hvad som i sjelfva verket är mera att värdera, ett kristligt djup i innehållet, en ledighet i framställningen, som sällan eller aldrig blifvit öfverträffad, och den klarhet, som utmärkte hans skriftställareverksamhet, framträdde icke mindre i det muntliga föredraget. Med denna begåfning skulle han dock icke hafva blifvit den han blef, om han ej haft mera än någon annan på sin tid öga för tidens religiösa behof. Den bibeltrogna allmänheten hade riklig tillgång på sådana skrifter, som utvecklade läran om omvändelsen, rättfärdiggörelsen och de kristnas åliggande att vinnlägga sig om helgelse. Få voro de, som i sin framställning följde en kristen från nådastolen till vandringens mål med påvisande af de inre växlingar mellan ljus och mörker och de yttre stötestenar, som möta, innan malet uppnås. Rosenius fylde denna brist. Han trängde in i det troende hjertat, belyste med ordets fackla de olika lägen, stämningar och erfarenheter, som der kunde göra sig gällande. Han lemnade med stöd af skriften och Luther vägledning och tröst vid sådana erfarenheter, som voro egnade att nedslå och oroa uppriktiga kristna. Detta uteslöt naturligtvis icke att han med sin klara evangeliska trosåskådning afskar all falsk andlighet eller sådan, som hvilat på sig sjelf och

sa tillsägandes sväfvat i luften, därför att den icke tagit fäste på klippgrunden. Det blef lika mycket kärt som det var nytt för de troende i landet att sålunda se ljus spridas öfver de växlande lägen, som de funnit hos sina hjertan i de stilla stunder, då de, frigjorda från hvardagslivets bestyr, fått gå in i sig sjelfva och pröfva sig inför Gud. När härtill kommer, att Rosenius var en kristlig karakter, en af de största på sin tid, bör det icke väcka förvåning, att han utöfvade ett större inflytande på folket än någon af kyrkans yppersta bland hennes vigda tjenare och att hans skrifter blefvo så allmänt lästa, att man knappast i detta afseende kan jemföra Norbergs postilla, som sannolikt är den bästa *populära* dogmatik, som något land haft att uppvisa och som näst efter bibeln och vissa af Luthers skrifter en tid varit svenska folkets mest allmänt begagnade upbyggelsebok.

Rosenius har af en af sina biografer* blifvit beskyld för ensidighet. Vi förstå ej rätt, hvarthän denna beskyllning syftar. Omöjligen kan den angå det dogmatiska innehållet i hans skrifter, da de betraktas i den evangeliskt-lutherska lärans ljus. Visserligen var det en stark evangelisk klang, som ljöd igenom allt hvad han sade till offentlig eller enskild uppbyggelse, men detsamma är förhållandet äfven med Luther, hvars skrifter äro så evangeliska, att ett plus deröfver icke låter tänka sig, utan att hyperevangelismens farliga mark blifvit beträdd. Möjligen afser ifrågavarande tillvitelse någon ensidighet hos Rosenius etiska åsikter, såsom bärande en mera kalvinsk än luthersk färg, i det att i fråga om de s. k. adiaphora en viss rigorism förmenas hafva hos honom varit rådande. Anseende denna fråga af mycket underordnad vikt, då

* Signaturon O. R. i Svenskt Biografiskt Lexikon, ny följd.

detsamma uteslutande betraktas från kristendomens och icke från den allmänna menskliga odlingens synpunkt, lemna vi saken derhän, förvissade som vi äro, att ingen skiljaktighet förefinnes i frisinnade och bekännelsetrogna presters och lekmäns uppfattning om det gediget kristliga i hans lära, det outtröttliga i hans nit för människors frälsning och det välsignelserika uti hans verksamhet för Herrans sak och i Herrans tjänst.

IX.

Paul Petter Waldenström.

Den utan tvifvel ryktbaraste af alla de kyrkans män, som utgatt från Vester- och Norrbotten, är Paul Petter Waldenström. Jemförlig med Rosenius i namnkunnighet inom fäderneslandet, har han gjort sig känd långt utom detsamma gränser. I sjelfva verket kan knappast Lars Levi Læstadius täfla med honom i ryktbarhet utom lands. Längre än den förres vetenskapliga namn hunnit, har Waldenström sträckt sitt rykte sasom en slags dogmatisk banbrytare och religiös partiman. Det kan därför minst af allt saknas skäl att åt honom inrymma en plats ibland dessa kyrkliga karakterteckningar.

Han föddes den 19 Juli 1838 i Luleå. Son af provinsialläkaren doktor E. M. Waldenström och hans senare hustru Margreta Govenius, erhöill han en sträng uppfostran. Fadren, som i båda sina giften* hade många barn, var icke smittad af den pjunkiga filantropi, som utmärker vår tid. Möjligen gick han nog långt i den stränghet, hvarmed han sökte hos sönerne inskräpa tukt

* Doktor Waldenströms förra hustru var en fosterdotter till landshöfvingen, sedermera justitieradet Eckorn, hvilken var den som först innehade landshöfvingeplatsen, då Norrbottens län bildades genom utbrytning ur Vesterbottens.

och goda seder, men att afsigten dermed vanns, visar sig deraf, att alla hans söner, sex i förra giften och fyra i det senare, blifvit män i staten och i allmänhet, om än med mer eller mindre begåfning, på ett hedrande sätt fyllt de platser, som blifvit dem anförtrödda.

Ifrån början syntes Paul Petter Waldenström hafva föga lust för bokliga sysselsättningar. Det säges, att den moderliga kärleken haft någon möda att meddela honom modersmålets allra första element. Men snart visade han, att anlag för studier icke saknades. Redan då han sasom en nio års gosse besökte Luleå dåvarande apologetiskola, öfverträffade han alla sina klasskamrater, icke ens med undantag af den ett år yngre brodern Johan, sedermera så ryktbar såsom läkare. Ju längre han framgick på sin studiebana, desto mera gjorde han sig känd för utmärkt begåfning. Sedan han blifvit akademisk medborgare, aflade han filosofie kandidatexamen med höga betyg. Ehuru han derefter ingick i läroverkens tjänst, ådagalade han ett varmt intresse för teologien och framför allt för en lefvande kristendom. Under sin Upsalatid var han en medlem af den teologiska föreningen, inom hvilken han gjorde sig känd icke blott för nyss omnämnda intresse, utan ock för sin dialektiska förmåga, i senare afseendet öfverträffad af en enda, en juris studiosus, som sedan blef ecklesiastikminister. Vida märkvärdigare än hans dialektiska klyftighet var dock hans inlägg i landets religiöst-literära verksamhet. Redan helt ung, utgaf han en allegori, »brukspatron Adamsson», hvilken, bildad efter Bunyans »En kristens resa», visserligen vittnade om både religiös värma och formel talang, men också om en slags hyperevangelism, som ådrog honom strängt tadel. Hans djupa medkänsla för vid synden fastkedjade menniskor, hvilka förgäfvres rycka och slita på sina ködlor och ingen-

ting högre önska än att kunna krossa dem, förledde honom till att framställa näden såsom af sadana människor redan vunnen, i stället för att låta den, såsom den äkta lutherska kristendomen lär, vara ett mål, som de sträfvade efter och som de äro mer eller mindre nära efter uppriktigheten af deras frälsningsbegär. Denna literära produkt var dock icke någon exponent af hans hufvudsakliga verksamhet såsom en kyrkans vän på denna tid, enär denna verksamhet hade på det hela en praktisk karakter. Det var icke såsom skriftställare utan såsom predikant och andlig talare som Waldenström ännu så länge utmärkte sig.

Redan under sina studieår hade han emottagit både djupa och lifliga intryck af kristendomens sanningar. Som han icke är en inatvänd natur, utan tvärtom så utåtvänd och så benägen att gripa in i det yttre lifvet som någon kristlig karakter kan vara, började han redan under ungdomsåren för andra förkunna de sanningar, i hvilka han själf funnit lif. Den ovanliga förmåga han eger såsom andlig folktalare, ådagalade han redan från början. Denna förmåga har icke tillkommit genom öfning, om den också derigenom tillvuxit, utan är ett rikt lan från ofvan. — Densamma visade sig sedermera vara förenad med gäfvan att på ett mycket enkelt och likväl fängslande sätt skriva till folket i andliga ämnen. Den religiöse skriftställaren blef hos Waldenström en medtäflare till den andlige folktalaren, kanske dock utan att fullt uppnå honom. På denna skriftställaretalang fick han med tiden lemna talrika prof.

W. öfvertog vid Rosenii fränfälle 1868 redaktionen af dennes vidt spridda tidskrift »Pietisten», som mot slutet af den senares lefnad innehöll af denne författade predikningar öfver kyrkans nya högmessotexter. Från början redigerades tidskriften i samma riktning och med

ledning af samma dogmatiska uppfattning, som af dess förre utgifvare och grundläggare. Men detta dröjde icke synnerligen länge. Omkring år 1873 inträffade en vändpunkt i W:s religiösa utveckling, en omkastning i hans trosaskådning. Han trodde sig vid denna tid finna, att Kristi lidande och död ej såsom ställföreträdande har något stöd i bibeln. Icke förnekande, att Kristus var död *för oss*, kunde han dock ej finna, att han var död i *stället för oss*. Dessa åsikter uttalade han allra först i de aforismer, som han utgaf och försvarade i och för pastorexamen, hvilken han nämde år med högsta vitsord i alla ämnen aflade. Strax derefter lat han sin nya läroupfattning blifva mera allmänt känd genom att uttala den i den tidskrift, han redigerade. Som han gjort sig känd lika mycket för glödande nit som ovanlig begafning och hans åsikter i och för sig hafva något tilltalande för det mensklige förnuftet, ändock de i själfva verket lida af en olöslig logisk motsägelse, var det icke underligt, att han fick en mängd anhängare och efter-sägare, af hvilka sannolikt den minsta delen förmår fatta den nya lärans verkliga innebörd. Det kunde ej heller åtminstone från början vara lätt för hans anhängare att få syn på hans dogmatiska standpunkt. I sitt försvar för de nya åsigheterna visade han sig mycket inkonsequent och motsägende. Då detta icke kan förklaras af bristande tankereda, enär han alltid gjort sig känd för både klarhet och skärpa i sin tankeverksamhet, hvilken var da orsaken? Vacklade han inför de yttersta konsekvenserna af sin lära — konsekvenser, som måste rifva upp bryggan mellan honom och hans förflutna lif, dermed öppnande ett svalg emellan honom själf och hans trosvänner? Det veta vi ej. Men hvad vi veta är, att hans dogmatiska signalförändring hade vidtgående följder.

W. blef en religiös partichef, som visserligen teoretiskt aflägsnat sig från den svensk-lutherska kyrkan, men dock från början praktiskt ej trädte utöfver hennes ränlinier. Det dröjde dock icke synnerligen länge förrän han bade i teori och praxis skilde sig från den kyrka, hvars vigde tjänare han var, om än hans officiella verksamhet var lektorns i kristendom och grekiska vid Umeå högre allmänna läroverk. Sedan han utbytt detta lektorat mot ett annat uti samma ämnen vid motsvarande läroverk i Gefle, företog han sig att på ett bönehus i Upsala utdela den heliga nattvarden. Efter att i följd häraf hafva af Upsala domkapitel, som höll strängt på den kyrkliga ordningen, blifvit dömd till varning, utträdde W. ur kyrkans tjänst och bildade en friförsamling, af hvilken hans anhängare till största delen blefvo medlemmar. Partiet hade således blifvit en sekt. Denna sekt är vidt spridd inom fäderneslandet. Medlemmar af densamma finnas äfven inom Nord-Amerikas förenta stater och såväl härigenom som genom den lifliga strid, hvilken uppkom i den dogmatiska tvistefråga, sektens ledare framkastat, blef hans namn ännu mera känt än förut. Få svenskar hafva på senare tider så mycket latit tala om sig som W. Betydelsen af den sekt han bildat och lifligheten af den strid han framkallat gjorde honom känd icke blott i de skandinaviska länderna, utan äfven inom Tysklands teologiska värld.

Såsom ofta är förhållandet vid all sektbildning, har icke endrågten inom den bildade sekten kunnat bibehållas. W. liknade såsom partichef från början en man, på hvars starka rop ett mångstämmigt eko från skilda håll svarade. Men omsider utbyttes ekot här och der emot sjelfständiga ljud. Samklangens efterträddes af dissonanser, och det är fara värdt, att dessa icke såsom i

den Wagnerska musiken lösa sig i en harmoni, hvars behag de tjänat att förhöja. Det är att förmoda fortlevandet af de baptistiska åsikter, som uppträdt inom den waldenströmska sekten och skulle hafva sprängt densamma, om icke den gemensamma motståndarens, den svenska statskyrkans, bekämpande gjort det för sektens medlemmar till en nödvändighet att hålla tillsammans. Man har höjt skilda fanor, men man för dem till gemensam strid emot kyrkan, om icke allmänt emot hennes tillvaro, dock emot hennes lära, kult och ordning. W. är numera ej den ende anföraren för sekten och den dominerande ställning, som densammas upphofsman förut intagit, har icke förblifvit orubbad. Han har fått göra samma erfarenhet som mangen före honom, att det på de religiösa partiernas mark är lättare att upptända en eld än att begränsa honom. Hans närmaste man, pastor Ekman, som länge ansågs för hans eko, frigjorde sig alltmer från hans ledning och blef i dopläran till och med hans motståndare. Som toleransen hos religiösa partier, liksom hos politiska, egentligen går ut på att tolerera sina egna åsikter, men deremot förhålla sig helt intolerant emot andras, kunde icke förhållandet vara annat än att äfven W. fick pröfva på denna egenskap hos partitoleransen ibland dem af hans förra anhängare, som i dopfrågan omfattade andra åsikter än hans. Det gick så långt, att hans uppsatser icke intogos i en tidning, som gick och gälde för att vara waldenströmsk.

Äfven i förhållande till kyrkan står den ryktbare sektechefen på en något amman ståndpunkt än många af sektens medlemmar. Han är mera moderat, emedan han har mera förstånd; de äro mera aggressiva i sitt förhållande till statskyrkan, emedan de jemförelsevis fått mindre af denna gifva på sin lott. Ledde af ett inskränkt parti-

sinne, sträfvade de med en ifver, som voro värd en bättre sak, att kasta öfver ända den evangeliskt-lutherska kyrkan i vårt land. Han deremot med sin genom grundlig bildning utvecklade intelligens kan icke se någon så stor lycka för det svenska folket ligga deruti, att en institution kommer bort, som under så många sekler uppburit detta folks andliga kultur. Synvidden är också i nästan alla afseenden större hos W. själf än hos medlemmarne af den sekt, han bildat, och de som äro tillräckligt egenkära att vilja emancipera sig från hans ledning, äro just de, som blindvis storma an icke blott mot kyrkans sakramentlära, kult och ordning, utan ock mot henne själf.

W:s öfverlägsenhet icke blott öfver sekten i dess helhet, utan ock öfver densammas främste man näst honom själf visade sig icke minst, da de båda hufvudmännen för waldenströmarne — så kallas, som bekant är, denna sekt efter sin upphofsman och förste ledare — uppträdde på den svenska riksdagen. Sedan deras stora inflytande på massorna hade för dem öppnat dörrarne till riksdagens andra kammare, visade sig Ekman sasom en blind partifirare, utan blick för någonting annat än sin afvoghet emot den institution, som bildade ett bålverk emot det allför stora utbredandet af den sekt, till hvars ledare han hörde. Hans forne lärofader deremot var icke blind för de oöfverskådliga följderna af statskyrkans upphäfvande. Han var för litet partisinnad att utan vidare vilja bidra till en katastrof, hvars våldor han insåg. Han var den förstandige fadren, Ekman var det obetänksamma barnet, som icke kunde sträcka blicken öfver den närvarande stunden med dess partikraf.

Sasom riksdagsman väckte W., hvilket var att vänta, ett mycket stort uppscende redan från sitt första uppträdande. Det är naturligt, att han med sin makt öfver

det oförberedda ordet, sin dialektiska skärpa och sin uddiga fintlighet genast skulle intaga ett framstående rum bland andra kammarens förmågor. Hvad man deremot icke kunde vänta var, att hans föredrag skulle framför allt utmärka sig för en skämtsam karaktär, att hans naturliga qvickhet skulle spela i flere färger som en retorikens kalospintherochromatokrene, till stort nöje för auditoriet inom kammaren, till förvaning för flertalet, till ogillande af några få. Nekas kan icke, att det förefaller något eget, då man hör det religiösa allvarets man inblanda skämtet i nästan hvarje anförande, äfven då fråga är om rätt allvarsamma saker. Men innan man bryter stafven öfver W:s uppträdande med tal, i hvilka det komiska ingår sasom en väsentlig beståndsdel, får man icke förgäta, att en personlighet, så mangsidig som hans, kan uppträda i mycket olika former, utan att någon af dem saknar fäste i hans naturliga skaplynne. Om han gifvit vika för sitt lynne, som kommer honom att i ögonblicket se hvarje saks löjliga sida, får man ursäktas honom, fastän det skulle vara önskvärdt, att han mera än som skett begränsat användningen af sin ifrågavarande gafva; och man må akta sig för att instämma med de pedanter, som icke kunna tala något skämt, huru qvickt det än må vara, äfven om det icke vänder sin udd mot någon människas karakter och sedliga förhållande. Huru än W:s uppträdande på riksdagen bedömdes af den stora allmänheten, visst är, att han genast från början ansågs för kammarens icke langt ifrån störste talare och alltid hade dess öra, om än hans parlamentariska uppträdande i sjelfva verket var mycket mera qvickt än parlamentariskt.

Under 1887 års majriksdag har hans anseende lidit icke så litet afbräck och det af följande orsak. Sedan den Themptanderska ministären gifvit ett riktigt kraftprof

på sin frihandelsvänlighet genom att upplösa nämnda års andra kammare, upplammade sasom bekant är den mest förbittrade strid emellan frihandlare och protektionister. W., stridsvan, ehuru förnämligast inom ett helt annat område, kunde icke motstå sin böjelse att med aldrig sig förnekande mod uppträda på stridsplatsen. Oförsägd svängde han sina vapen, men hade den ofturen att skada sig själf, såsom plågar blifva fallet vid ett oförsigtigt begagnande af gevär, som man icke riktigt förstår sig på. Han skref i den tullpolitiska fragan en tidningsartikel med öfverskriften: »hvad som är visst». Han rörde sig der med siffror, med hvilka han ville stödja de frihandelsvänliga åsichter, han förfäktade, men dessa siffror visade sig vara ofullständiga och derigenom vilseledande, hvarföre hans artikel alldeles icke ådagalade hvad som var visst, utan tvärtom hvad som var mycket ovisst och opålitligt. Derigenom gaf han sina motståndare vapen i händerna och skadade ohjelpigt sitt anseende inför hela det stora protektionistiska partiet. Billigt kan man också undra på, icke blott att waldenströmarnes mest framstående ledare med sådan ifver kastat sig in i en strid, som rörde sig inom ett område, vidt skildt ifran det, inom hvilket han uppträdt såsom en ledande personlighet, utan ock att han med en sådan säker ton yttrade sig i frågor, med hvilka han inom en kort tid icke gerna kunde hinna göra sig rätt förtrogen. Underligt förefaller det också många, att en man, hvars skarpsinne ej kan förnekas och som hvarken är importörsintressets målsman och vapendragare eller under en lång följd af år allt mer utvecklad i en viss tullpolitisk teori, uti sina skrifter emot protektionisterna framställt så många både möjliga och omöjliga skäl, hvilka hänvisa på allt annat än den skarpa och omfattande blick, som man är van att

finna hos honom. Men man behöfver icke gå långt efter förklaringen. Att han kastat sig in i den tullpolitiska striden, är mycket naturligt, då han såsom riksdagsman hade att deltaga i denna frågas lösning, och en sådan polemisk natur som hans finner någonting tilldragande i en strid, som erbjuder godt utrymme för hans dialektiska slagfärdighet. Att han åter begagnade ett språk, hvars säkra ton var egnad att reta hans motståndare, kan icke öfverraska någon som erinrar sig, att han en tid varit ledare för ett stort religionsparti, inför hvilket denna ton blifvit flitigt begagnad och väsentligen bidragit till trosförvandternas samlande och sammanhallande. Den som vant sig att tala sasom en general, har svart att yttra sig sasom en man ur ledet, och den som inom *en* krets varit den ledande kraften, vill också vara det inom en annan. Det bör icke förtänkas W., om han vill uppträda på det statsekonomiska området på samma sätt som inom det religiösa, der han för de många tusenden varit ett orakel eller en mycket stor auktoritet, åtminstone tills der uppstått en eller flere auktoriteter, som vilja täfla med honom. Att ater W. är frihandlare och främst emot allt skydd för landtmannanäringarna, kommer sig helt enkelt deraf, att han lika litet känner jordbrukets betryck, som sättet att drifva den näring, hvars idkare han tröstar med att rikta deras blick emot ett allt för luftigt perspektiv. Om han i likhet med det stora flertalet af Norrlands befolkning endast vore afvogt stämd emot spannmals-tullar, skulldo detta icke vara underligt, då han är norr-länning och statsekonomen icke ingatt i hans studier, men att han är rent af fiendtligt stämd emot allt slags skydd för vårt lands modernäring kan förfalla märkvärdigt. Ty det visar, att han, så vidt vi förstå, saknar blick för landtbefolkningens verkliga behof. Detta torde

dock kunna förklaras deraf, att han i alla tider varit stadsbo och icke blifvit i tillfälle att lära känna befolkningens verkliga ställning och behof på landet. Under de resor, han ofta gjort på landsbygden för att hålla andliga föredrag, har han naturligtvis icke blifvit i tillfälle att skaffa sig denna felande kännedom för att med verklig sakkunskap kunna uppträda i den strid, som svårare än någonsin kanske sedan den olyckliga frihetstiden söndrat det svenska folket. Mera underligt torde det synas, att han icke inser stadsmannanäringarnas och i allmänhet vår fabriks- och handtverksindustris behof af skydd, emot det öfvermåktiga utlandets konkurrens, i hvilken det kapitalfattiga Sverige lika litet kan i längden bestå som dvergen i kamp med jetten. Men äfven här är förklaringen ej långt borta. W. är representant för en af vart lands större handelsplatser, en betydande importort, hvars förnämsta exportartikel är trävaror, hvilka icke behöfva något skydd. På sådana orter inandas man sa till sägandes frihandel med sjelfva luften, och för flertalet af invånarne äro kanske protektionism och idiotism identiska. W:s frihandelsvänlighet är således fullt förklarlig, churu den befinner sig i strid med det allmänna tänkesättet hos det svenska folket, som nu till sitt stora flertal är protektionistiskt sinnadt, utom i fråga om tull på spanmal och kanske några andra jordbruksalster.

W. har under sin riksdagsverksamhet icke blott befattat sig med nu ifrågavarande ekonomiskt-politiska fråga, utan han har uppträdt i en mängd andra fragor, som icke med religionen stått i något omedelbart sammanhang. Han har flitigt låtit höra sig som talare i riksdagens andra kammare och dermed riskerat att förlora kammarens öra, emedan han härigenom lätt kunnat framkalla den opinionen, att han talar bade i saker, som han be-

griper, och i dem, som han icke begriper. Genom ett sådant mångsidigt tankearbete har visst icke hans förmåga försvagats. Den har visat sig likna ett mynt, som behåller sin valör, äfven om det utvexlas i småmynt. Men att han icke kunnat med samma framgång behandla en hel hop olika frågor, ligger i sakens natur. Det lär väl knappast finnas någon intelligens, som är nog stark att förgrena sin verksamhet med samma kraft till en mängd olika ämnen. Behandlingen af dem måste blifva något grund, liksom strömmens grenar genom deltalandet alltid äro grundare än strömmen är, innan förgreningen eger rum.

Den andlige folktalaren och politikern har äfven under sin riksdagsverksamhet ådagalagt den hetsighet i lynnet, som han redan förut under den kyrkliga striden med sina förmän i Upsala domkapitel lade i dagen och som framkallade näpst af en öfverdomstol. Han har under en riksdagsdebatt emot en parlamentarisk motståndare tillatit sig en personlig förnärmelse, för hvilken han varit tvungen att bedja om ursäkt. Utan tvifvel har han vid sådana förlöpnigar varit lifligt öfvertygad om den faktiska grund, på hvilken han ställt sig, då han grep till dylika skarpa vapen, med hvilka man vanligen skär sig sjelf i den hand, hvarmed man håller dem; men hans uppträdande vid dessa tillfällen bevisar, att han icke är fri från den passion, som vanligen finnes hos sådana personer, hvilka på ett mera omfattande sätt gripa in i det yttre lifvet och draga i härnad emot gamla former, under sekler invuxna i det menskliga föreställningssättet. Man må här icke döma för strängt. Det är lättare att föreskrifva, huru man skall kufva och bevaka det eldiga lynnet än alltid hålla det i tygel, liksom det är mycket lättare att hålla föreläsningar öfver höf-

lighet än att iakttaga den, då talamodet är mindre än det prof därför som möter. För öfrigt må det med afseende på W:s uppträdande på riksdagen icke förstås, att en man, hvars bröst liksom sväller af verksamhetsbegär och synes vara till och med mera uppfyllt där än hans hufvud är fullt af idéer, har svart att finna sig i alltför snäva former. Det är hos honom någonting jäsaande, för hvilket de parlamentariska formerna äro för tränga. Hvad som ställer sig utmanande emot hans lust att ingripa och förändra till förmån för människors eller samhällets sanna väl, såsom han uppfattat det, tycker han sig icke behöfva skona, äfven om han dervid stöter hufvudet emot former, som han är skyldig att underkasta sig.

Hur olika W. än må bedömas och huru mycket det än passar in på honom hvad som sades om den store atenaren: »laudatur ab his, culpatur ab illis» (han berömmes af det ena partiet och tadlas af det andra), så måste alla medgifva, att han är en ovanlig man. Oförfärad har han gått fram sin väg, och det tadel, som är egnadt att nedslå och förödmjuka vanliga människor, det har icke utöfvat någon dylik verkan på honom. Tvärtom synes han hafva funnit sig väl i striden i likhet med Lars Levi Læstadius, hvilken deruti fann någonting upplifvande och tycktes älska den spänning af själens krafter, som striden tar i anspråk. Skarpa lugg har W. gifvit och skarpa har han fatt uppbära, så att han med den kartaginieniska generalen kan säga: »jag hafver slagit och blifvit slagen». Det senare har han dock svart för att medgifva och det vill vara mycket till för att han skall erkänna sig hafva orätt. Att detta är ett fel, må gerna medgifvas, men hvem saknar sadana? Utan tvifvel sammanhänger det med den oböjlighet i karakteren, som

plac ar känneteckna handlingens män. Genom W:s hela lit och verksamhet går ett drag af manlighet, och det veka har aldrig haft något rum i hans själ. Denna manlighet är i förening med hans begåfning och hans kristna nit hufvudorsaken till den oerhörda framgång, han bott i sin religiösa parti- och sektbildande verksamhet.

Fa hafva för en sådan verksamhet varit så utrustade som han. Skall man åstadkomma brytning med auktoriteter, till hvilka folket under århundraden vant sig att se upp såsom någonting både palitligt och maktigt, så far man icke lemna rum åt någon veklig fruktan. Men man måste ock hafva sadana gåfvor, som äro särskildt lämpade att hänföra massorna och rycka dem med sig. Det är just sadana gåfvor, som fallit på W:s lott. Visserligen är han icke något banbrytande snille. Hans åsichter i försoningsläran äro ingen nyhet i sjelfva verket. De synas oss vara endast en modifikation af dem, som förr blifvit uttalade af den tyske teologen von Hoffman, på sätt och vis W:s själsfrände. Men för en religiös partichef behöfs icke förmågan af teoretiska initiativ. Hufvud-saken är att man förmår människor att tro de åsichter vara sanna, med hvilka man uppträder, och härför är det W. framför allt är begafvad. I tal och skrift adagaläger han en klarhet i formen, som icke gerna kan öfverträffas. Till denna klarhet ansluter sig en slags populär vältalighet, som väl icke visar sig deruti, att han är originell i ordets högre mening i fråga om uttryckssätt och bilder, men ändock har en stil, som fångslar genom sitt bevisningssätt, sin sinnrika uddighet, med hvilken han understundom förenar ett fyndigt användande af gamla bilder, så att de forekomma som nya. Visserligen märker man icke mycket af den religiösa känsla och hänförelse, hvilken man väntar hos en så in-

flytelserik religionslärare. Han tyckes ställa sig utom sitt ämne och, oberörd af all religiös värma, tala deröfver, men ända kan ingen af dem, som hört honom, förneka att han är en andlig talare för folket af hög rang, utan hvilken egenskap han väl icke blifvit en af de mest inflytelserika personer på det religiösa området, som vårt land på senare tider haft att uppvisa.

W. erbjuder mycken likhet med A. K. Rutström. Det vore kanske för mycket att på dem tillämpa Runebergs yttrande om Tegnér och Leopold: »att de, omkastade i tid och rum, nästan varit hvarandra», men nog finnes tillräckligt med jämförelsepunkter. Både Rutström och Waldenström hafva ådagalagt utmärkta förstandsgafvor, förenade med en lynnets liflighet, som kastat in en viss oro i deras lif, under det att de ställt ett manligt lugn emot de svarigheter och obehag, som de till icke ringa del själfva framkallat. Båda hafva utmärkt sig för den verksamhetslust, som icke kunnat inskränka sig till *ett* område, liksom om detta, huru stort det än varit, icke haft tillräcklig vidd för deras verksamhet. Båda hafva varit ledare för stora religionspartier och kommit i konflikt med kyrkliga myndigheter, mot hvilka de icke alltid iakttagit den aktning, som lagen stadgar och icke utan dess näpst förbises. Båda hafva skaffat sig ett namn som stora andliga talare och äfven i bunden form uppträdt såsom författare, ehuru Rutström med större framgång. Båda hafva lemnat kyrkans tjänst, den ene af tvang, den andre frivilligt. Och huru stort intresse de haft för den stridande församlingens angelägenheter, har detta icke hindrat dem att uppträda på de stridande politiska partiernas valplats. Då Rutström, hvilken sannolikt utgick från ett fattigt hem, icke blef i tillfälle att förskaffa sig några grundliga kunskaper, har W. deremot,

medlem af en välbergad familj, fått en god akademisk bildning, som säkerligen varit honom till icke ringa gagn i hans icke blott pedagogiska, utan ock religiösa verksamhet. Då den förre strängt höll sig fast vid kyrkans lära, fastän han anklagades för kätteri, har W. betänkligt sökt att omgestalta hennes materiella princip eller försöningsläran, utan att ändå blifva i samma grad förkättrad som Rutström. Den sistnämde fick göra bekantskap med landsflyktens försakelser och hans dödsläger bäddades i ett fängelse. Det gifves icke minsta skäl till den förmodan, att W., som ännu lefver, kommer att pröfva på en så sorglig lott. Hans lefnad har infallit mera än ett århundrade senare i tiden än Rutströms, och var tid är mera liberal än frihetstiden. Man får icke beskylla var samtid för en trangbröstad renlärighetsifer, och man behöfver icke befara några våldsamma utbrott deraf. Hvad som med större skäl kan befaras är, att liberalismen själf blir så trång i sin uppfattning af samvetets rätt, att det blir renlärighetens män, som blifva de förföljda.

W. är en man i ännu kraftfull alder. Huru hans teoretiska standpunkt kommer att blifva, kan lika litet någon säga, som huru hans praktiska verksamhet kommer att gestalta sig. Det vissa är, att han alltid maste tagas med i räkningen, när fråga är om vår tids kyrkliga förhållanden och deras karakteriserande.

Sedan ofvanstaende lefnadsteckning blifvit nedskrifven, har Waldenström gjort en resa till och i Nord-Amerikas förenta stater. Der har han, såsom det var att vänta, uppträdt med på det hela stor framgång. Visserligen har man hört det omdömet uttalas, att det under Augustinasynoden lydande presterskapet skulle räkna en hel

mängd medlemmar, i afseende på andliga talaregäfvor jemngoda med W. eller öfverträffande honom, hvilket är en högst otrolig sak, så vida ej detta presterskap i fråga om begäfnings har en rent af privilegierad ställning ibland kleresiet i hela den kristna världen, en sak, som med skäl kan betviflas. Men å andra sidan har han blifvit öfverhopad med beröm och stäld vid sidan af *Beecher*, hvilket väl också är öfverdrifvet. Naturligtvis måste omdömena om den man, som är denna lefnadstecknings föremål, blifva olika, så snart fråga är om hans betydelse som andlig talare. Beträffande innehållet af hans föredrag, kan det ju ej vinna bifall af dem, som hafva en helt olika uppfattning af försoningsläran, hvilken just är den medelpunkt, hvarifrån alla evangeliska sanningar utgå som radier. Protester hafva i detta afseende icke heller saknats. Men det synes ock ligga i sakens natur, att den form, hvori W. åskådliggör sina dogmatiska åsigter, blir föremål för något olika omdömen. Ty icke blott den individuella smaken, utan äfven och framför allt den dogmatiska ståndpunkten, som medvetet eller omedvetet inverkar på omdömet öfver ett andligt föredrags äfven rent formella egenskaper, måste i här ifrågavarande afseende göra sig gällande.

Tryckfel.

Sid. 32,	rad. 17	uppifrån står:	Öfver;	läs: Från;
» 33,	» 5	nedifrån »	styra;	» styra.;
» 52,	» 6	uppifrån »	ajunktus;	» adjunetus;
» 81,	» 7	» »	ras;	» rus.

